श्रीमच्छंकराचार्य.

मूल्य ६-४-०

श्रीमच्छंकराचार्य

(સંસ્કૃતને આધારે.)

રચનાર,

ષ્ણુલાલ ગોવિંદરામ દેવાશ્રયી.

અમદાવાદ.

એંગ્લો-વર્નાક્યુલર પ્રિ. પ્રેસ.

મે, સન ૧૮૯૦.

विद्वन्मुकुट,

સકલ શુભ ગુણ સંપન્ન,

શ્રીયુત મનઃસુખરામ સૂર્યરામ ત્રિપાઠી.,

શ્રીમાન્ કચ્છનરેશ અને જુનાગઢ

સરકારના મુંબાઈ નિવાસિ

પ્રતિનિધી., ઈ. ઈ.

મહાશય,—આપ આ સંસારમાં છો છતાં દેહરૂપ આયામાના પંચપ્રાણરૂપ બાણની ભક્તિરૂપ ધનુષ્ય ઉપર યોજના કરતાં, સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિવડે જડ પદાર્થનું ભેદન કરી બાહ્ય ચક્ષુથી અદૃશ્ય,-હૃદયસ્થ, તેજોમય, અખણ્ડ, અદ્વિતીય, અભેદ્ય સ્વરૂપ ઉપર અહોનિશ શરસંધાન કરવામાં તત્પર રહો છો તેથી જગદ્ગુરૂ પૂજ્યપાદ ભગવાન્ **શ્રીમચ્છંકરાચાર્યનું** આ, વિચિત્ર ઉચ્ચતર ચરિત આપનેજ યોગ્ય અધિકારી ગણી ઉત્સર્ગ કરવું ઉચિત ગણુંછું.

આજ્ઞાંતિક થવામાં મને માનછે

મહાશય,

આપનો અધિક આજ્ઞાંતિક સેવક,

કૃ. ગો. દેવાશ્રયી.

श्रीमच्छंकराचार्य.

સર્ગ ૧ લો.

ઉપોદ્ઘાત.

એક દિવસ બ્રહ્માદિ દેવો ભેગા મળીને કૈલાસમાં ઉદયાચળ ઉપર શંકર પાસે ગયા. તેમણે હાથ જોડી નમ્રભાવે શંકરપ્રતિ કહ્યું કે, "હે વિભો, ભગવાન્ વિષ્ણુએ ‡સુગતોને માટે બૌદ્ધશાસ્ત્ર રચ્યાં છે તે આપ જાણોજ છો. તે શાસ્ત્રોનો પૃથ્વીમાં ઘણો ફેલાવો થયો છે. વેદાદિક શાસ્ત્રને તેથી હાનિ પહોંચી છે. સુગતો વેદ, બ્રાહ્મણ, વર્ણાશ્રમ આદિની અદેખાઈ કરે છે એટલુંજ નહિ પણ 'એ સઘળો ઢોંગછે અને આજીવિકાને માટેજ કરેલું છે' એમ કહિ નિંદા કરે છે માટે વૈદિક ધર્મનું રક્ષણ કરો. વળી ઘણા પાખંડ મતો પણ

‡ બૌદ્ધો.

પ્રસર્યા છે. કાપાલિકમતાનુયાયિયોએ તો મર્યાદાને પણ મુકી દિધી છે. તેથી જગતના ઉદ્ધાર માટે લક્ષ્ય આપો." ત્યારે પાર્વતિનાપતિ શ્રીશંકર કહેછે કે, "હું મનુષ્યદેહ ધરીને તમારા મનોરથ પૂર્ણકરી પાખંડમતોનું ખણ્ડન કરીશ. દુષ્ટ આચારના વિનાશ માટે, ધર્મના સંસ્થાપન માટે બ્રહ્મસૂત્રના તાત્પર્યના નિર્ણય સારૂ ભાષ્ય કરીશ. અને ચાર શિષ્યો સહિત યતીન્દ્ર, શંકરનામે પૃથ્વીમાં હું પ્રકટ થઈશ. તમે પણ મનુષ્યદેહ ધારણ કરીને મને અનુસરશો તો તમારો મનોરથ પૂર્ણ થશે." એવું કહિ સ્વામિકાર્તિક ભણી જોઈને કહેછે કે, "હે સૌમ્ય, જગતના ઉદ્ધારને સારૂ હું કહું તે સાંભળો.*ત્રિકાણ્ડ વેદનો ઉદ્ધાર કરવાથી દ્વિજોનો ઉદ્ધાર થશે. બ્રાહ્મણોનો ઉદ્ધાર થવાથી જગતનો ઉદ્ધાર થશે. કારણ કે, વર્ણાશ્રમનું રક્ષણ કરવું તે તેમનેજ આશ્રયે છે. વિષ્ણુ અને શેષ કે જે મારા એ ગૂઢ હેતુ જાણનારા છે તેમને વેદના ઉપાસનાકાણ્ડનો ઉદ્ધાર કરવા મેંજ આજ્ઞા કરી હતી. તેથી સંકર્ષણ અને પતંજલિ એ

*કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાન.

નામથી મધ્યમ—ઉપાસના તથા યોગકાણ્ડના ગ્રંથો તેમણે કર્યા છે. જ્ઞાનકાણ્ડનો ઉદ્ધાર હું કરીશ એમ મેં દેવતાઓને કહ્યું છે તે તમે જાણો છો સુબ્રહ્મણ્ય એ નામથી તું કર્મકાણ્ડનો ઉદ્ધાર કર તેમજ જે સુગતો વેદ ધર્મને અડચણ કરતા હોય તેમને જીતીને વેદધર્મની મર્યાદા સ્થાપન કર. તને સહાય થવા બ્રહ્મા મણ્ડનને નામે પ્રકટ થશે અને રાજા તરીકે ઇંદ્રિ સુધન્વાને નામે અવતરશે" પછી સ્વામિ કાર્તિક "ઘણું સારૂં" કહિ સુબ્રહ્મણ્યને નામે પૃથ્વીમાં પ્રકટ થયા. ઇંદ્રિ સુધન્વા રાજા થયા. બ્રહ્મા મણ્ડનને નામે પ્રકટ્યા અને સ્વામિ કાર્તિક ભટ્ટપાદને અભિધાને અવતર્યા.

સુધન્વારાજા ભટ્ટપાદની વાટ જોતો સુગતોમાં મ્હાલે છે. કોઇને શંકા થાય કે સુગતોના મતના નાશને માટે પોતે અવતાર ધારણ કરે છે ત્યારે તે સુગતોને કેમ આશ્રય આપીને વર્ત્તવા લાગ્યો. તો એટલુંજ કેહેવું ઠીક લાગે છે કે, તે ભટ્ટપાદની વાટને જોતો હતો. ભટ્ટપાદ કર્મકાણ્ડનો ઉદ્ધાર કરીને દિગ્વિજય કરતા સુધન્વાની નગરિમાં આવ્યા. સુધન્વારાજાના જાણવામાં આવવાથી તેમને ઘણો

આનંદ થયો. તેમને સુવર્ણનું આસન આપીને ઘણો સારો સત્કાર કર્યો. ત્યાંની સભામાં ભટ્ટપાદ બિરાજ્યા છે. એક તરફ સુગતો પણ બેઠા છે. એવામાં એક કોયલે ઝાડઉપર ટહુકો કર્યો.

તે સાંભળીને ભટ્ટપાદ તેને સંબોધીને કહે છે કે, "હે કોયલ, મલિન, નીચ, શ્રુતિદૂષક કાગડાના કુળ સાથે જો તારો સંગ ન હોય તો તું વખાણને પાત્ર ગણાય" આવી માર્મિકવાણી સાંભળીને સુગતો ખિજવાયેલા સર્પની પેઠે ધુંગરાયા. પછી ભટ્ટપાદે બોદ્ધોને હરાવવા માટેના પ્રમાણો તેમનાજ ગ્રંથોમાંથી આપીને બળતામાં ઘી જેમ હોમાય તેમ તેમને પ્રજ્વલિત કર્યા. સભામાંના સુગતો ક્રોધથી લાલચોળ થયા અને પરસ્પના મતોનું ખણ્ડન મણ્ડન કરવા લાગ્યા. અને "સર્વજ્ઞ"ને વિશેષણ ભટ્ટપાદે મૌનથી અલંકૃત કર્યા. મતલબ કે વાદ વિવાદમાં તેમને હરાવીને મૂંગા કર્યા.

પછી ભટ્ટપાદ રાજાને ઉપદેશ કરવા લાગ્યા ત્યારે સુધન્વારાજાએ કહ્યું કે, "મતના ખણ્ડન મણ્ડનનું કામ વિદ્યાના બળવડે થાય છે: જે વધારે વિદ્વાન્ હોય તે જીતે છે. એમાં વિશેષ કાંઈ નથી પણ જે

પર્વત ઉપર ચઢીને પડતું મેલતાં નાશ ના પામે તેનો મત સાચો અને નાશ પામે તો ખોટો" આમ કરવું કબુલ કરીને ભટ્ટપાદ વેદનું સ્મરણ કરતાં પર્વત ઉપર ચઢ્યા. અને પડતું મેલ્યું. જાણે કોઈ રૂનો દડો જમીન ઉપર સહિસલામત આવતો હોય તેમ ભટ્ટપાદ કશી પણ અડચણ વગર આવ્યા ત્યારે રાજાએ વૈદિકધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા કરીને તેને માનવા માંડ્યો. એટલે સુગતો બોલ્યા કે, "આમ કરવાથીજ કંઈ ધર્મનો નિર્ણય થયો ગણાય નહિ. કારણ કે, મણિ, મન્ત્ર અને ઔષધપ્રયોગથી દેહનુ રક્ષણ થઈ શકે છે." ત્યારે રાજાએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે, "હું એક પ્રશ્ન કરૂં છું જો તેમાં તમે ખોટા પડશો તો યન્ત્રમાં ઘલાવીને તમારો નાશ કરાવીશ." આમ કૂહિ મોઢું બંધ કરેલો એક ઘડો મંગાવ્યો. અને બ્રાહ્મણો તથા બૌદ્ધોને તેમાં શું છે તે કહિ દેવાની આજ્ઞા કરી. ત્યારે તેમણે "કાલે સવારે એમાં શું છે તેનો નિર્ણય કરીને કહિશુ" એવું કીધું. અને સર્વે પોતપોતને સ્થાનકે ગયા.

રાજા ભરસભામાં પધાર્યા. સુગતો અને બ્રાહ્મણો આવ્યા. સુગતો બોલ્યો કે, "એ ઘડામાં સર્પ છે."

બ્રાહ્મણો બોલ્યા કે, "એ ઘડામાં શેષશાયી વિષ્ણુ છે." રાજા પોતે જાણતો હતો કે માંહે સર્પ છે તેથી તેની મુખમુદ્રા ઉતરી ગઈ. એટલામાં આકાશવાણી થઈ કે, "હે રાજા, સંદેહ દૂર કર, એમાં બ્રાહ્મણોએ જે કહ્યું છે તેજ છે. અને સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળો થા." આકાશવાણી સાંભળતાં આનંદ પામેલો રાજા ઘડો ઉઘાડીનેજુવે છે તો બ્રાહ્મણોનું કહેલું ખરૂં પડ્યું.

રાજાએ એવો હુકમ કર્યો કે "દક્ષિણમાં રામેશ્વર-સેતુબંધ અને ઉત્તરમાં હિમાલય સુધી જ્યાં જ્યાં સુગતો વસતા હોય તેમને હણવા. જે તેમને હણશે નહિ તેમને હું હણીશ." આવી દૃઢ પ્રતિજ્ઞાને સેવકોએ પાળી. પછી ભટ્ટપાદે વૈદિક ધર્મનો બોધ કરીને તેનો પ્રસાર કર્યો. આથીકરીને કર્મ માર્ગની પ્રવૃત્તિ અપ્રતિહત ચાલુ થઈ. અને જ્ઞાનકાણ્ડના ઉદ્ધારને માટે ચન્દ્રશેખર-શંકરે-મહાદેવે ઇચ્છા કીધી.

પ્રથમ સર્ગ સમાપ્ત

સર્ગ બીજો.

શ્રીમચ્છંકરાચાર્યનું જન્મકથન.

કરૂણાના સમુદ્રરૂપ, કામને બાળનાર મહેશ્વર કેરલ દેશમાં પૂર્ણા નદીને કાંઠે વૃષાદ્રિ પર્વત ઉપર સ્વયંભુલિંગ રૂપે પ્રકટ થયા. તેમની પ્રેરણાથી રાજશેખર નામે કોઈ રાજાએ ત્યાં એક દેવાલય બંધાવ્યું, અને પૂજા કરવા માંડી. એ દેવાલયની પાસે કાલટી નામે અગ્રહાર* હતો. એ અગ્રહારમાં પણ્ડિતવર્ય વિદ્યાધિરાજ નામે શિવભક્ત બ્રાહ્મણ હતો. તેને ત્યાં પુત્રરૂપે અવતરવાની શ્રી શંકરે ઈચ્છા કરી. એ વિદ્યાધિરાજને ત્યાં પૂર્વ જન્મના સંસ્કારથી બ્રહ્મતેજવાળો એક પુત્ર થયો. તે શિવના જેટલા જ્ઞાનવાળો હતો. વાણીમાં બૃહસ્પતિ જેવો હતો. તેથી તેના પિતાએ તેનું નામ શિવગુરૂ પાડયું.

યોગ્ય વયે એ શિવગુરૂયે, ગુરૂને ત્યાં વિદ્યાભ્યાસ કરવા માંડયો. આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તતાં ગુરૂની પ્રીતિ

---

* ઈશ્વર પ્રિત્યર્થ રાજાએ બ્રાહ્મણોને બક્ષીસ આપેલું ગામ.

સંપાદન કરી. બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળી વેદાધ્યયન કરવા માંડ્યું. વેદાધ્યયન પછી તેના અર્થાદિકનો વિચાર કરવા લાગ્યો. ત્યારે ગુરૂએ શિષ્યને કહ્યું કે, "તું મારી પાસે સારી રીતે વિદ્યા શિખ્યો છે. અભ્યાસ કરતાં ઘણો વખત પણ જતો રહ્યો છે તેથી તું તારે ઘેર જા. કારણ કે, તારાં માતા પિતા તને જોવા માટે વળવળતાં હશે. માટે તું જા, વિલંબ ના કર. આગળ કરવાને જે યોગ્ય આશ્રમ છે તું કર. તને પરણાવવાને ઉત્સુક એવા તારા મા બાપ તારા જન્મ પછી "દિકરો ક્યારે મ્હોટો થાય ને પરણાવિએ" એવા સ્વભાવવાળા વાટ જોતાં હશે. માટે તું જા. એટલે શિષ્ય કહે છે કે, "ગુરૂજી, આપ કહો છો તે સત્ય છે પણ ગૃહિ× થવું એવો કંઈ નિયમ નથી. વૈરાગ્ય આદિ સાધન ચતુષ્ટય પુરૂષ ભિક્ષુપદ પ્રમાણે ચાલે છે. તેથી હું નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરીને દંડ અને મૃગ-

---

× બ્રહ્મચર્ય પાળ્યા પછી ગૃહસ્થાશ્રમી થવું અને ગૃહસ્થાશ્રમ પાળ્યા પછી વાનપ્રસ્થાશ્રમ પાળવો ને પછી સન્યસ્ત પાળવું એમ શ્રુતિમાં કહેલું છે.

ચર્મથી શોભતા વિનયાચરણથી હું વેદાર્થવિચાર કરતો આપને ત્યાંજ રહિશ કે જેથી મારા જ્ઞાનમાં વધારો થશે. જ્યાં સુધી ગૃહિ થવાતું નથી ત્યાં સુધી બહારથી લોકોમાં તે આશ્રમ સુખકર દેખાય છે. પણ તે તેમ નથી.”

આ પ્રમાણે શિવગુરૂ, ગુરૂ સાથે વિવાદ કરે છે એવામાં વિદ્યાધિરાજ પોતાના પુત્રને ગુરૂને ઘેરથી તેડી જવા આવ્યો. પોતાના પુત્ર શિવગુરૂને વેદ પદ, ક્રમ, જટા, શિખા આદિકમાં જ્ઞાન જોઈ ઘણાએક પ્રશ્ન પૂછ્યા. તેમજ ભટ્ટપાદ, પ્રભાકર, કણાદ, ગૌતમ, કપિલ અને પતંજલાદિના મત વિષે પરીક્ષા કરવા પૂછ્યું. ત્યારે શિવગુરૂએ પિતાને પ્રણામ કરી સઘળા પ્રશ્નોનું સમાધાન કર્યું.

પોતાના પુત્રની ખણ્ડન મણ્ડનમાં ચપળતા અને બુદ્ધિજોઈ પિતા–વિદ્યાધિરાજ ઘણા આનંદને પામ્યો અને ગુરૂદક્ષિણા આપી તેમની આજ્ઞા લઈ શિવગુરૂ સાથે વિદ્યાધિરાજ પોતાને ઘેર પધાર્યો શિવગુરૂનું અપૂર્વ જ્ઞાન જોઈ ઘણાએક બ્રાહ્મણો પોતાની કન્યા દેવા માટે માંગાં કરવા લાગ્યા. પોતાની કન્યાનું માંગું સ્વીકારે તો વિદ્યાધિરાજને

ઘણું ધન આપનારા ઘણા બ્રાહ્મણો હતા પણ વિદ્યાધિરાજે તેમ કરવું નહિ ધારીને કુલવાન્ અને પંડિતવર્ય એવા એ ગામના મઘપણ્ડિત નામના બ્રાહ્મણની સતીનામક કન્યાનું માંગુ કર્યું. અને મઘપણ્ડિતે તેમ કરવું સ્વીકાર્યું. પણ પરસ્પરમાં વાદ ચાલ્યેઃ કન્યાવાળા કહે કે, "વરને મારે ઘેર સામા લાવી પરણાવો તો અમે ઘણું ધન આપીશુ" ને વરવાળા કહે કે, "જો તમે કન્યાને સામી લાવી પરણાવશો તો અમે તમારૂં ધન લઈશું નહિ." કન્યાવાળાને કોઈકે સૂચના કરી કે, "આવો વર મળવો કઠિન છે માટે નકામી તકરાર મુકી દો નહિ તો એને કન્યા નહિ મળે તેમ નથી." ત્યારે મઘપણ્ડિતે વિદ્યાધિરાજનું કહેવું કબૂલ કર્યું. શુભ મુહૂર્ત્ત જોઈને વાગ્દાન કર્યું. અને ઉતાવળે લગ્નનો દિવસ ઠરાવી નિશ્ચય કર્યો.

જોશીઓએ ઠરાવી આપેલા સુમુહૂર્ત્તમાં વિદ્યાધિરાજ અને મઘપણ્ડિતના સંતાનાનાં લગ્ન થયાં. પરસ્પરના મનોરથ પૂર્ણપણાને પામ્યા. સગાં, વહાલા–સર્વે ઘણા આનંદને પામ્યા.

શિવગુરૂ અને સતિ જેમ શંકર પાર્વતીથી

શોભતા હતા તેમ શોભવા લાગ્યા. ગૃહસ્થાશ્રમ પ્રમાણે એ દંપતિયે યજ્ઞો કરવા માંડ્યા. સ્વધર્મને ઘણા ઉત્તમ પ્રકારે પાળવા લાગ્યા. આમ કરતાં ઘણા વર્ષો વહિ ગયા. શિવગુરૂની ઉમ્મર પણ થવા આવી છતાં એ દંપતિને હજુ સુધી પુત્રસુખ મળ્યું નહોતું તેથી તેમને સંતાપ થવા લાગ્યો. 'આ ઋતુમાં નહિ તો આવતી ઋતુમાં સંતતિ પ્રાપ્ત થશે' એવા વિચારો કરતાં કાળવ્યતીત કરે છે. એક દિવસ પોતાની સતી સ્ત્રીને શિવગુરૂ કહે છે કે, "સારા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી હે સ્ત્રી, આ લોકમાં હિત કરનાર પુત્રનું મુખ તો આપણે હજુ સુધી પણ જોયું નહિ. પુત્ર વિના જીવન નિરર્થક છે. પિતાએ મારો જન્મ આપ્યો પણ મારો જ-ન્મારો પુત્ર વિના એળે જશે એમ મને લાગે છે. કારણ કે, "पुत्रेणायं लोक"—પુત્રથીજ આલોક સિદ્ધ થાય છે એવું શ્રુતિ કહે છે. વંશના વધારાને માટે કંઈ ઉપાય કરવો જોઈએ. નિપુત્રકને પરલોક પ્રાપ્તી નથી." ત્યારે સતી કહે છે કે, "આપણ બે જણ શ્રી શંકરની સેવા કરીએ કે જેથી તેમના પ્રસાદ વડે આપણે સંતતિને પામીશું. જો આપ કદી એમ

કહેશો, "કે તેનું શું પ્રમાણ છે?" તો *ઉપમન્યુની વાત આપ ક્યાં નથી જાણતા?" તે સાંભળી શિવગુરૂએ સદાશિવની ઉપાસના કરવા માંડી—વૃષક્ષેત્રમાના સ્વયંભુ સદાશિવનું પૂજન કરતાં સતીએ પણ ઉપાસના કરવા માંડી. એટલે શિવ પ્રસન્ન થયા

---

* ઉપમન્યુ નામનો કોઈ ગરીબ બ્રાહ્મણોનો પુત્ર હતો. તેના સોબતીઓ દૂધ પીતા હતા તેથી તેની માને પોતાને પણ દૂધ પીવું છે કહિ વિતાડતો હતો. ગરીબાઈને લીધે દીકરાને દૂધ ન પાઇ શકાવાને કારણે લોટને પાણીમાં ચોળીને "લે, આ દૂધ પી" કહિ પાતી હતી ત્યારે તેના સોબતીઓના જાણવામાં એ વાત આવી અને તેથી તેમણે ઉપમન્યુને કહ્યું કે, "તું પીયે છે તે દૂધ નથી પણ તારી મા તો લોટમાં પાણી ભેગું કરીને આપે છે." ત્યારે દૂધ માટે તેણે માને વિતાડવા માંડયું એટલે પરાણે સમજાવીને કહ્યું કે, "ભાઈ, હું ગરીબ છું તેથી દૂધ કયાંથી આણી આપું? જો દૂધ પીવું હોય તો શંકરની આરાધના કર કે તે દૂધ આપશે." ત્યારે આરાધના કરતાં તેને શંકર પ્રસન્ન થયા અને ક્ષીર સાગરનું અધિપતીપણું આપ્યું હતું—મહાભારત.

અને નિદ્રાવશ થયેલા શિવગુરૂને બ્રાહ્મણને વેશે પૂછ્યું કે 'હે શિવગુરૂ, તું શા માટે તપ કરેછે?' ત્યારે શિવગુરૂએ કહ્યું કે, "અમને સંતતિ નથી માટે તે આપો." શંકર કહે છે.—"તમારે ઘણા વર્ષ જીવે એવો અસર્વજ્ઞ પુત્ર જોઇએ છે કે, થોડા વર્ષ જીવે એવો સર્વજ્ઞ પુત્ર જોઈએ છે?" શિવગુરૂ કહે છે.—"બહુ ગુણવાળા સર્વજ્ઞ પુત્રના પ્રાપ્તિની મારે ઈચ્છા છે." શંકર કહે છે.—"તમને સર્વજ્ઞ એવો પુત્ર થશે માટે હવે તમે તપ મુકીને ઘેર જાઓ." સ્વપ્નમાં બનેલી વાત પોતાની સ્ત્રી સતીને શિવગુરૂએ કહિ. શિવનું સ્મરણ કરતાં એ દંપતી પોતાને ઘેર ગયાં. શિવગુરૂને માટે સતીએ જે ભોજન તૈયાર કર્યું હતું તેમાં તે દિવસે શિવના તેજનો પ્રવેશ થયો. આનંદમાં શિવગુરૂએ ભોજન કર્યું. અને શેષાન્નનું સતીએ ભોજન કર્યું. શિવના તેજ વડે સતીએ ગર્ભધારણ કર્યો. દિવસે દિવસે ગર્ભ વધવા લાગ્યો. સતીને દોહદ થવા લાગ્યું. એક ઉપર ભાવ થાય ને તે મળે એટલે બીજા ઉપર ભાવ થવા લાગ્યા. મતલબ કે, ગર્ભવતીને જે જે અભાવા થાય છે તે તે સર્વે સતીને થવા માંડ્યા.

દૌત્દદની પીડા સતીને થાય છે જાણીને સગાંવહાલાં ઘણી ઘણી જાતની અમૂલ્ય, અપૂર્વ ચીજો લાવીને તેને આપવા લાગ્યાં. તેનો સ્વીકાર કરતાં પૂર્ણ માસે (યુધિષ્ટિર શક ૨૬૫૮ ના રક્તાક્ષરી સંવત્સરના ઉત્તરાયણમાં માઘ વદ ૧૪ ને સોમવારની મધ્ય રાત્રિયે કે જે વખતે સૂર્ય અને ચન્દ્ર કુમ્ભરાશીમાં હતા તે વખતે) સુગ્રહવાળા શુભ લગ્નમાં પાર્વતીએ જેમ સ્વામિ કાર્તિકનો જન્મ આપ્યો તેમ શિવગુરૂપત્નિ સતીએ પુત્રના પ્રસવને આપ્યો. તે સમયે શિવગુરૂએ ઘણાં એક દાન ધર્મ કર્યા અને સૂતિકાગૃહમાં જઈને પ્રીતિથી પુત્રના દર્શન કર્યાં.

જે દિવસે શ્રી શંકરનો અવતાર પ્રકટ થયો તે દિવસે સ્વભાવથીજ એક બિજા ઉપર દ્વેશ રાખનારા પ્રાણીઓ પોતાનું જાતીય વૈર તજીને હળીમળી ફરવા લાગ્યાં. ફળવાળા ઝાડમાંથી ફળો પોતાની મેળે પાકી પાકીને પડવા લાગ્યાં. નદી નાળાના જળ ઘણા નિર્મલ થયાં. મેઘ ગર્જના કરીને વારંવાર દેખાવ દેવા લાગ્યો. પર્વતોની તળેટીઓમાંથી જાણે મોતીની લટો લટકતી હોયની તેમ નિર્મલ

ઝરણાં વહેવાં લાગ્યાં. દ્વૈતવાદીઓના હાથમાંથી અકસ્માત્ પુસ્તકો પડી ગયાં. બધી દિશાઓ નિ-ર્મલ થઈ ગઈ. સગુંધીવાળો વાયુ વહન થવા લાગ્યો. આકાશમાંથી દેવોએ પુષ્પ વૃષ્ટિકરી, જેમ મેરૂ પર્વતથી પૃથ્વી શોભે છે તેમ શિવગુરૂપત્ની સતી પુત્રવડે શોભવા લાગી.

શિવગુરૂએ બ્રાહ્મણોને પુત્રના જન્મ માટે પુછતાં તેમણે કહ્યું કે, " આ પુત્ર સર્વજ્ઞ થશે અને સ્વતંત્ર શાસ્ત્રોને રચશે. તેમજ મ્હોટા મ્હોટા પણ્ડિતોને જીતશે અને પોતાની કીર્તિ પૃથ્વી રહેતા સુધી સ્થાપન કરશે. આ બાળક સર્વજ્ઞ છે એમાં કશો સંદેહ નથી. "

સગાં વહાલાંઓ પ્રસૂતિગૃહમાં બાલકને જોવા માટે નાના પ્રકારની ભેટ લઈને આવ્યાં. ઉનાળાના ખરેખરા મધ્યાન્હના તાપથી તપેલી સ્ત્રીઓ જેમ ચન્દ્રને જોઈને તહાઢી થાય છે તેમ કમળ જેવા મુખવાળા એ બાળકને પ્રસૂતિગૃહમાં જોઈને આ-નંદ પામ્યાં. જે જે માણસો એ બાળકને જોતાં તે સર્વેને ઘણો આનંદ થતો હતો તેથી તથા તે શં-કરની કૃપાથી જન્મ્યો હતો માટે તેના પિતા શિ-વગુરૂએ એનું નામ શંકર પાડ્યું.

બાલક શંકરે સર્વજ્ઞ છતાં બાલકના જેવું આચરણ કરીને ક્રમેક્રમે બાલભાવ બતાવવા માંડયો-રમવા માંડયું અને થોડું મધુર મધુર બોલવા પણ માંડયું સહજ સહજ ચાલવા માંડયું. એમ કરતાં તે બે વર્ષની વયને પામ્યા.

એ બાલક શંકરના મસ્તક ઉપર હિમકર—ચંદ્રચિન્હ હતું. કપાળમાં નેત્રનું અને ખભાઓ ઉપર ત્રિશૂલનું ચિન્હ હતું. શરીરનો રંગ શુદ્ધસ્ફટિક જેવો ઉજળો હતો. છાતિમાં નાગ, ચરણમાં ચામર, કપાળમાં બાલેંદુ—બીજનો ચંદ્ર, હાથમાં ચક્ર, ગદા ધનુષ્ય, ડમરૂ, માથા ઉપર ત્રિશૂળ, એવી રેખાઓથી યુક્ત—સામુદ્રિક લક્ષણોથી શંકરનું સ્વરૂપ લોકોને મોહ પમાડતું હતું.

બીજો સર્ગ સમાપ્ત.

ત્રીજો સર્ગ.

દેવોના અવતારનું નિરૂપણ

વિષ્ણુ વિમલ નામે બ્રાહ્મણ પણ્ડિતે ત્યાં પદ્મપાદ અભિધાનથી અવતર્યા. તે સર્વ શાસ્ત્ર

નિપુણ હતા. વાયુદેવનો અવતાર હસ્તામલક નામે થયો. વાયુના દશાંશરૂપે તોટકાચાર્ય અવતર્યા. શિલાદના પુત્ર નંદિકેશ્વર ઉદંકનામે અવતર્યા. બ્રહ્માનો અવતાર *સુરેશ્વર નામે, +બૃહસ્પતિ ×આનંદગીરી નામે, અરૂણ સનંદન નામે, વરૂણ ચિત્સુખ નામે, પૃથ્વીમાં બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ એવા બ્રાહ્મણોને ત્યાં અવતર્યા.

બ્રહ્માએ પૃથ્વી ઉપર અવતાર લેવાથી તેમની સ્ત્રી સરસ્વતીએ, તેમને સહાય થવા †ઉભયભારતી

* જેમનું પ્રસિદ્ધનામ મણ્ડનમિશ્ર હતું તે.
+ આમને માટે મતાંતર આ પ્રમાણે છે:નાસ્તિક ચાર્વાકાદિકના શાસ્ત્ર, બૃહસ્પતિએ દૈત્યસંમોહન માટે કરવાથી બ્રહ્મા કોપ્યા અને શાપ દિધો ત્યારે તેઓ મણ્ડનમિશ્રનામે પૃથ્વીમાં અવતર્યા. × શંકરની પ્રેરણાથી નંદિકેશ્વર થયા એમ કોઈ કોઈનો મતછે.
† પૂર્વે સર્વજ્ઞ મુનિયો વેદનું અધ્યયન કરતા હતા. તેવામાં મહા કોપવાળા દુર્વાસા વેદ ભણવાના સ્વર લેતાં ભુલ્યા તેથી સરસ્વતીને હસવું આવ્યું. પોતાનું અપમાન થેલું ગણીને તેમણે શાપ દિધો કે, "વિનય વિનાની, મૃત્યુલોકમાં તું જન્મ લે."

નામે શોણ નામની નદીને કિનારે આવેલા ગ્રામમાં વિષ્ણુમિત્ર નામના બ્રાહ્મણને ત્યાં અવતાર લીધો. તોપણ તેમનું નામ પ્રસિદ્ધ એવું સરસ્વતી હોવાથી લોકોમાં સરસ્વતી નામેજ ઓળખાયાં. જન્માંતર છતાં પણ જેની સર્વજ્ઞતા નષ્ટ થઈ નથી એવાં સરસ્વતીથી કશું પણ અજાણ્યું નહોતું તેથી સર્વ કોઈને ઘણો આશ્ચર્ય થયો. સરસ્વતીએ વિશ્વરૂપ (–મણ્ડનમિશ્ર)ની કીર્તિને સાંભળી. વિશ્વરૂપે (–મણ્ડનમિશ્રે) સરસ્વતીની કીર્તિને સાંભળી. તેથી પરસ્પરને જોવાની ઈચ્છા થઈ. પછી પરસ્પરના મળવાથી અને પ્રેમથી એ બંનેના માતા પિતાએ, પરસ્પરની ઈચ્છાથી–પ્રેમથી વિવાહ કર્યો. કન્યાના માતા પિતા આવીને વેહેવાઈને કહેવા લાગ્યાં કે, "જેમ નાનુ બાળક કંઈ સમજતું નથી તેમ આ મારી પુત્રી કશું શમજતી નથી. બાલકોમાં તે હજુ તો દડા વિગેરેથી રમે છે. ભૂખ લાગે છે ત્યારે ખાવું

ત્યારે ઘણી ઘણી રીતે ક્ષમા ઈચ્છતાં મોક્ષની અવધી ઠરાવી કે, "જ્યારે શંકર મનુષ્ય અવતાર ધારણ કરશે ને તેમના દર્શન થશે ત્યારે દેવપણાને પામીશ."

માગીને ખાય છે. કદી તમે પૂછશો કે તેને ઘર કામ કેમ શિખવ્યું નહિ તો એ અમને ઘણી લાડવાઈ છે તેથી અમોએ હજુ તેને કંઈ શિખવ્યું નથી માટે તમે એનું પુત્રી પ્રમાણે રક્ષણ કરજો. એને તમારે જે કામ બતાવવું હોય તે કોમળ-મિઠાસવાળી વાણીથી કેહેજો અને કઠોરવાણીથી કશું કહેશો નહિ. કારણકે, કેટલાકનો એવો સ્વભાવ હોય છે કે ફુસલાવીપટાવીને કામ કરાવવાથી બધુ કામ કરે છે પણ જો જરા પણ ધમકાવીને કહે તો આડાઈ કરે છે. ગમે તેવું માણસ વાણીથી વશ થાય છે. એક દીવસે આ પુત્રીને જોઈને એક બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, "આ બાળકી કોઈ દેવાંશી છે.માટે એની પ્રત્યે કઠોરતા વાપરવી નહિ એનામાં સર્વજ્ઞપણુ દેખાય છે. આ બાળકી બે મોટા પંડિતના વાદ-વિવાદમાં સાક્ષીરૂપ થશે." તેથી અમે તેને ઘણા લાડથી ઉછેરેલી છે.

આ કન્યાની સાસુને પણ મારા તરફથી કહેજો કે, તમારે આશરે આને સોંપી છે. માટે ઘરમાં તેની પાસે ધીમે ધીમે કામ કરવાનું બતાવજો. વહુની પૂરતી સંભાળ સાસુથીજ લેવાય છે. મૂળે બાળક

છે તેથી સહજ વાતમાં ભુલથી કંઈ વાંકું ચુંકું થાય તો સંભાળી લેજો. અને ફરીથી તેમ ન થાય માટે ધીરેથી શિખામણ દેજો."

ઉપર પ્રમાણે પોતાના વેહેવાઈને કહ્યા પછી કન્યાની માતા કન્યાને નીચે પ્રમાણે શિખામણ દે છે.

માતા કૂહે છે—"હે વત્સે, તું હવે અમારા ઘરની પુત્રી મટીને સસરાના ઘરની વહુ થઈ છે. લોકોમાં તારી હાંસી થાય એવી રમતો હવે કદી તું રમીશ નહિ. હવેથી બાલચેષ્ટા મુકી દેજે. જ્યાં સુધી પાણીગ્રહણ થયું નહોતું ત્યાં સુધી તારૂં રક્ષણ અમે કરતાં હતાં પણ હવે તું તો પતિથી રક્ષને પામીશ. માટે તું પતિની શરણેજ રહેજે કે જેથી આ લોક તથા પરલોકમાં જય પામીશ. હે પુત્રી, પતિયે જ્યાં સુધી ભોજન કર્યું ન હોય ત્યાં સુધી તું ભોજન કરીશ નહિ પતિ દૂર પ્રવાસે જાય ત્યારે અલંકાર આદિને સજીશ નહિ. સ્નાન આદિ ભોજન કાર્યમાં પૂર્વાપર નિયમ છે તે પ્રમાણે તું ખંતથી ચાલજે. આ બાબતમાં સન્નારિયોના ચરિતો તારા જાણવામાંજ છે. પતિ કદી તારી કંઈ ભૂલ થાય તે માટે કોપ કરે તો તારે સામું જરા

પણ બોલવું નહિ પણ ક્ષમા ઈચ્છવી. વળી હે દિકરી, જ્યારે પતિ ત્હારાથી ઘણો પ્રસન્ન થાય ત્યારે તું અધિક પ્રસન્ન થઈશ નહિ પણ જાણે બીહીતી હોય તેમ રહેજે. ને ફુલાઈ જઈશ નહિ. સ્વામિ વિના તું પરપુરૂષની જોડે બોલીશ નહિ. જો પતિને કાંઈ શંકા આવે તો પરસ્પરના સ્નેહને તે નાશકર્તા છે. વળી દિકરી, સાંભળઃ પતિ બહારથી આવે છે જાણીને હાથમાંનું કામ પડતું મુકી તેની ઈચ્છા પ્રમાણે પાણીથી પગ ધોજે. તારૂં ખરેખરૂં સુખ તે પતિ એજ છે. પતિ ઘેર ન હોય ત્યારે ગુરૂજન, મિત્ર આદિ ઘેર આવે તો ઘણા માનથી તેમનો આદર સત્કાર કરજે તેમજ તારા પતિના ભાઈઓ, બેનો, સાસૂ અને સસરાનું કહ્યું કહેતાંવાંતજ કરજે."

પછી વર વહુ પોતાના ગામમાં, જાન અને સગાવહાલાં સાથે આવ્યાં. જેમ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા છતાં બાલલીલાથી બધાને મોહે પમાડતા હતા તેમ શ્રીશંકર સર્વજ્ઞ છતાં બાળવયને ઉચિત એવી સઘળી ચેષ્ટા કરીને પોતાના માતા પીતા, સગાંવહાલાં—સર્વેને આનંદ આપતા હતા.

ત્રીજો સર્ગ સમાપ્ત.

સર્ગ ૪ થો.

શંકરચરિત્ર વર્ણન.

શ્રીશંકરે બાલવયોચિત લીલાથી બધાને આનંદ આપતાં પ્રથમવર્ષમાં અક્ષરજ્ઞાન મેળવીને દેશભાષાને જાણી લીધી. બે વર્ષ થયાં ત્યારે અક્ષરોને વાંચવાનું જ્ઞાન મેળવ્યું. ત્રીજે વર્ષે કાવ્ય, પુરાણ અને કોષાદિનું જ્ઞાન સંપાદન કર્યું તેમજ પોતાની મેળેજ તેના અર્થને જાણવાની શક્તિ પામ્યા. શ્રીશંકરની બુદ્ધિ એવી તો તેજ હતી કે ગુરૂમુખથી પણ એક વખત સાંભળતાની સાથે શિખવેલું આવડતું હતું. આવા શિષ્ય ઉપર ગુરૂની પરમ પ્રીતિ કેમ ન થાય?

ત્રીજે વર્ષે શિવગુરૂએ શંકરનો ચૌલ સંસ્કાર કર્યો પુત્રનું સુખ પૂર્ણ સંસ્કારવાળા છતાં તેનો લાભ લેવા શિવગુરૂ રહિ શકયો નહિ. પણ શંકરની ત્રણ વર્ષની કાચી વયમાં મૃત્યુને પામ્યો. તેનું ઔર્ધ્વદેહિક કર્મ કર્યું. શિવગુરૂના મૃત્યુને એક વર્ષ વ્યતીત થયા પછી પાંચમે વર્ષે શંકરનું ઉપનયનવિધાન કર્યું.

પછી શંકરે ગુરૂપાસેથી ‡છ અંગસહિત ચારે વેદનું ક્રમે કરીને અધ્યયન કર્યું. ગુરૂપાસે બીજા જે જે વિદ્યાર્થિઓ હતા તે સર્વેમાં શંકરની હુશિઆરી કોઈ જૂદાજ પ્રકારની હતી. ગુરૂ પણ સ્વતઃઘણા આશ્ચર્યને પામતા હતા. તેમણે તર્કશાસ્ત્ર સાંખ્ય, યોગનું જ્ઞાન પણ સારી રીતે મેળવ્યું હતું. ભટ્ટ-પાદે રચેલા વાર્તિકના તત્વનું પણ જ્ઞાન મેળવ્યું હતું.

આવા શંકર ગુરૂપાસે રહિને અધ્યયન કરતા હતા છતાં કોઈ કોઈ વખત મિત્રો સાથે ભિક્ષા મેળવવા પણ બહાર જતા હતા. એક દિવસે એક ગરીબ બ્રાહ્મણને ત્યાં ગયા. એટલે ઘરમાંથી તે બ્રાહ્મણની સ્ત્રીએ કહ્યું કે, " હું ખરેખાત મંદભાગિની છું કે તમારા સત્કારને કરી શકતી નથી. અમે નિર્ધન છિયે તેથી અમો તમને ભિક્ષા આપવાને શક્તિમાન્ નથી. ધીક્કર છે અમારા જન્મને" એમ કહિ ઘરમાં જઈ એક આમળું આણીને શંકરને આપ્યું. શંકર પ્રસન્ન થયા. દારિદ્રય ટાળવા માટે શંકરે લક્ષ્મીજીનું ધ્યાન ધર્યું એટલે લક્ષ્મીજી પ્રત્યક્ષ

‡ શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ, નિરૂક્ત, છંદ અને જ્યોતિષ.

શંકર પાસે પ્રકટ થયાં અને કહેવા લાગ્યાં કે, "આ બ્રાહ્મણે પૂર્વ જન્મે સુકૃત કર્યું નથી તો આ જન્મે મારી કૃપાને પાત્ર શીરીત્યે થશે ? ત્યારે શંકર જવાબ આપે છે કે, "જો હું તમારી કૃપાને પાત્ર હોઉં તો આજે મને તેણે આમળાનું ફળ આપ્યું છે. તેનું ફળ તમે એને આપો" એટલે લક્ષ્મીજીએ પ્રસન્ન થઈને એ બ્રાહ્મણનું ઘર સોનાના આમળાથી ભરી દિધું. અને પોતે પછી અંતર્ધ્યાન થયાં. એ બ્રાહ્મણના આસપાસના ઘરનાઓએ ને બીજાઓએ આ વાત જાણી તેથી આખા ગ્રામમાં આશ્ચર્યની સાથે આ વાત ચર્ચાવા લાગી અને શંકરની અદ્દ્ભુત શક્તિના સર્વે ઠેકાણે વખાણ થવા લાગ્યાં.

સર્ગ ૪ થો સમાપ્ત.

સર્ગ પાંચમો.

શંકરે સન્યાસ લીધાનું નિરૂપણ.

ગુરૂને ત્યાં સાત વર્ષ સુધી વેદશાસ્ત્રાદિને ભણીને શંકર ઘેર આવ્યા અને પોતે વેદનું અ-

ધ્યયન અને અધ્યાપન કરતા માતાની સારી રીતે સેવા ચાકરી કરવા લાગ્યા. માતા, પોતાના પુત્રનું કોમલ બોલવું, બુદ્ધિ અને સુંદર શરીર જોઈને ઘણી હરખાતી હતી.

એક દિવસે શંકરની માતા શ્રીઅંબિકા નદીએ નહાવા ગયાં. ઉનાળાનો દિવસ હતો. તાપને લીધે માતાના પગ બળવા લાગ્યા અને ઘેર આવતાં વાર થઈ તેથી પોતે જાતે જઈને માતાનું સાંત્વન કરયું. પછી બીજે દિવસે, પોતાની માને પડેલી અગવડ જોઈ નદીને પોતાના ઘર આગળ લાવવા સ્તુતિ કરી. તેમની સ્તુતિથી પ્રસન્ન થઈને નદીએ વરદાન દિધું કે "કાલે હું તારા ઘરની પાસે આવીશ." બીજે દિવશે તે પ્રમાણે થયું તેથી લોકોમાં ઘણું આશ્ચર્ય ફેલાયું. આવી શંકરની કીર્તિ સાંભળીને, કેરલદેશના રાજશેખર રાજાએ તેમને તેડી લાવવા પોતાના પ્રધાનને મોકલ્યો.

પ્રધાન ભેટ મુકવાની સામગ્રી સહિત શંકરની પાસે આવ્યો. અને પોતાને આવવાનું કારણ કહિ સંભળાવ્યું. પછી રાજાએ મોકલેલી ભેટો વિગરે સ્વીકારવાનું કહિ કહ્યું કે, "આપ કૃપા કરી રાજગૃહ

પવિત્ર કરશો એવી રાજાની ઈચ્છા છે.” ત્યારે આચાર્ય કહે છે કે, “અમારૂં ભિક્ષા એજ ભોજન છે. મૃગચર્મ પહેરવું, ત્રિકાળ સ્નાન આદિ કષ્ટસાધ્ય કર્મ કરવું એજ અમને સુખદાયક છે. અમારૂં, શાસ્ત્રયુક્ત કર્મ મુકીને આ હાથી, ઘોડા આદિને લઈને શું કરીએ? વળી અમારે તેનું કામ પણ શું છે? માટે હે પ્રધાન, મારૂં કહ્યું માનીને પાછા જવું ઉચિત છે. અને રાજાને કહેવું કે, “તમોએ મોકલેલી વસ્તુની ઇચ્છા નથી” આચાર્યની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રધાન રાજા પાસે આવ્યો અને બનેલું વૃત્તાંત કહિ સંભળાવ્યું. ત્યારે રાજા પંડે આચાર્યને મળવા સારૂ આવ્યો. વેગળેથી આચાર્યને જોઈ ઘટિત મર્યાદામાં રહિ અધિક ભાવથી નીચા નમીને સાષ્ટાંગ પ્રણામને કર્યાં. પછી શંકરે રાજાનું કુશળ પૂછતાં પેહેલાં એક હજાર સોના મોહોર અર્પણ કરીને પોતાના રચેલાં ત્રણ નાટકો વાંચી સંભળાવ્યાં. શૃંગાર આદિ રસોથી પૂર્ણ એવા એ ત્રણ નાટકો સાંભળીને રાજાના બુદ્ધિબલના ઘણા વખાણ કર્યાં અને કહ્યુ કે, “રાજા, આ દ્રવ્યની મારે ઈચ્છા નથી. માટે પાછું લેવું અને જો મરજી હોય

તો એકાદ દેવાલય બંધાવવું એટલે થયું. હવે તમારી જે ઈચ્છા હોય તે માંગો." રાજા શ્રીશંકરની વાણીરૂપી અમૃતથી સંતોષ પામીને ક્‌હેવા લાગ્યો કે, "અમારે સંતાન નથી માટે તે થવાની ઈચ્છાને પૂર્ણ કરો." આવું સાંભળીને આચાર્યે કહ્યું કે, "તમને ત્હારા જેવોજ પરાક્રમી અને બુદ્ધિમાન પુત્ર થશે" એમ ક્‌હિ જવાની રજા આપી.

રાજા પોતાના નગરમાં આવ્યો. એક દિવસે શંકરે પૃથ્વી ઉપર અવતાર લીધોછે જાણીને તેમને મળવા માટે ઉપમન્યુ, દધીચી, ગૌતમ, ત્રિતલ, અગસ્ત્ય આદિ મુનિયો આવ્યા. તેમની પૂજા કરીને શંકર તથા તેમની માતા અધિક આનંદ પામ્યાં.

મુનિયો તથા શંકર મોક્ષ સંબંધી વાતો કરવા લાગ્યા ત્યારે શંકરની માતા આવીને એ મુનિયોને "આપના પધારવાથી અમે કૃતાર્થ થયાં છિયે" ક્‌હિ પૂછવા લાગ્યાં કે, "આ બાલક ઘણી નાની વયમાં બધાં શાસ્ત્રો શિખી રહ્યોછે. તેનો મહિમા પણ મને અધિક આશ્ચર્ય કરે છે તેથી જો મને ક્‌હિ શકાય તેમ હોય તો એનું વૃત્તાંત ક્‌હો" ત્યારે

અગસ્ત્ય મુનિયે કહ્યું કે, "આ સાક્ષાત્ શિવ છે. પૂર્વે પુત્રની ઈચ્છાથી તમારા પતિયે શંકરને પ્રસન્ન કર્યા હતા તેથી તે શંકરે પ્રસન્ન થઈને કહ્યું કે, "સો વર્ષ વયનો અસર્વજ્ઞ પુત્ર માંગો અથવા અલ્પ આયુસ્યવાળો સર્વજ્ઞ પુત્ર માંગો." ત્યારે તેમણે સર્વજ્ઞ એવા પુત્રની માંગણી કરી. તેથી શિવ પોતે અવતર્યા છે"–પાછી સતિ પૂછે છે કે, "હે મુનિ આ પુત્રનો આયુષ્ય કેટલો છે તે કૃપા કરી મને કૃહો." અગસ્ત્ય મુનિ કૃહે છે.—"આ પુત્રનું સોળ સંવત્સર આયુષ્ય છે, તથાપિ કેટલાક કારણોથી બીજા સોલ સંવત્સર આ પૃથ્વી ઉપર નિવાસ કરશે." (એટલે ૩૨ વર્ષનો આયુઃ છે).

આ પ્રમાણે કહિને સર્વ મુનિયો શંકરની આજ્ઞા માગી પોતપોતાને સ્થળે ગયા.

શંકરની માતાને પોતાના દીકરાનું અલ્પઆયુષ્ય છે જાણીને ઘણો ખેદ થયો અને ચોધારે આંસુએ રડવા માંડયું ત્યારે,

શ્રીશંકર કહે છે, "માજી, આ સંસાર ક્ષણિક છે તે તમે સારી રીત્યે જાણો છો છતાં શું કરવા શોક કરો છો? આમ શોક કરવો તમને

ઘટતો નથી. આ સંસાર જાણે જુદા જુદા દેશના પ્રવાશિયો ભેગા થયા હોય ને ઘડી પછી જે જે જયાના હોય ત્યાં જેમ જતા રહે છે તેવો છે. મા કોણ, દિકરો કોણ, કોણ જાણે કેટલાએ જન્મ ધરયા હશે. માટે મિથ્યા શોક કરવો મુકીદો. સંસારના બંધનમાંથી છુટવા માટે હજુ તો હું ચતુર્થાશ્રમ અંગિકાર કરવાનો છું " " ચતુર્થાશ્રમ અંગિકાર કરવાનો છું" એવું સાંભળતાંની સાથે સતીના દુઃખની સીમા રહિ નહિ.

શંકરાચાર્યની માતા સતી ક્હે છે.—"હવે એ વિચાર તું છોડી દે. મહારૂ કહ્યું માન. ગૃહી થા. પુત્રવાળો થા. યજ્ઞાદિકથી દેવોની પૂજા કર. પછી ચતુર્થાશ્રમને પામીશ; સ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે,

"ऋणानित्रिण्यपाकृत्यमनोमोक्षोनिवेशयेत् "—

ત્રણ (દેવ, પિતૃ અને મનુષ્ય) ઋણ ફેડયા પછી મોક્ષમાં પ્રવેશ કરો" મારે તું એકજ પુત્ર છે. હું મરી જઈશ ત્યારે મારી ઉત્તરક્રિયાને કોણ કરશે? વળી તું સર્વજ્ઞ છતાં મને ઘડપણમાં એકલી મુકીને જઈશ? જ્ઞાનીઓ દયાવાન્ હોય છે તો તારામાં

દયા કેમ દેખાતી નથી? તુ મને તજી દેવાને હજી યોગ્ય નથી."

માતાના મનનું સમાધાન કરવા "માતાજી, શોક છોડી દો. હું નદીએ નાહીને આવું છું" કહિ શંકરાચાર્ય નદીમાં નહાવા માટે ગયા. નહાવા માટે ઊંડા પાણીમાં પેઠા કે મગરે તેમના પગને પકડચો એટલે મોટેથી શંકર પોતાની માતને બોલાવવા લાગ્યા. પુત્રનુ ઘાંટા પાડીને બોલાવવું સાંભળીને માતા દોડી આવ્યાં. એટલે શંકરે કહ્યું કે, "મગરે મારો પગ પકડચો છે. મને તે ખેંચે છે માટે માજી, હું શું કરૂં?" આ સાંભળી માતાએ ઘણોજ શોક કરીને રડવા માંડયું. એકનો એક દીકરો તેમાં વળી ખોટનો. આવા સુપુત્રને નદીમાં હિજરાતો જોઇને તેમને જે શોક થયો તેનું વર્ણન પણ કરવુ કઠિન છે.

એટલામાં શંકર માતાને કહે છે કે, "માજી, જો હું આજથીજ સન્યસ્ત લેવાનો સંકલ્પ કરૂં તો હું ધારૂંછું કે, મગર મારો પગ છોડશે. *

---

* શંકર જેવા મહાન્ પુરૂષને મગર પકડે એ અસંભવિત છે. પણુ પોતાની માતાએ સીધી રીત્યે

માટે માજી, જો તમારી આજ્ઞા હોય તો હું સન્યસ્ત લેવાનો સંકલ્પ કરૂં."

માતાએ તુરત વેળા એવોજ વિચાર કર્યો કે, સન્યસ્ત લેવાની આજ્ઞા આપતાં મારા પુત્રના દર્શન તો મને થશે તેથી તુરત તેમ કરવાની આજ્ઞા આપી. અટલે તુરતજ મગરે શ્રીશંકરનો પગ છોડી દિધો. તુરતજ શંકર કીનારા ઉપર આવ્યા અને માતાને કહેવા માંડ્યું કે, હું "સન્યસ્તને યોગ્ય કર્મો કરવાને તૈયાર છું. તમારા મનમાં કદી એમ આવતું હોય કે, ઘરડપણમાં મારી ચાકરી કોણ કરશે અને મને જોઈતું કોણ પૂરૂં પાડશે તો તે માટે ફિકર કરશો નહિ. કારણ કે, આપણા ઘરમાં જે જોઈએ તે છે. અને આપણા સગાવહાલાં તમારી સંભાળ લેશે. વળી તમારા મનમાં એમ આવતું હોય કે મંદવાડમાં મારી સંભાળ કોણ

સન્યસ્ત લેવાની ના કહિ ત્યારે આમ આડકતરી રીત્યે, 'સંસારરૂપી નદીમાં અજ્ઞાનરૂપ મગરે મને પકડ્યો છે માટે જો આજ્ઞા હોય તો સંન્યાસ્ત લેવું' એવા ભાવથી પણ વખતે શંકરે આ યુક્તિ કરી હોય.

લેશે તેમજ મરીજવાય તો અગ્નિસંસ્કાર કોણ કરશે તો તમારા સપિણ્ડ પુરૂષો તમારી ખબર અંતર લેશે અને દેહને ઘટિત એવા સંસ્કાર તેઓ કરશે."
"સપિણ્ડ પુરૂષો................કરશે" એવું પુત્રનું વચન સાંભળી ન શકાયાથી માતા ક્હે છે કે, "મ્હારો જ્યારે દેહ પડે ત્યારે ત્હારે હાથેજ અગ્નિસંસ્કાર થવો જોઈએ. સન્યાશીને તેમ કરવાનો અધિકાર નથી એમ જાણી જો તું તેમ કરવા ના કહેતો હોય તો (અગસ્ત્ય મુનિના ક્હેવા પ્રમાણે) તું સાક્ષાત્ શંકર છે તેથી તને કશો બાધ નથી. મૃત્યુ પછી જો ત્હારે હાથે આગ પણ હું ન પામું તો જન્મ ધર્યાનું ફળ—બન્નેને શું? અગ્નિ સંસ્કારાદિ પુત્રને હાથેજ થવાં જોઈ એવું શાસ્ત્ર પ્રમાણ છે તેથી તે કર્યા શિવાય તારો છુટકો નથી."
આચાર્ય કહે છે કે, " માજી, મને દુઃખની કે અંતકાળની વખતે જ્યારે સંભારશો ત્યારે હું આવીશ અને અગ્નિસંસ્કારાદિને કરીશ, પણ માજી, મારૂં જરા સાંભળોઃ તમારા મનમાં કદી પણ એવું લાવશો નહિ કે, બાલક, મારા ઘરડપણની વખતે તજીને સન્યાસી થયો. જો આવું કદી પણ મનમાં

ધારશો તો મને ઘણું દુ:ખ પ્રાપ્ત થશે હું જ્યાં હોઈશ ત્યાં રહ્યો રહ્યો તમને અધિક ફલ, હું તમારી પાસે હોઉં તે કરતાં કરી આપીશ." પછી શંકરે પોતાના સગા વહાલાઓને પોતાની સન્યસ્ત લેવાની વાત કહિને માની સોંપણી કરી. પોતાના ઘરની પાશે વેહેનારી નદીના ઘસારાથી શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિ હાલીને સ્થાનકભ્રષ્ટ થઈ હતી ને ત્યાંથી એવો અવાજ સંભળાયો કે, "નદીના ઘસારાથી હું સ્થાનકભ્રષ્ટ થવાયું છે. માટે મારી યોગ્ય ઠેકાણે સ્થાપના કરો." તેથી શંકરે તે મુર્તિની પોતાના ઘરની પાસે સ્થાપના કરી તેની પૂજા વિગરે કરવાની ગોઠવણ કરીને માજીની આજ્ઞા લઈ, સન્યસ્ત લેવા માટે ઘરમાંથી ચાલી નિકળ્યા.

નાના પ્રકારના વન, ગ્રામ, નગરો નદીઓ આદીને ઓળંગી નર્મદાની તટના વનમાં કે જ્યાં ‡ગોવિંદનાથનો આશ્રમ હતો ત્યાં સાંજની વખતે આવ્યા. રસ્તામાં ઘણે ઠેકાણે અદ્વૈતવિરોધિયોને હરાવતાં, અદ્વૈતસિદ્ધાંતને સ્થપાવ્યો.

---

‡ વ્યાસના પુત્ર શુકદેવજી; તેમના ગુરૂ ગૌડપાદ અને તેમના શિષ્ય ગોવિંદનાથ.

આ વનમાં ગોવિંદનાથના આશ્રમની સમિપ આવી તેની ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરીને સ્તુતિ કરી. આ વખતે ગોવિંદનાથનું ચિત્ત સમાધિમાં હતું છતાં પણ ત્યાંથી ચિત્ત ખસેડીને પોતે ઉઠી બહાર આવી શંકરને પૂછ્યું કે "તું કોણ છે?" ત્યારે તેમણે ઉત્તર દિધો કે,

સ્વામી ન હું છું પૃથિવી, નહિ નીર, તેજ,
છું વાયુ ના, ગગન ના, નહિ ગુણ એહ;
છું ઇંદ્રિયો ન પણ એ અવશિષ્ટ ના છું,
જે એક છે પરમ તે શિવરૂપ હું છું.

અર્થઃ—હે સ્વામિન્, હું પૃથ્વી નથી, હું જલ નથી હું તેજ નથી હું વાયું નથી હું આકાશ નથી હું તેનો ગુણ નથી હું ઈંદ્રિયો નથી પણ તેથી નિરાળું જે કેવળ પરમ શિવરૂપ તે હું છું.

ત્યારે ગોવિંદનાથે કહ્યું કે "સાક્ષાત્ શંકર રૂપ છો તે જાણ્યું." પછી શંકરે પાસે આવીને ગુરૂની પાદપુજા કરી જેને ગુરૂના ઉપદેશની પણ જરૂર નથી એવા શંકરને પરંપરાની રીતિ પ્રમાણે ગોવિંદનાથે ચારે વેદના મહાવાક્યનો બોધ કરીને પરમહંસ દિક્ષા આપી.

ગુરૂને ત્યાં શંકર રહેવા લાગ્યા. એક દિવસ નદિએ મોટું પુર આવ્યું. આશપાશના ઝાડો અને તટ ઉપર રહેનારા લોકોને હરકત થવા લાગી—પૂરથી તણાવા લાગ્યા ત્યારે પોતાના કમંડલુને મંત્રાવાહન કરીને નદીના પૂરને તેમાં સમાઈ જવાની આજ્ઞા કરી. તેથી તે તેમાં સમાયું અને લોકો દઃખથી મુક્ત થયા.

પછી ગોવિંદનાથે કહ્યું કે, "તમારો અવતાર વૈદિકધર્મના સ્થાપન માટે છે માટે અહિંથી કાશી જઈને રહો" ગુરૂની આજ્ઞાને માન આપી પોતે કાશી ક્ષેત્રમાં આવ્યા ત્યાં વિશ્વેશ્વરનુ પૂજન કરતા કેટલાક દિવસ સુધી રહ્યા-

સર્ગ પાંચમો સામાસ.

સર્ગ છઠ્ઠો.

બ્રહ્મ વિદ્યાનુ સ્થાપન—વર્ણન.

એક દિવસે શંકરાચાર્યની પાસે વેદભણીને પ્રવીણ થયેલો એક બ્રાહ્મણનો દિકરો તેમના દર્શન કરવા માટે આવ્યો અને આવીને તેમના ચરણ

કમળમાં પડ્યો ત્યારે આચાર્યે તેના માથા ઉપર હાથ મુકી ઊઠાડયો.

શંકરાચાર્ય પૂછે છે કે, "તું કયા ગ્રામનો છે, જાતે કોણ છે, ને ક્યાંથી આવ્યો છે?"

બ્રાહ્મણનો પુત્ર કહે છે "કાવેરી નદી જ્યાં વહે છે તે ચોલદેશમાં મારૂં ઘર છે. હુ બ્રાહ્મણપુત્ર છું. મહાપુરૂષના દર્શન માટે બધે ભમું છું ભમતે ભમતે અહિં આવી ચડયો છું સંસાર સાગરમાં ડુબતાં બિહુછું તેથી મને ડુબતાં તારશો એવી મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે. આપ સર્વજ્ઞછો એટલે હું વધારે શું કહુ? આપ મારા ગુણદોષાદિકને ન જોતાં સંસાર સાગરમાંથી તારીને મ્હારો ઉદ્ધાર કરો."

ત્યારે શંકારાચાર્યે બ્રાહ્મણના પુત્રની અચલ ભકિત જોઈ તેને કૃપા કરી સન્યસ્ત દિક્ષા દિધી. કે જે **સનંદન** નામે આચાર્યના પ્રથમ શિષ્ય તરીકે ઓળખાય છે. કાશી વિશ્વેશ્વરના બીજા પણ ઘણા એક શિષ્યો હતા તે પણ આચાર્યના શિષ્યપણાને પામ્યા.

એક દિવસે બપોરની વખતે શંકરાચાર્ય આન્હિક

કરવા માટે પોતાના શિષ્યો સહિત ગંગા ઉપર પધાર્યા. નદીએ જતાં રસ્તામાં ચાર ભયંકર કુતરા સાથે લઈને કોઈ ચાણ્ડાલ સામો આવતો જોઈને તેને આચાર્યે કહ્યું કે, "અરે ચાણ્ડાલ, તું દૂર જા." ચાણ્ડાલ કહે છે.—"બ્રહ્મ એક છે, અદ્વિતીય છે, નિરવદ્ય છે, અસંગ છે, સત્ય, જ્ઞાન, અનંત, અખંડ એવું તેનું રૂપ છે. આત્મા પણ અદ્વિતીય છે. એવું વેદજ્ઞ પુરૂષો કહે છે. ત્યારે વેદાંતમાં કુશલ એવા તને આવી ભેદબુદ્ધિની કલ્પના છે એ આશ્ચર્ય છે. ભગવાં વસ્ત્ર, હાથમાં દંડ, કમંડલ, બોલવામાં ચતુરાઈ, જ્ઞાન ગંધથી રહિત એવા સન્યાસિયો પોતાના વેશથી ગૃહિયોને ઠગે છે તેમ તો નથી? મને તું દૂર જવા કહે છે, તો તું મારા દેહને દૂર જવા કહે છે કે, આત્માને? જો દેહને દૂર જવાને કહે તો હોય તો તે અન્નમય છે. શું તે ત્હારા દેહ જેવો નથી? જો આત્માને માટે કહે તો હોય તો તે ત્હારા કરતાં જૂદો છે? અર્થાત્ ત્હારોને મ્હારો આત્મા જુદો નથી. જેમ સૂર્યનું પ્રતિબિંબ મદિરા અને ગંગાજલમાં પડેછે છતાં સૂર્ય જૂદે નથી તેમજ બ્રાહ્મણ અને ચા

ણ્ડાલના શરીર જૂદા છતાં આત્મા તો એકજ છે. હવે જો તું કદિ દેહને માટે એમ કૂહે કે, લૌકિક રૂઢીના સંપ્રદાયથી આ ચાણ્ડાલ અને આ બ્રાહ્મણ છે એવું ધારીને "દૂર જા" એમ કહ્યું છે તો ત્હારા જેવા જ્ઞાનીને તુચ્છ એવી લૌકિક રૂઢિને સંગ્રહ કરવી શોભતી નથી. ત્હારા જેવા તત્વજ્ઞાનીયો પરમેશ્વરની માયાવી ઈન્દ્રજાલમાં મોહ પામેલા જોઈને મને ઘણો આશ્ચર્ય થાય છે."

શંકરાચાર્ય કૂહે છે.—"મહારાજ, આપ ચાણ્ડાલ નથી પણ કોઈ મોટા પુરૂષ છો. મારી ભેદબુદ્ધિનો ત્યાગ થઈ ગયો. આપ કૂહો છો તે સત્ય છે. એટલામાંજ શંકરાચાર્યની ભેદબુદ્ધિ જતી રહેલી જોઇ તે ચાણ્ડાલે પ્રત્યક્ષ પોતાનું શંકરરૂપ ધારણ કર્યું. એટલે શંકરાચાર્યે શાક્ષાત્ શંકરને જોઈને, સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી કૃપા ઈચ્છી નમ્ર વચને કહ્યું કે, "જીવદૃષ્ટિથી હું આપનો અંશ છું પણ આત્મદૃષ્ટિથી જોતાં આપ તેજ હું છું. તેને માટે "तत्त्वमसि" એવું (સામ) વેદનું મહા વાક્ય પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે." શિવ કૂહે છે "હું પ્રસન્ન થયો છું. સર્વ શિષ્ટાગ્રણી

વ્યાસજીએ સર્વ વેદના સારરૂપ, "अथातो ब्रह्मजिज्ञासा। जन्माद्यस्ययतः। शास्त्रयोनित्वात्। तत्तुसमन्वयात्।" ઈત્યાદિ સૂત્રો કરેલાં છે. કલિ પ્રભાવને લીધે કલિદોષયુક્ત મરજીમાં આવે તેવા કુત્સીત મતવાળાઓએ ભાષ્ય કર્યા છે. તેથી તેના ઉપર ખરેખરૂં ભાષ્યકર. કારણ કે, તું તત્વજ્ઞાની છે. તારૂ એ ભાષ્ય ઇંદ્રાદિ દેવો પણ માન્ય રાખશે. અને બધે ત્હારી કીર્ત્તિ તથા જય થશે તેમજ બ્રાહ્મણની સભામાં પણ ત્હારૂં પૂજન થશે વળી ભેદાભેદવાળી ભાસ્કર, શાક્તમતવાદી અભિનવગુપ્ત, ભેદવાદી નીલકણ્ઠ, શૈવમતવાદી ગુરૂપ્રભાકર, તથા ગુરૂમતવાદી મણ્ડનમિશ્ર એ આદી પંડિતોને જીતીને અદ્વૈતના પરમ તત્વનું સ્થાપન કર અને અદ્વૈત મતના રક્ષણ માટે તે તે સ્થળે તારા શિષ્યોને રાખ પછી કૃતકૃત્ય થઈ મારા ધામમાં આવજે." આટલુ કૃહિને શંકર અંતર્દ્ધાન થયા.

પછી શંકરાચાર્ય પણ પોતાના શિષ્યો સહિત ગંગા ઉપર ગયા. ત્યાં આન્હિક આદિ પોતાને જે જે કરવાનું હતું તે કરીને લોકના હિતને માટે

ભાષ્યાદિ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. ત્યાંથી શિષ્યો સહિત ફરતા ફરતા હિમાલય પર્વતમાં બદરિકાશ્રમમાં જઈ પહોંચ્યા.

આ વખતે શંકરાચાર્યની ઉમ્મર બાર વર્ષની હતી. બદરિકાશ્રમમાં કેટલાક દિવસ રહિને સુંદર, ગંભીર અને મધુર એવા* બ્રહ્મસૂત્ર ઉપર ભાષ્ય રચ્યું. તેમજ બ્રહ્મવિદ્યા પ્રતિપાદક +દશ ઉપનિષદ્ ઉપર, મહાભારતમાંની તત્વરૂપ ભગદ્ગીતા, ભારતમાંના સનત્સુજાતીય ઉપર અને નૃસિંહતાપનીનું પણ ભાષ્ય કર્યું. પછી શંકરાચાર્યે ઉપદેશસહસ્ત્રી આદિકે કરીને વેદાંતપ્રતિપાદક અસંખ્ય ગ્રંથ કર્યા.

આ ભાષ્યો પોતાના શિષ્યોને શિખવ્યા. તેમાં સનંદન કે જે શિષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ હતો તેને આચાર્યે વિશેષે કરીને ત્રણવાર શિખવ્યુ. કારણ કે એ બીજા શિષ્યો કરતાં અધિક હુશિયાર અને વૈરાગવાળો હતો.

---

* જેમાં બ્રહ્મવિદ્યાનું પ્રતિપાદન છે એવા વ્યાસજીએ રચેલા સૂત્રોને ઉત્તરમિમાંસા કહે છે

\+ ઈશ, કેન, કઠ, પ્રશ્ન, મુણ્ડક, માણ્ડુક્ય, તૈત્તિરેય, ઐતરેય, છંદોગ્ય, બૃહદારંણ્ય એ દશ ઉપનિષદ્ છે.

એક વખતે શંકરે શિષ્યની પરીક્ષા જોવા માટે સનંદનને ગંગાને સામે કાંઠેથી બોલાવ્યો. નદીમાં પાણી ઘણું હતું છતાં સનંદને વિચાર કર્યો કે આ સમર્થ ગુરૂની કૃપા છતાં સામી તેડે જતાં મને કશી અડચણ નહિ પડે તેથી ગંગાની સામી પાર જવા માટે પાણીમાં પગ મુકીને ચાલવા માંડયું ને ડુબી જવાની બીક જરા પણ રાખી નહિ. સનંદને જેવો પાણીમાં પગ મુકયો કે, ગં- ગામાં તેના પગની નીચે કમલ ઉત્પન્ન થયાં અને ત્યારથી શ્રી શંકરે તેનું પદ્મપાદ એવું નામ પાડયું.

એક સમયને વિષે આચાર્ય પોતાના શિષ્યોને આત્મવિદ્યાનું અધ્યયન કરવાના હતા ત્યા અત્યંત ગર્વવાળા પાશુપતમતાભિમાનિયો બેઠા હતા તેમણે આક્ષેપ કરવા માડયો; કાર્ય, કારણ, યોગ, વિધિ અને દુઃખાંત એવા મોક્ષને સાધનભૂત પાંચ પદાર્થોને પશુપતિ ઈશ્વરે કર્યા છે. કાર્ય એટલે મહત્તત્વાદિ; કારણ એટલે મૂલભૂત પ્રકૃતિ છે; યોગ એટલે સ- માધિ છે; વિધિ એટલે ત્રિકાળસ્નાનાદિ છે; દુઃખાંત એટલે મોક્ષ છે. તેમાં મૂલભૂત પ્રકૃતિ એ જગતનું ઉપાદનકારણ છે. અને પશુપતિ ઈશ્વર તે

નિમિત્ત કારણ છે. શ્રુતી કહે છે કે, "स ईक्षां चक्रे स प्राणमसृजत" (— ઈશ્વરે દૃષ્ટિ કરી ને તેણે પ્રાણ સૃજ્યો.) એજ પ્રમાણે ઘડાનું કુંભાર એ નિમિત્તકારણ છે. તેનું પણ સઈક્ષ કરવું છે. માટે તમારૂં બ્રહ્મ એ જગત્‌નું *ઉપાદનકારણ છે એમ કહેવું અસંભવિત છે. કારણ કે, અવયવયુક્ત, જડ, અશુદ્ધાદિ લક્ષણોથી યુકત જગત્‌ છે. અને એવા જગત્‌નું ઉપાદાનકારણ બ્રહ્મ છે એ કેમ સંભવે? તેમજ જેમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેનો ગુણ—ધર્મ તેનામાંજ રહેવો જોઈએ પણ નિરવયવ, જડ, અશુદ્ધત્વાદિ, બ્રહ્મનો જે ધર્મ તે જગત્‌માં દેખાતો નથી તેથી બ્રહ્મ એ જગત્‌નું ઉપાદાનકારણછે એ મનાય નહિ."

શંકારાચાર્ય પ્રત્યુત્તર દે છે કે, "તમે જે બ્રહ્મથી ભિન્ન નિમિત્ત અને ઉપાદાનકારણનો સ્વી-

* કાર્યની જોડે કારણ હોય તેને ઉપાદાનકારણ કહે છે જેમકે માટીનો ઘડો કાર્ય છે તેના કારણ રૂપ માટી તે તેની જોડે છે તેથી મૃતિકા પણ ઘડાનું ઉપાદાનકારણ છે.

કાર કરો છો તે બરોબર નથી. બ્રહ્મ વિના બિજાને નિમિત્તકારણત્વ કે ઉપાદાનકારણત્વ માનિયે તો ઉ· પનિષદ્‌માં જેના જ્ઞાનથી અશ્રુત શ્રુત થાયછે અને અવિજ્ઞાત વિજ્ઞાત થાય છે ઈત્યાદિ છે તેને બાધ આવે છે નિમિત્તકારણના જ્ઞાનથી કાર્યનું જ્ઞા- ન થતું નથી તેથી અહિં ઉપદાનકારણનેજ ગ્ર- હણ કરવું જોઈએ. તેને ઠેકાણે જો પ્રકૃતિનું ગ્રહણ કરીએ તો "एकमेवाद्वितीयम्" (—બ્રહ્મ એક છે અને અદ્વિતીય છે) આ શ્રુતિ વાક્યને બાધ એવી રીત્યે લાગે છે કે, જગત્‌ની ઉત્પત્તીને પૂર્વે બ્રહ્મવિના કોઈપણ પદાર્થોજ નહોતા એવું પ્રતિપાદન કરેલું છે તો તેથી પ્રકૃતિને ઉપાદાન- કારણ ન માનતાં "बहुस्यां प्रजायेय" આ શ્રુતિથી બ્રહ્મનેજ માનવો જોઈએ. કાર્યમાં ઉપાદાનકાર- ણનો કંઈપણ અંશ હોવો જોઈએ એવો તમારો જે મત છે તે પણ બરોબર નથી. કેમકે છાણ- માંથી થનારા વીંછી આદિ છે તેને ઠેકાણે છાણનો જરાપણ અંશ માલુમ પડતો નથી. કાર્ય અને ઉપાદાન કારણ એ બેનું સાદૃષ્યપણું પણ આથી સંભવતું નથી. દેહાદિકથી ભેદવાદીને મુકતી પણ

મળતી નથી કેમકે દેહાદિકથી થનારા કાર્ય અનિત્ય છે માટે બ્રહ્મ એજ મુખ્ય માનવું જોઈએ. આ પ્રમાણે ઘણે ઘણે પ્રકારે તેમના મતનું ખંડન કર્યું. એટલે પાશુપતમતાનુયાયીઓએ પોતાના મતને પડતો મુકીને આચાર્યના મતને ગ્રહણ કર્યો.

પછી દક્ષિણમાં રામેશ્વરથી તે ઉત્તરમાં સુમેરૂ પર્વત સુધી, પૂર્વમાં ઉદયાચલના તટથી તે પશ્ચીમમાં અસ્તાચલના કિનારા સુધી શંકરાચાર્યે દ્વૈતમતનું ઊન્મૂલન અને અદ્વૈતમતનો પ્રસાર કર્યો ને બ્રહ્મવિદ્યા વિજયને પમાડી.

સર્ગ છઠ્ઠો સમાપ્ત.

સર્ગ ૭ મો.

વ્યાસનું શંકરાચાર્યને મળવું.

એક દિવસ વ્યાસસૂત્રનું ભાષ્ય પોતાના શિષ્યોને ગંગાના તટ ઉપર શિખવતા હતા. પાઠ આપ્યા પછી વિશ્રાંતી લેવા ઉઠવાના વિચારમાં હતા. એવામાં એક ઘરડા બ્રાહ્મણે આવીને પૂછ્યું કે, "તમે છો કોણ અને આ શિષ્યોને ભણાવો છો

શું ?" ત્યારે આચાર્યના બોલવા પેહેલાજ શિષ્યે ઉત્તર આપ્યો કે, "આ અમારા ગુરૂ છે. સર્વ ઉપનિષદ્ અને વ્યાસસૂત્ર ઉપર સ્વતંત્ર અદ્વૈતવાળું ભાષ્ય કરીને તે ભાષ્ય અમને શિખવે છે" વેશધારી બ્રાહ્મણ ક્હે છે કે, "મને ઘણી નવાઈની વાત લાગે છે કે, તમે વ્યાસસૂત્રના ભાષ્યકાર છો જો તમેજ ભાષ્યકાર હોવ તો એકાદ સૂત્રનું વ્યાખ્યાન કરી બતાવો." ત્યારે શંકરાચાર્ય ક્હે છે કે, "હું નિરાભિમાનથી આપને યથામતિ વ્યાખાન કરી બતાવું છું." એટલે બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, "વ્યાસસૂત્રના ત્રીજા અધ્યાયમાં પ્રથમ "तदनन्तरप्रतिपपत्तौ रंहतिसंपरिष्वक्तः प्रश्ननिरुपणाभ्यां" સૂત્ર છે તેના તત્પર્યને જો કહિ શકાય તો કહો" એટલે "મરણ વખતે ભૂતસૂક્ષ્મદેહ બીજથીયુક્ત જીવ એક દેહ મુકીને બીજા દેહમાં જાય છે ત્યારે પંચીકૃત પંચભૂતના સૂક્ષ્મ ભાગથી યુક્ત થઈને જાય છે." તાણ્ડિ શ્રુતિમાં *ગૌતમે જૈમિનીને પૂછતાં એજ પ્રમાણે કહેલું છે.

* ગૌતમે જૈમિનીને પૂછ્યું કે, 'પાંચમી આહુતિમાં જલ પુરૂપરૂપે પરિણામ પામે છે તે તમે

આ ખુલાસો સાંભળીને ઘણે પ્રકારે ખણ્ડન કરતાં એ બ્રાહ્મણે કહેવા માંડ્યું કે "(૧) આત્મા અને ઈંદ્રિઓ દેહાંતરમાં કર્મોને લીધે વૃત્તિના લાભને પામે છે. એવો કપિલકૃત સાંખ્યનો સિદ્ધાંત છે તેથી પંચભૂતના અંશસહિત જીવનું જવું સંભવિત નથી. (૨) વિકલ્પ રહિત આત્મા બીજા દેહમાં વિકલ્પ સહિત વૃત્તિને પામે છે. ભોગ્ય ઇંદ્રિયો દહાંતરને પામતાં નવી થાય છે. એવો બૌદ્ધ વાદીઓનો સિદ્ધાંત છે તે પ્રમાણે તમારૂં કહેવું બરોબર નથી. (૩) મન એકલું ભોગસ્થાનમાં જાય છે એવો કણાદનો સિદ્ધાંત છે તો તે પ્રમાણે પણ તમારૂં કહેવું પ્રમાણરહિત છે. (૪) એક ઝાડ ઉપરથી ઉડીને પોપટ જેમ બીજા ઝાડ ઉપર જાય છે તેમ

જાણોછો?' ત્યારે 'યજ્ઞ સંબંધિ દહિં, દૂધ વિગેરે દ્રવ પદાર્થો રૂપ જળો સ્વર્ગ, મેઘ, પૃથ્વી, પુરૂષ, સ્ત્રી એ પાંચ અગ્નિઓમાં હોમતાં પાંચમી આહુતિ સ્ત્રીમાં હોમાય છે ત્યારે પુરૂષરૂપે પરિણામ પામે છે. સ્વર્ગ લોકમાં શ્રદ્ધારૂપ, મેઘમાં ચંદ્રમંડલના અંશરૂપ, પૃથ્વીમાં વૃષ્ટિરૂપ, પુરૂષમાં અન્નરૂપ, સ્ત્રીમાં વીર્યરૂપ આહુતિયો પડે છે.' એવું જૈમિનીએ કહ્યું.

જીવ દેહાંતરપણાને પામે છે એવો જૈનિયોનો સિદ્ધાંત છે તો તે પ્રમાણે પણ તમારૂં કહેવું બરોબર નથી. (૫) ઇંદ્રિયો સહિત જીવનું એક દેહમાંથી બીજા દેહમાં જવું થાય છે એ શ્રુતિ વિરૂદ્ધ છે. જેમ કે, "यत्रास्यपुरुषस्यमृतस्याग्निवागप्येतिवातंप्राश्चक्षुरादित्यंमनश्चंद्रमसांदिशःश्रोत्र इत्यादि" "જ્યારે પુરૂષ મરણ પામે છે ત્યારે તેની વાણી અગ્નિમાં ભળે છે, પ્રાણ વાયુમાં ભળે છે, ચક્ષુ આદિત્ય એટલે સૂર્યમાં ભળે છે, મન ચંદ્રમાં ભળે છે, શ્રોત્ર (કાન, શ્રવણેંદ્રિય) દિશાઓમાં ભળી જાય છે" આ પ્રમાણ જોતાં તમારૂં કહેવું પણ બંધ બેસતું નથી. (૬) શ્રુતિમાં સ્વર્ગ લોકરૂપ પેહેલા અગ્નિમાં શ્રદ્ધારૂપ આહુતિ પડવાનું કહેલું છે પણ જળની આહુતિ પડવાનું કહેલું નથી તો તે પણ અપ્રમાણ છે (૭) જલની આહુતિનો ક્રમ ચાલતાં પાંચમી આહુતિમાં જલ પુરૂષ પ્રમાણે પરિણામ પામે છે એવું માનવું હોય તો માને પણ "જીવ જલથી વિંટાઈને દેહાંતરપણાને પામે છે" એવું માનવું

બરોબર નથી. કારણ કે, શ્રુતિમાં એ પ્રમાણે કહેલું નથી (૮) તાણ્ડિ શ્રુતિમાં જલનું નામ છે તેથી એકલા જળથી વિંટાએલો જીવ દેહાંતર થાય છે એમ મનાય પણ પંચભૂત ભાગથી વિંટાએલો જાય છે એમ મનાય નહિ.

પછી શંકરાચાર્યે બ્રાહ્મણના પૂર્વપક્ષોનું આ પ્રમાણે ખણ્ડન કર્યું: (૧) સાંખ્ય‡ એ મનુષ્યકૃત છે અને વેદ ઈશ્વર પ્રણીત છે તેમજ વેદથી સાંખ્યમત વિરૂદ્ધ છે તેથી તે પ્રમાણ નથી. (૨) બૌદ્ધ સિદ્ધાંત માટે એમજ છે. અર્થાત્ તે વેદ વિરૂદ્ધ છે. (૩) કણાદ માટે પણ એ પ્રમાણેજ. (૪) જૈનમત માટે પણ એજ પ્રમાણે. (૫) વાણી વિગેરે ઇંદ્રિયોના અધિષ્ટાતા અગ્નિ આદિ દેવો કે જે તેમનો ઉપકાર કરે છે તેઓ મરતી વખતે ઉપકાર કરતા નથી તેથી વાણી આદિ ઇંદ્રિયો અગ્નિ આદિમાં મળે છે એમ અપ્રધાન રીતે કહ્યું છે. એજ શ્રુતિમાં "રૂવાટાં ઔષધિમાં મળે છે અને

‡ સાંખ્યાદિ મતોના સવિસ્તર ખંડન જોવાં હોય તો શારીરકના બીજા અધ્યાયના બીજા ને ત્રીજા પાદમાં જોવાં.

કેશ વનસ્પતિમાં મળે છે” એમ કહેલું છે પણ રૂવાટાં અને કેશ ઉડીને મળે છે તે દેખાતું નથી. પ્રાણ છોડી એકલા જીવને એક દેહમાંથી બીજા દેહમાં જવું અસંભવિત છે. પ્રાણ વિના દેહાંતરમાં ભોગ ભોગવવા પણ અસંભવિત છે. “तमुत्क्रामन्तंप्राणोऽनुत्क्रामति” આ શ્રુતિમાં જીવની સાથે પ્રાણ પણ જાય છે એવું કહ્યું છે. “यत्रास्यपुरुस्य” થી આરંભ થતી શ્રુતિમાં વાણીનું અગ્નિમાં, પ્રાણ વાયુમાં, ચક્ષુ સૂર્યમાં મન ચંદ્રમાં શ્રોત્ર દિશાઓમાં ભળી જાય છે તે ઉપચારથી* કહ્યું છે. પણ મુખ્ય રીતે કહ્યું નથી. (૬) ઉપક્રમ અને ઉપસંહારની એકરૂપતાનો વિચાર કરતાં “શ્રદ્ધા” શબ્દથી જલ સમજાય છે. પેહેલી આહુતિમાં જલ ન હોય તો પાંચમી આહુતિમાં પાણીનું પુરૂષરૂપે પરિણામ થવા પૂછતાં ઉત્તર આપતાં શ્રદ્ધારૂપ પેહેલી આહુતિ કહિ છે તેથી પૂછેલાનો ખરો ઉત્તર ન મળવાથી વાકયનો ભંગ થયો શ્રદ્ધા એ મનનો અથવા જીવનો ધર્મ છે. જેમ પશુ આદિના શરીરમાં-

---

* ભાષણ અને ભાષ્ય કરવાના એક પ્રકારને પણ ઉપચાર કહે છે.

થી હૃદયાદિ કાઢીને યજ્ઞમાં હોમવામાં આવેછેતેમ શ્રદ્ધા મનમાંથી કે જીવમાંથી જુદી કાઢીને હોમી શકાય તેમ નથી. "श्रद्धावाआप " એ શ્રુતિમાં શ્રદ્ધાનો શબ્દાર્થ જલ કરેલ છે. જે વખતે જલ દેહાંતરના બીજરૂપે જાય છે તે વખતે તેમાં સૂક્ષ્મપણારૂપ ગુણ યોગથી, જેમ ક્રૂર આદિ ગુણને લીધે અમુક માણુસને સિંહ જેવો કહેવામાં આવે છે તેમ જલને શ્રદ્ધા કહેવામાં આવે છે. આ ઠેકાણે જલનો શ્રદ્ધા યુક્ત કર્મોમાં સંબંધ હોવાથી શ્રદ્ધા શબ્દ જલને ગણવામાં આવ્યો છે. "आपोहास्मैश्रद्धांसन्नमन्तेपुण्यायकर्मणइतिश्रुतेः—પાણી પવિત્ર કર્મો કરવાની શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરે છે" તેથી પાણી શ્રદ્ધાનું નિમિત્ત હોવાથી પાણીને શ્રદ્ધા શબ્દ ગણેલો છે એમ માની શકાય છે. (૭) તાણ્ડિ શ્રુતિમાં સ્પષ્ટપણે કહેલું નથી પણ જેઓ યજ્ઞ, જલાશયાદિ કરનારા છે તેઓ *પિતૃયાનના માર્ગથી જનારા કહ્યા છે, તેઓનો આ શ્રુતિમાં સંબંધ

---

* સત્કર્મી મનુષ્યને મુવા પછી સ્વર્ગલોકમાં લઈ જવાનું સાધન.

છે માટે જલથી વિંટાયેલા જીવને જતો માનવો ઉચિત છે. (૮) જે ગ્રામમાં બ્રાહ્મણો ઘણા રેહેતા હોય તે ગ્રામને "બ્રહ્મણગ્રામ" કહિયે તો તેથી ગ્રામમાં એકલા બ્રાહ્મણોજ રહે છે ને બીજા કોઈ રેહેતા નથી એમ કેહેવાય નહિ પણ તેમાં બીજા પણ રેહે છે એમ ધરાય છે તેમ અહિ બધાં ભૂત સૂક્ષ્મ જલ ઘણા હોવાથી જલને ગ્રહણ કર્યું છે તેથી એમ ન સમજવું કે, જલ વિનાં બીજાં કોઈ ભૂત સૂક્ષ્મ જતાં નથી. એકલા જળથી દેહનો આરંભ થવો સંભવતો નથી. શરીરમાં પાંચે ભૂતના ભાગો સારી રીતે જોવામાં આવે છે. દેહમાં પૃથિવીનો ભાગ વધારે દેખાય છે પણ પ્રમાણમાં જલનો ભાગ વધારે જણાતો હોવાથી જલનો ભાગ આકાશ, વાયુ અને તેજના ભાગો કરતાં વધારે ગણેલો છે. તેથી જલ શબ્દની સાથે બધા ભૂત સૂક્ષ્મોનું પણ ગ્રહણ કરવુંજ જોઇએ. પ્રાણનું જવું આશ્રય વિના સંભવતુ નથી તેથી પ્રાણની ગતિ ઉપરથી તેના જેવા આશ્રય રૂપ જલ સાથે બધા ભૂત સૂક્ષ્મોની ગતિ સમજવી જોઈએ. જીવતા માણસના પ્રાણ આશ્રય વિના

કોઈ ઠેકાણે જતા કે આવતા નથી તેજ પ્રમાણે મરેલા માણસના પ્રાણ પણ વગર આશ્રયે જતા કે આવતા નથી.”

ઉપર પ્રમાણે આઠ દિવસ સુધી ઘણે ઘણે પ્રકારે પરસ્પરમાં ખણ્ડન મણ્ડન થયું. આચાર્ય જીત્યા. ખણ્ડન મણ્ડન વખતે પાસે બેઠેલા પદ્મપાદે શંકરાચાર્યને કહ્યું કે, “આ બ્રાહ્મણ નથી પણ વેદાંત રહસ્યને જાણનાર સાક્ષાત્ વ્યાસ છે. આપ શંકર છો અને આ વ્યાસ છે. ત્યાં કહેવું શું?” ત્યારે શંકરાચાર્યે હાથ જોડી પ્રણામ કરીને સ્તુતિ કરી. “આપે રચેલા બ્રહ્મસૂત્ર ઉપરનું આ મ્હારૂં કરેલું અદ્વૈત સિદ્ધાંત પ્રતિપાદક શારીરક ભાષ્ય જો આપને સંમત હોય તો મને દર્શન ઘો.” એટલે તુરતજ જેને માથા ઉપર મોટો જટાભાર છે, જેમણે મૃગચર્મને પરિધાન કરેલ છે એવા વ્યાસ દૂરથી તેમના જોવામાં આવ્યા. તેમનું શિષ્યો સહિત આચાર્યે વંદન કર્યું, તેમજ ઘણે ઘણે પ્રકારે તેમની સ્તુતિ કરી, ત્યારે વ્યાસે કહ્યું કે, “હે વિદ્વાન્, તમે અમારી પદવીને પામેલાજ છો. તમારા આ અખણ્ડિત પાણ્ડિત્યથી

મને ઘણો સંતોષ થયો છે. જેમ મ્હારા પુત્ર શુક (દેવજી) થી હું રાજી થાઉં છું તેમ હું તમારાથી પણ થાઉં છું. તમોએ મારા સૂત્રો ઉપર ભાષ્ય કર્યું છે એવું શ્રી શંકરના દૂત સંભાકણથી મેં જાણ્યું હતું. એ ભાષ્ય કેવું થયું છે તે જોવાની ઈચ્છાથી અહિં મ્હારૂં આવવું થયું છે." ત્યારે શંકરાચાર્યે કહ્યું કે, "સુમંતુ,* પૈલ, વૈશંપાયનાદિ આપના મોટા શિષ્યો છે તેમના પ્રમાણમાં હું ઉતરતો છું છતાં આપે મારા ઉપર કૃપા કરી દર્શન દિધાં તેથી રાંકને રત્ન મળ્યાં જેવું થયું છે." પછી વ્યાસે એ ભાષ્યનું સારી રીતે અવલોકન કરી જોયું તો તેમને તેમાં કોઈપણ જાતની ખામી જણાઈ નહિ.

---

* સુમંતુ, પૈલ, વૈશંપાયન આદિ વ્યાસના ઉત્તમ શિષ્યો હતા. તેમને વ્યાસે પ્રથમ વેદ એક હતો. તેના, ઋગ્, યજુર્, સામ અને અથર્વ એવા ચાર ભાગ કરીને ઋગ્, પૈલને; યજુર્, વૈશંપાયનને; સામ, જૈમિનિને; અથર્વ, સુમંતુને; એ પ્રમાણે શિખવ્યા હતા. જુઓ ભાગવત પ્રથમ સ્કંધ.

વ્યાસ કહે છે—"હે વિદ્વાન્, મ્હારા સૂત્ર ઉપર પૂર્વે ઘણા વિદ્વાનોએ ભાષ્ય કર્યાં છે. તે હજુ પણ કરશે પણ તમોએ તેનો જે ગૂઢ અર્થ પ્રકાશ કર્યો છે એવું તેઓ કરી શક્યા નથી અને હવે પછી કરનારા તમારા જેવું કરશે કે નહિ તેની શંકા છે. હવે તમે ઉપનિષદ્ ઉપર વ્યાખ્યાન કરો અને દ્વૈતવાદીઓને જીતો."

શંકરાચાર્ય કહે છે—મેં ઉપનિષદ્ ઉપર ભાષ્ય કરેલાં છે તેમજ તે શિષ્યોને પણ શિખવ્યાં છે. વળી દ્વૈતવાદીઓનું ખંડન પણ સારી રીતે કરેલું છે. મ્હારે હવે કરવા જેવું કશું રહ્યું નથી. માટે આપ અહિં એક મુહૂર્ત્ત (બેઘડી)સુધી મ્હારી પાસે રહો. મ્હારૂં આયુષ્ય પુરૂં થયું છે કે જેથી આ તજી દેવાને યોગ્ય શરીરને આ મણિકર્ણિમાં મુકીને હું કૈલાસમાં જઉં."

વ્યાસ કહે છે—"હે શંકર, એવું કરશો માં. હજુ કેટલાક વિદ્વાનો છે તેમને તમોએ જીત્યા નથી જો કે તમોએ એ વિદ્વાનોને હરાવી શકો એવા ગ્રંથો કર્યા છે પણ તેમને જાતે જીતવા માટે હજુ કેટલાક વર્ષ તમારે પૃથ્વીમાં રહેવું પડશે તેથી હું

તમને બીજાં સોળ વર્ષનો આયુઃ આપું છું. તમોએ કરેલું ભાષ્ય જ્યાંસુધી સૂર્ય અને ચંદ્ર છે ત્યાંસુધી માન પામશે."

શંકરાચાર્યે વ્યાસજીના ચરણારવિંદમાં માંથુ નમાવ્યું પછી તેઓ અંતર્દ્ધાન થયા.

ભટ્ટપાદના દર્શન સારૂ આચાર્ય, પોતાના શિષ્યોસહિત ચાલી નિકળ્યા. પ્રયાગમાં પ્રથમ આવ્યા. ત્રિવેણીનું સ્તવન કરીનેસ્નાન કરવા નિકળી પડ્યા. તેવામાં "ગુરૂના ઉન્મથન અને સુગતોના કરેલા નાશના મોટા દોષના નિવારણ માટે ભટ્ટપાદ *તુષાગ્નિમાં બળી મરે છે." એવી લોકવાયકા સાંભળીને આચાર્ય ત્યાં પધાર્યા. ભટ્ટપાદને જોઈને આચાર્યના શિષ્યોએ પૂજા કરી. આચાર્યે તેમને પોતે કરેલું ભાષ્ય બતાવ્યું. ભટ્ટપાદ તે ભાષ્ય જોઈને ખુશી થયા અને કહ્યું કે, "આ ભાષ્યના પ્રથમ અધ્યાય ઉપર આઠ હજાર વાર્તિક થાય પણ મેં અગ્નિ પ્રવેશ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે તેથી નિરૂપાય. આપના દર્શનથી હું કૃતાર્થ થયો છું, ઈશ્વર ન માનતાં વેદનેજ સ્વતઃપ્રમાણથી સિદ્ધ કરચો તથા ગુરૂ

* ધાન્યાદિના છોડાંને સળગાવેલો અગ્નિ.

દ્રોહ—સુગતો પાસે તેમના શાસ્ત્ર શિખીને તેમનોજ નાશ કર્યો એ પાપના પરિહાર માટે હું તૈયાર થયો છું.” આ સાંભળીને આચાર્યે કહ્યું કે,“આપે જે કર્યું છે તે યોગ્ય છે તેથી કંઈ પાપ થયું નથી.” ત્યારે ભટ્ટપાદ બોલ્યા કે, “ આ-પના દર્શનથી અને સ્મરણ માત્રથી જીવવાને માટે હું સમર્થ છું છતાં મારે તેમ કરવાની ઈચ્છા નથી આપ સર્વજ્ઞ છો તેથી જાણતાજ હશો. આપ સાક્ષાત્ શંકર છો. અદ્વૈત માર્ગનું સ્થાપન કરવા માટે અવતર્યા છો, અને મને જીતવા માટે આ-વ્યા છો, તે મેં જાણ્યું. જેની મોટી કીર્ત્તિ છે અને જે અજીત છે એવા મારા શિષ્ય મણ્ડ-નને જીતશો તો સર્વ જગતને જીત્યા બરોબર થશે. તે સર્વ શાસ્ત્રમાં મારા કરતાં નિપુણ છે. તેની સ્ત્રી સાક્ષાત્ સરસ્વતી છે. વાદયુદ્ધમાં તેને મધ્યસ્થપણું આપી. જીતીને વશ કરો. તેજ આ-પના ભાષ્ય ઉપર આગળ વાર્તિક કરશે. આપ સાક્ષાત્ શંકર છો તેથી મને તારકમંત્રનો ઉ-પદેશ કરીને કૃતાર્થ કરો. આપ એક મુહૂર્ત્ત અહિં રહો એટલામાં હું આ ક્ષણભંગુર દેહનો ત્યાગ ક-

રીને પરમપદપણાને પામું." પછી શંકરાચાર્યે તારક મંત્રથી ભટ્ટપાદ (—સ્વામિ કાર્તિકના અવતાર) ને ઉપદેશ કર્યો. અને આકાશ માર્ગે મણ્ડનને ઘેર જવાની ઈચ્છા કરી. ભટ્ટપાદ મુક્તિને પામ્યા.

સર્ગ સાતમો સમાપ્ત.

સર્ગ આઠમો.

શંકર અને મણ્ડનનો સંવાદ.

મણ્ડનમિશ્રને વાદવિવાદમાં જીતવાની ઇચ્છાવાળા શંકરાચાર્ય આકાશ માર્ગે માહિષ્મતી નામની નગરીમાં આવ્યા. પોતાનું નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મ કરી લેઇ બપોરે ત્યાંથી ચાલ્યા. તેગના જોવામાં મણ્ડનમિશ્રના ઘરની દાસીઓ આવી. તે દાસીઓને શ્રીમચ્છંકરાચાર્યે પૂછ્યું કે, "મણ્ડનમિશ્ર પણ્ડિતનું ઘર કયાં છે?" ત્યારે એ દાસીઓએ નીચે પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો.

"છે વેદ વાકો શું સ્વતઃ પ્રમાણ,
કે તેહ છે શું પરતઃ પ્રમાણ?
દ્વારસ્થ મેના કરતી વિવાદ,

તે જાણજો **મણ્ડનમિશ્ર** વાસ.
શું કર્મ આપે ફળને સહુને,
કે આપતા ઈશ્વર છે કહોને?
દ્વારસ્થ મેના કરતાં વિવાદ,
તે જાણજો **મણ્ડનમિશ્ર** વાસ.
અનિત્ય કે નિત્ય જગત્ કહો છે?
શાસ્ત્રો તણા પ્રશ્ન ઘણા થતાં છે;
દ્વારે કરે પોપટિયો વિવાદ,
તે જાણજો **મણ્ડનમિશ્ર** વાસ"

એટલે દાસીઓએ બતાવેલી નિશાનીઓ જોતા જોતા આચાર્યે મણ્ડનનું ઘર ખોળી કાઢયું. ઘરના બારણા મજબૂત રીત્યે બંધ કરેલાં જોઈ યોગશક્તિથી તેમણે માંહે પ્રવેશ કર્યો અને મણ્ડન પણ્ડિતને જોયો. તેમણે પોતાને ત્યાં શ્રાદ્ધ હોવાથી વ્યાસ તથા જૈમિનીને નોતર્યા હતા. આચાર્ય આકાશમાંથી ઉતરીને વ્યાસ તથા જૈમિનીને મળ્યા. તેમણે સત્કાર કર્યો. મણ્ડન મિશ્રે "આ કોઈ સન્યાસી છે" એમ જાણી જો કે શ્રાદ્ધને દિવસે શ્રાદ્ધ કરનારે ક્રોધ કરવો ન જોઇએ એમ ધર્મશાસ્ત્રમાં છે તથાપિ તે ક્રોધને

વશ થયા અને વ્યાસ તથા જૈમિનિની સમક્ષ બ-
ન્નેએ આ પ્રમાણે વાદયુદ્ધ કર્યું:

૧ મણ્ડન મિશ્રે આચાર્યને પૂછ્યું કે.—"તું મુ-
ણ્ડન કરાવેલા ક્યાંથી ?"

૨ શંકર કહે છે.—" કણ્ઠ સુધી મુણ્ડન કરા-
વ્યું છે."

૩ મણ્ડન.—"હું તને માર્ગનું પૂછું છું."

૪ શંકર કહે છે.—"માર્ગે તને શું કહ્યું?"

૫ મણ્ડન.—(ક્રોધથી) "તારી મા મુંડા છે
એમ માર્ગે કહ્યું

---

૧ હે મુંડાએલા તું અહિં ક્યાંથી આવ્યો ? ૨. તેનો જવાબ સીધી રીતે ન દેતાં પોતે મુંણ્ડન ક્યાં સુધી કરાવ્યું છે તે કહે છે ૩. કયે રસ્તે આવ્યો એમ પૂછવાનો ભાવ છે. ૪. ત્યારે કયે રસ્તે આવ્યો તે ન કહેતાં ઉલટો સવાલ કર્યો. ૫. મંડનને ક્રોધ ચઢવાથી તે પણ ઉલટું બોલ્યા.

બીજી રીતે કવિતામાં નીચે પ્રમાણે વાદ વાંચો.

ઉપજાતિ.

મંડન.—"ક્યાંથી મુંડ્યો?"

શંકરાચાર્ય—"તારી મા મુંડાછે એવું માર્ગે કહ્યું તે ખરૂંજછે. કારણ કે, તેં તેને પૂછ્યું છે. મેં તો તેને કશું પૂછ્યું નથી એટલે તે ઉત્તર તારે સારૂંજછે."

અનુષ્ટુપ.

* મંડન—"અરે શું છે સુરા પીતા!?"
÷ શંકર—"ન પીળી પણ ધોળિ છે;"
મંડન—"શું જાણે રંગ તેનો તું?"
× શંકર—"ન જાણું પિધિ તેં દિસે"
મંડન—" ઘેડાને પણ અસહ્ય એવી આ

શંકર.—"કંઠથી"
મંડન.—"વાટ પૂછી."
શંકર.—"વાટે કહ્યું શું?"
મંડન—"તુજ માત મૂંડી,"
શંકર.—"ખરૂ કહ્યું મંડન માત મુણ્ડા,
ન્હોતું પુછ્યું વાટ શું કોણ મુણ્ડા"

* શું તેં દારૂ પીધો છે? ÷ બીજે રૂપે જવાબ દેતાં કહે છે કે તે પીળી નથી. × પોતાને બાધ લાગતો જોઈ કહે છે કે હું તો રંગ એકલો જાણુંછું પણ તું તો સ્વાદ જાણે છે.

કંથાને ધારણ કરે છે ને શિખા તથા જનોઈનો તને ભારે લાગે છે એ ઘણું અજાયબ જેવું છે."

શંકર—"હે દુર્બુદ્ધે, તારા બાપથી પણ નવહન થઈ શકે એવી કંથાનું વહન હું કરૂછું તો શિખા અને જનોઈ મને ભાર કરે છે એમ નથી પણ તે "अथ परिव्राड्विवरणवासा मुण्डोपरिगृहम्" વિગરે શ્રુતિને ભારરૂપ છે. અર્થાત્ શ્રુતિમાં તેમ કરવાની આજ્ઞા નથી."

મંડન—"પોતાનાથી વિવાહિત સ્ત્રીનું રક્ષણ ન થવાથી તેનો ત્યાગ કરીને શિષ્યો અને પુસ્તક ભાર ભેગો કર્યો છે તેથી તારી બ્રહ્મનિષ્ઠતા ખરે-ખરી જણાઈ આવે છે."

શંકર—"ગુરૂની સેવા કરવામાં આળસને લીધે સ્ત્રી સેવનમાં નિષ્ઠા રાખી કર્મનિષ્ઠપણું કરે છે તે જાણ્યું"

મંડન—"સ્ત્રીના ગર્ભમાં રહિ, તેના લાલન પાલનથી ઉછરીને તેનીજ નિંદા કરે છે તેથી હે મૂર્ખ, તારૂ કૃતઘ્નપણું દેખાઈ આવે છે."

શંકર—"જેના સ્તનવડે તેં દૂધ પીધું છે, જેના વડે તું જન્મ્યો છે તે જાતિ સાથે હે મહા મુર્ખ,

તું રમણ કેમ કરે છે?"

મંડન—"તેં અગ્નિહોત્રાદિ કરવા મુકી દિધાં છે તેથી, " वीरहावा एष देवानांयोग्निनुद्वासयति" આ શ્રુતિ પ્રમાણે ઇંદ્રની હત્યાના પાપને પામ્યો."

શંકર—*"असन्नेवसभवतिअसद्ब्रह्मेतिचद्वेद" આ શ્રુતિમાં કહ્યા પ્રમાણે પરમપદને ન જાણવાથી આત્મહત્યાને પામેછે તેનોજ તું પ્રથમ વિચાર કર."

મંડન—"તું દ્વારપાલને સૂચવ્યા વિના ચોરની પેઠે કેમ આવ્યો?"

શંકર—"ભિક્ષુનો ભાગ ભિક્ષુને ન આપતાં તું કેમ ચોરની પેઠે ભક્ષણ કરે છે?"

મંડન—(સીધી રીત્યે ઉત્તર દેવામાં ન ફાવી શકવાથી બીજી રીત્યે ઉત્તર દે છે) "મૂર્ખની સાથે આ શ્રાદ્ધ કાર્યની વખતે બોલવું અયોગ્ય છે માટે તું હવે બોલીશ નહિ."

---

* આ શ્રુતિનો એવો અર્થ છે કે, જે બ્રહ્મને અસત્ જાણે છે તે સ્વતઃ અસત્ હોય છે.

શંકર—"બોલવામાં ‡યતીથી ભંગ કરનારા, તારૂ જ્ઞાન જણાઈ ચુક્યું !"

મંડન—"હું યતિભંગમાં પ્રવૃત્તેલો છું. એટલે યતી (સન્યાસી)ના ભંગમાં મને કશો દોષ નથી."

શંકર—"યતિભંગનો સમાસ આ ઠેકાણે પષ્ઠીના સમાસનો અર્થ ન કરવો પણ પંચમીના સમાસનો અર્થ'યતીથી ભંગ પામેલો છું'એવો કરવો."

મંડન—"તે બ્રહ્મ ક્યાં, આ સન્યાસ ક્યાં અને આ કલિકાલ ક્યાં ? સવાદ ભર્યા અન્નની ઈચ્છાથી તે આવેષ ધારણ કર્યો છે એમ સમજાયછે."

શંકર—"ક્યાં સ્વર્ગ અને ક્યાં દુરાચાર, ક્યાં અગ્નિહોત્ર અને ક્યાં કળિકાલ, પણ કેવલ કામની કામનાથી કર્મ કરવા તેં આ વેશ ધારણ કરેલો છે એમ દેખાય છે."

---

‡ संभाष्य અને अहं ની સંધિ संभाष्योहं કરવી જોઈએ પણ મંડનમિશ્રે संभाष्य अहं એમ બોલવામાં યતિભંગ કર્યો તેથી શંકરે તે ભૂલ પકડી. મંડન પંડિત આવી ભૂલ કરે એમ સંભવતુ નથી તેથી એમ શું ન ધારી શકાય કે કવિયે જાણી જાઇને રજનું ગંજ કર્યું હશે.

આ પ્રમાણે વાદ થતાં મંડનમિશ્રને વ્યાસે કહ્યું કે, "જેણે અદ્વૈતપણાનું સ્થાપન કર્યું છે એવા યતિને તું ન ક્હેવાય એવું ક્હે છે તે ઠીક નથી. પણ એ સાક્ષાત્ વિષ્ણુ આવ્યા છે જાણીને તેમનું વિધિવત્ પૂજન કરી તેમને યોગ્ય એવી ભિક્ષા આપ" મંડન પંડિત વ્યાસનું કહેલું સાંભળીને જરા શાંત થયા. અને યથાવિધિ પૂજા કરીને ભિક્ષા માટે કહ્યું. પણ શંકરાચાર્ય બોલ્યા કે, "હે મણ્ડન, હું વાદરૂપી ભિક્ષાની ઇચ્છાથી આવ્યો છું તેથી તારે તેની ભિક્ષા આપવી. આપણામાંથી જે એક બિજાને જીતે તે તેના શિષ્ય-પણાને કબુલ કરે. બિજી ભિક્ષાની મને વધારે ઈચ્છા નથી." ભિક્ષા લેતા પહેલાં આચાર્યે વાદ કરવાનું વચન લેઈ ભિક્ષા માટે ઉઠયા. પછી વ્યાસ, જૈમિની, શંકરાચાર્ય અને મંડન એકઠા બેઠા. એટલે મંડન પંડિતે કહેવા માંડયું કે, "હજાર મુખવાળો શેષ જો મારી સાથે વાદ કરવા આવે તોપણ હું પાછો હઠું તેવો નથી. તો બિજાનું ગજું શું ? મારા મનમાં પણ ઘણા દિવસથી હતું કે, કોઈ વાદી મળે તો ઘણું સારૂં. આજ ઘણા

દિવસનું મારા મનનું ધાર્યું બર આવ્યું. હવે મારૂં સામર્થ્ય સાંભળો: હું ઈશ્વરને ન માનનારો પૂર્વ મિમાંસક છું. મને નિરીશ્વરવાદી કહે છે. જ્યાં સુધી મારૂં ભાષણ સાંભળ્યું નથી ત્યાં સુધી વાદની માંગણી કરો છો. પણ જ્યારે સાંભળશો ત્યારે પોતાની મેળેજ પાછા હઠશો." આ પ્રમાણે મંડન પંડિતે શંકરાચાર્યને ઘણું ઘણું કહ્યું. કાલથી વાદ યુદ્ધ કરવાનું નક્કિ કર્યું. અને વ્યાસ તથા જૈમિનીને સાક્ષી રેહેવા વિનંતી કરી. ત્યારે તેમણે કહ્યું કે, "સરસ્વતી આ વાદયુદ્ધના મધ્યસ્થપણાને યોગ્ય છે." પછી શંકરાચાર્ય વાદ કરવાને માટે આવી વાટ જોતા બેઠા. એટલામાં મંડન પંડિત પણ પોતાની સ્ત્રી સહવર્ત્તમાન આવ્યા અને વાદયુદ્ધ શરૂ કરતાં પેહેલાં નીચે પ્રમાણે એક બિજાએ પ્રતિજ્ઞાઓ કરી.

શંકર.—"બ્રહ્મ સત્ય છે અને તે હું સિદ્ધ કરી આપું છું. જો હું હારીશ તો આ મારાં ભગવાં લુગડાં તજીને ધોળાં વસ્ત્ર પેહેરી ગૃહી થઇશ. આ વાદમાં કોણ જીત્યું ને કોણ હાર્યું તેનો નિર્ણય સરસ્વતી કરશે."

મણ્ડન.–"વેદનો પૂર્વ કાણ્ડ–કર્મકાણ્ડ એજ સત્ય છે એવું હું સિદ્ધ કરી બતાવીશ જો હું હારીશ તો હું ગૃહી પણું મુકી દેઇને ભગવાં લુગડાં પેહેરી સન્યાસનો સ્વીકાર કરીશ. આને માટે મારા તરફથી ભારતી સાક્ષી છે." કહી સરસ્વતી તરફ જોતાં સરસ્વતીએ સાક્ષી પણાની કબુલાત આપી.

હવે વાદયુદ્ધ ચાલવાની તૈયારી થઇ. એટલામાં સરસ્વતીએ બન્નેની કોટમાં ફુલની ગાળા પહેરાવીને કહ્યુ કે, " આ માળા જેના ગળામાં કરમાઇ જશે તેની હાર થઈ એમ હું માનીશ." એમ કહિ તે ઘરમાં ગયાં.

આ વાદયુદ્ધ જોવા માટે બ્રહ્માઆદિ દેવલોકો વિમાનમાં બેરીને અંતરિક્ષમાં આવી સાંભળવા લાગ્યા.

દરરોજ વાદયુદ્ધ ચાલવા માંડયું. બપોર થાય કે સરસ્વતી મંડન પંડિતને ભોજન માટે તથા શંકરાચાર્યને ભિક્ષા માટે ઉઠવાનું કહિને તેમને જમાડી પાછો વાદ ચાલતો કરાવે. આ ક્રમ પ્રમાણે ઘણો વખત વાદ ચાલ્યો. તેમાં આચાર્યે ઘણે ઘણે પ્રકારે મંડન પંડિતના પક્ષનું ખંડન કર્યું.

મંડન—"જીવ અને ઈશ્વરનું એકપણું છે એવો જે તમારો મત છે તેને માટે કાંઈપણ પ્રમાણ નથી અને જે ઉપનિષદ્ વાક્યોના પ્રમાણ આપો છો તેમાં કર્મ સફલતા નથી. તેથી તમારો મત મારે માન્ય નથી." શંકરે ઘણી ગણી રીતે શ્રુતિઓના પ્રમાણ આપીને બ્રહ્મ સિદ્ધ કરી આપતા અદ્વૈતનું સ્થાપન કર્યું અને તે મતને સરસ્વતીએ માનઆપ્યું. મણ્ડન પંડિતના ગળામાની ફુલની માળા કરમાઈ તે સરસ્વતીએ જોઈ અને શંકરનાં મતને મળતા આવીને વખત થયો હોવાથી ભિક્ષા માટે બન્નેને ઉઠાડ્યા.

સરસ્વતી શંકરને કહે છે—"આ વાદવિવાદમાં સાક્ષી કરતા સુધીનો મને દુર્વાસ ઋષિનો શાપ હતો. તમારો જય થયો. અને મારો શાપ મટી ગયો. હવે હું સ્વસ્થાને જાઉછું" કહી સરસ્વતીએ જવા માંડયું.

એટલે આચાર્યે વનદુર્ગાનો મંત્ર ભણી સરસ્વતીને જતાં અટકાવ્યાં અને નમ્રપણે વિનવ્યું કે, "હું જ્યારે જવા માટે કહું ત્યારે જજો" સરસ્વતીએ એમ કરવું માન્ય કર્યું.

સર્ગ આઠમો સમાપ્ત.

સર્ગ નવમો.

સર્વજ્ઞપણાનો ઉપાય.

મંડનમિશ્રને વાદ કરવાની કોટિઓ સ્ફુરેજ નહિ એવીરીત્યે શંકરાચાર્યે વિધિપુરઃસર ખંડન કર્યા છતાં "પોતાના સિદ્ધાંતોજ ખરા છે" એવું માનવામાં આગ્રહી મંડનમિશ્ર સંશયથી કહે છે કે, " મારો જોકે પરાજય થયો છે પણ મને જરા પણ ખેદ થતો નથી પણ મારા મનમાં એમ આવે છે કે, "જૈમિનીના વચનોનું ખંડન થયું" તેથી મને ઘણું દુઃખ થાય છે. સર્વ ભૂત ભવિષ્યને જાણનાર જૈમિનીના કરેલા પદોનું ખંડન કેમ થઈ જાય?" ત્યારે શંકરાચાર્યે કહ્યું કે "જૈમિનીના વચનોનું ખંડન થયું નથી તેમજ તેમણે જરાએ ભુલ કીધી નથી. પણ આપણેજ પૂર્ણ જ્ઞાન વિના જૈમિનીના અભિપ્રાયને સારી રીત્યે જાણી શક્યા નથી." એમ કહિ જૈમિના સૂત્રાર્થને સારી રીત્યે કરી બતાવ્યા. અને મંડનના મનનું સમાધાન કર્યું. તોયે શાંતિ વળી નહિ તેથી તેમણે જૈમિનીનું સ્મરણ કર્યું. ત્યારે

જૈમિનિએ પ્રકટપણે આવીને કહ્યું કે, "શંકરે મારા સૂત્રોનો જે અર્થ કરેલો છે તેજ ખરો છે અને તેનોજ ત્હારે સ્વીકાર કરવો. આ સાક્ષાત્ શિવનો અવતાર છે. શિવપુરાણમાં ચાર યુગમાં ચાર મ્હોટા જ્ઞાનિયો થશે એમ કહ્યું છે. તેમાં પેહેલા (કૃતયુગમાં) કપિલ થયા; ત્રેતામાં, દત્તાત્રેય; દ્વાપરમાં, વેદવ્યાસ; અને કલિયુગમાં શ્રીમચ્છંકરાચાર્ય છે. તેથી તેમના મતને ગ્રહણ કરીને સંસાર સાગર તરો" એમ કહિ અંતર્દ્ધાન થયા. પછી મંડની મિશ્રે આચાર્યની સ્તુતિ કરીને કહ્યું કે, "આપ જગતના ઉદ્ધારને માટે અવતર્યાછો એ મેં જાણ્યું, આપ કોણ છો તેના અજાણ પણાથી મારાથી જે જે અવિનય થયો હોય તે માટે ક્ષમા કરશો. શ્રુતિના અર્થ કરવામાં કપિલ, ગૌતમ અને કણાદ જેવા મહા મુનિયો પણ અસમર્થ થયા અને આપે તેના યથાર્થ અર્થ કર્યા છે તે સાક્ષાત્ શંકર સિવાય બનેજ નહિ. તેમજ તેમના મતનું ખંડન પણ આપના શિવાય બીજા કોઈથી પણ થાય એમજ હતું નહિ. હવે હું આપના દર્શનથી કૃતાર્થ થયો છું. હું સર્વનો પરિત્યાગ કરીને આ-

પને શરણે આવ્યો છું. મારા સર્વ સંદેહ દૂર થઈ ગયા છે. આપ સમર્થ છો. આપની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલવા તૈયાર છું" પછી શંકરની તેમના ઉપર કૃપા કરવાની ઈચ્છા થઈ તેથી તેમણે સરસ્વતી તરફ જોયું. એટલે સરસ્વતીએ કહ્યું કે, "મેં આપનો આશય જાણ્યો. પણ "आत्मनोर्द्धपत्नी" એ શ્રુતિ પ્રમાણે પત્ની પણ આત્માની અડધી ભાગયણ છે તેથી મને પણ જીતો ત્યારે ખરૂં" ત્યારે શંકરે કહ્યું કે, "અમારાથી સ્ત્રી સાથે વાદ થાય નહિ." જેનું ખંડન કરવું છે તે પછી સ્ત્રી કે પુરૂષ ગમે તે હોય તેની સાથે વાદ કરતાં કંઈ હરકત નથી તેને માટે ઈતિહાસના પુરાવા પણ છે. યાજ્ઞવલ્ક્ય અને ગાર્ગીનો સંવાદ બૃહદારણ્યક ઉપનિષદ્માં છે. જનક રાજાએ * સુલભા નામની અબલા જોડે વાદ કરેલો છે. ત્યારે શું, તેઓ મહાત્માઓ નહોતા?"આ સાંભળીને આચાર્યે વાદ કરવા કબુલ કર્યું. સરસ્વતી અને શંકરનું પરસ્પર વાદયુદ્ધ શરૂ થયું. એક એકને જીતી લેવાને ઉત્સુક એવાં એ બન્નેએ સુંદર અને બુદ્ધિની ચાતુરીવાળા વચનો-

* મહાભારતના શાંતિ પર્વમાં છે.

થી વાદયુદ્ધ ઉત્તમ પ્રકારે ચલાવતાં સંધ્યાવંદન આદિ કરવાના સમય શિવાય રાત્રિ કે દિવસે પણ બંધ રહ્યાં નહિ. આ પ્રમાણે સત્તર દિવસ વાદ-યુદ્ધમાં નિકળી ગયા. અર્થાત્ સત્તર દિવસ સુધી વાદ કરતાં સરસ્વતીને હરાવ્યાં. ત્યારે "શંકરને જીતવા કઠિન છે અને તેથી તેમને કામશાસ્ત્રના વાદથી હું જીતી શકીશ" એવી મનમાં કલ્પના કરીને શંકર બાળવયમાંથી સન્યાસી થયેલા હતા અને સન્યાસીને ઉચિત કર્મો કરવામાં જે તત્પર હતા તેથી તેઓ કામ શાસ્ત્ર જાણુતા નથી એમ ધાર્યું.

સરસ્વતી શંકરાચાર્યને પૂછે છે કે,—"કામ-ની કલા કેટલી છે, તેના સ્વરૂપ કેવાં છે, કામ કયા કયા સ્થાનમાં રહે છે, શુકલ અને કૃષ્ણ પક્ષમાં કયા પ્રકારથી રૂહે છે, તેમજ સ્ત્રી અને પુરૂષમાં તે કેવે પ્રકારે રૂહે છે તે કૂહો?"

શંકરાચાર્ય—(મનમાં વિચાર કરે છે કે જો હું આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર નહિ આપું તો મારૂં અસર્વજ્ઞપણું જણાય છે ને ઉત્તર આપું છું તો મારા યતિધર્મને બાધ આવે છે. જો કે મારા જ્ઞાનબલથી અજાણ્યું તો કશું પણ નથી છતાં

જાહેર રીત્યે કેમ જવાબ દઈ શકાય? તેથી પ્રકટ પણે અજાણ્યા હોય એવી રીત્યે) કહે છે કે, "તમારા સવાલના જવાબ દેવા માટે મારે એક માસની મુદત જોઈએ." ત્યારે સરસ્વતીએ એટલી મુદત આપી.

પછી સરસ્વતીની આજ્ઞા લઈ આચાર્ય શિષ્યોસહિત આકાશ માર્ગે ચાલ્યા. તે દિવસથી પોતે પોતાના કાર્યની સિદ્ધિ માટે આકાશમાંજ ફરવા લાગ્યા. એક દિવસે આકાશમાં ફરતાં ફરતાં વિલાપ કરીને રડતી રાણીઓથી તથા જેના મંત્રિ ખેદ કરે છે એવાઓથી વિંટાઈ વળેલો (અમરક રાજાનો) મૃગયાના પરિશ્રમથી મૂર્છિત થઈ મરણ પામેલો મૃતદેહ જોઈને આચાર્યે પોતાના પદ્મપાદ આદિ શિષ્યોને કહ્યું કે," "આ અમરક રાજાની અતિ સૌંદર્ય અને સૌભાગ્યની પરમ સીમા વાળી ઘણી સ્ત્રીઓ છે. રાજા આજ પૃથ્વી ઉપર મરણ પામીને પડયો છે. તેના શરીરમાં યોગબલથી પ્રવેશ કરી, થોડા વખતસુધી રાજ્ય ભોગવી, તેના પુત્રને રાજ્યનો અભિષેક કરી, સર્વજ્ઞપણું સ્થાપિત કરવાને આ રાજાની રાણીઓના નાના તરેહના

અસાધારણ હાવભાવનો અનુભવ લેવા ઈચ્છુંછું."

પદ્મપાદ કહે છે.—"આપનાથી કશું પણ અજાણ્યું નથી. તેથી આપના ચરણ કમળ પ્રતિની મારી ભક્તિ આ ઠેકાણે એવોજ એક દાખલો બનેલો છે તે આપને નિવેદન કરવાની મતિ દે છે તે નિચે પ્રમાણે."

"પૂર્વે મત્સેંદ્ર નામક એક મહાન્ યોગી હતા. તેમને ગોરક્ષ નામક શિષ્ય હતો. પોતાના દેહનું રક્ષણ કરવા તેને કહિ વિષયસુખના અનુભવને માટે કોઈ મરણ પામેલા રાજાના શરીરમાં પ્રવેશ કરીને તેના નગરમાં રાજ કરવા લાગ્યા. તેથી એ નગરમાં સર્વે પ્રકારે પ્રજાનું કલ્યાણ થવા લાગ્યું. તે જોઈ તેના બુદ્ધિમાન્ મંત્રિયોએ ધાર્યું કે, "રાજાના શરીરમાં કોઈ પણ દિવ્ય યોગીએ પ્રવેશ કર્યો હશે કારણ કે રાજા એક વખત મરણ પામેલો છતાં ફરી જીવતો થયો છે. તેથી તે અહિંથી ન જાય એવા ઉપાય કરવા રાણીઓને સમજાવી રાજાને વશ કરી લેવાનું કહ્યું. રાણીઓના હાવભાવથી રાજા મોહ પામીને પોતાના દેહને પણ ભુલી ગયો પછી તેમનો શિષ્ય ગુરૂની ખબર કહાડી રાજાની રાણીઓને

નાચ શિખવવા અંતઃપુરમાં રહ્યો. પછી એક દિવસે તત્વબોધવડે વિષયવાસનાથી રહિત કરી પોતાના પ્રથમના શરીરમાં લઇ ગયો." આ પ્રમાણે હકીકત બની હતી તે મેં આપને નિવેદન કરી. વળી ઉર્ધ્વરેતસ્‌પણાનો ભંગ થવાથી આપને પાપ શું નહિ લાગે? લાગશેજ. માટે આપ સમર્થ અને સર્વજ્ઞ છો. આપણું મોટું વ્રત ક્યાં ને નિંધ કામ શાસ્ત્ર ક્યાં? જો આપ ધર્મવિરૂદ્ધ કાર્ય કરવા ધારશો તો લોકો પણ મર્યાદા વિહીન થઈ જશે. પછી આપની મરજી."

શંકરાચાર્ય કહે છે.—"હે સૌમ્ય, તેં સત્ય વાર્તા કહિ છે. પણ હું જે કહું તે તું સાંભળ: જેમ કૃષ્ણે ગોપિયો સાથે વિહાર કર્યા હતા પણ તે કામકૃતદોષથી દૂશણ પામ્યા નહોતા તેમ આસક્તિ વિનાના બીજા પુરૂષને પણ કોઈ જાતનો દોષ લાગતો નથી. વજ્રોલી આદિ મુદ્રાઓ કે જે યોગશાસ્ત્રમાં કહિ છે તે સ્ત્રી સંગ વિના થઇ શકતી નથી પણ તેમ કરવામાં પોતાનું ઉર્ધ્વરેતસ્‌પણું જાળવી શકાય છે. જગત્ મિથ્યા અને બ્રહ્મ સત્ય છે એવું માનનારા કોઇપણ કાર્યથી

બાધિત થતા નથી. સ્વપ્નમાં કરેલાં સારાં કે ખોટાં કામનું કાંઇપણ ફળ મળતું નથી. જે જગત્‌ને મિથ્યા માનીને બ્રહ્મને સત્ય સમજે છે તે અશ્વમેધાદિક સુકૃત્યો કરે કે બ્રહ્મહત્યાદિ દુષ્કૃત્યો કરે તોપણ તેને કશું લાગતું વળગતું નથી. કારણ કે, તેનું કર્તૃત્વ અભિમાન અટલે આ હું કરૂ છું એવું અભિમાન મતલબ કે હુંપણું મૂળમાં હોતુંજ નથી. ઇદ્રે કોપવડે કરીને ત્રિશિર નામે ત્રણ માથાવાળા બ્રાહ્મણને માર્યો, (અને વેદનું અધ્યયન ન કરનારા) સન્યાસીઓને મારી કુતારાઓને ખવડાવ્યા હતા એવું ઋગ્વેદના ઉપનિષદ્‌ની શ્રુતીમાં છે. તેમજ જનકે અશ્વમેધ કરી બ્રાહ્મણોને ઘણી દક્ષિણા દિધી પણ તે કર્મથી લેપાયા નથી. એજ પ્રમાણે તત્વવેત્તાઓ બન્ને પ્રકારના કર્મથી લેપાતા નથી. જો હું મારા આ શરીરથી કામશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરૂં તોપણ મને હરકત નથી પણ પરંપરાના સંપ્રદાયને બાધ આવે જાણી બિજા શરીરમાં પ્રવેશ કરીને અભ્યાસ કરવાનો મેં વિચાર કર્યો છે.”

આ પ્રમાણે પદ્મપાદનો સંશય દૂર કરી એક

નહાના તળાવની પાસે ઉતરી આવીને બોલ્યા કે, "હે શિષ્યો, હું કામશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરીને આવું ત્યાં સુધી આ ગુહામાં મારા દેહનું સારી પેઠે રક્ષણ કરજો." એમ કહી પોતાનો સ્થૂલ દેહ ત્યાં આગળ પડતો મુકી લિંગદેહથી શ્રીમચ્છંકરાચાર્યે તે અમરક રાજાના દેહમાં પ્રવેશ કર્યો. એટલે એ અમરક રાજા ક્રમેકરીને બળ પ્રાપ્ત થતાં આળસ મરડીને ઉઠયો. રાણીઓ તથા અમાત્ય રાજાને જીવતો થયો જાણી ઘણા આનંદને પામ્યાં.

સર્ગ નવમો સમાપ્ત.

સર્ગ ૧૦ મો.

શ્રી શંકરાચાર્યે કામકલાનો કરેલો અભ્યાસ.

પછી પુરોહિતાદિ જનોએ શાંતિક્રિયા કરી. રાજા હાથી ઉપર બેસીને નગરમાં આવ્યો. ત્યાં પ્રિય જનોની સાંતવના કરતાં, જેમ ઇંદ્રિ સ્વર્ગનું પાલન કરે તેમ તે પૃથ્વીનું પાલન કરવા લાગ્યો. એક દિવસે પરસ્પરમાં અમાત્યે વાત કરવા માંડી કે, "આ રાજા મરણ પામીને પાછો ઉઠયો

ત્યારથી પ્રથમ જેવો જણાતો નથી પણ ઘણા દિવ્ય ગુણોવાળો દેખાય છે. તે યાચકોને ધન દેવામાં યથાતી રાજા જેવો દિસે છે, બૃહસ્પતિ પ્રમાણે જેનું ભાષણ દિસે છે, બીજા રાજાઓને અર્જુનની પેઠે જીતે છે, અને બધી બાબતો શિવની પેઠે જાણે છે. તેમજ તે સર્વ શુભ ગુણ સંપન્ન દિસે છે. ગાયો ઘણું દૂધ દે છે, ફળ, ફુલ પુષ્કળ થાય છે, ધાન્યાદિ ઘણાં પાકે છે. વર્ષાદ નિયમિતપણે આવે છે. વધારે શું કહું પણ આપણા રાજાથી પૂર્ણ દોષવાળો કળિકાળ જાણે ત્રેતાયુગ હોય તેવો દેખાય છે. આ ઉપરથી ખચીત એવું માલમ પડે છે કે, કોઈ પૂર્ણ ઐશ્વર્ય સંપન્ન યોગીરાજ રાજાના શરીરમાં પ્રવેશ કરી આ રાજ્ય વૈભવ ભોગવે છે તેથી તે પોતાના શરીરમાં ફરીથી ન જાય તેને માટે આપણે કોઈ ઉપાય કરવો જોઈએ. આવો ઠરાવ કરી અનુચરોને "જ્યાં જ્યાં મૃતદેહ તમારા જોવામાં આવે ત્યાંથી તેના દહન કરી દેવાં." એવી આજ્ઞા કરીને મોકલ્યા.

આણી તરફ રાજાએ પોતાના પ્રધાનોને રા-

જ્યકારભાર સોંપીને રાણીઓ સાથે યથેચ્છ પણે **વાત્સ્યાયન શાસ્ત્ર** (કામ શાસ્ત્ર) પ્રમાણે રમણ કરતાં પૂર્ણ રીતે અનુભવને મેળવ્યો. વાત્સ્યાયન સૂત્રને આધારે તેમજ સ્વતઃના અનુભવથી કામ શાસ્ત્ર સંબંધી નવિન વિષયોથી ભરપુર એક ગ્રંથને પણ રચ્યો.

આચાર્યના શિષ્યો કે જેમને આચાર્યે જતી વખતે "એક માસ પછી આવીશ." એમ કહ્યું હતું તેથી તેમને ફિકર થવા લાગી. કારણ કે એક માસ ઉપર પાંચ દિવસ થઈ ગયા હતા. આચાર્યના સઘળા શિષ્યો ઘણી ફિકર કરવા લાગ્યા. તેમને પદ્મપાદે ધીરજ આપી. તેમના શરીરને સાચવવા કેટલાક શિષ્યોને ત્યાં રાખી આચાર્યના શોધ માટે સર્વે નિકળ્યા. ફરી ફરીને શોધ કરતાં તેઓ અમરક રાજાના દેશમાં આવ્યા અને ત્યાં " રાજા મરણ પામેલો હતો છતાં તેનામાં ફરીથી જીવ આવવાથી ઘણી સારી રીતે રાજ્ય કરે છે. " એવું તેમણે સાંભળ્યું. અને ખુશી થયા.

પછી તેઓ સર્વેએ ગાયક વેષથી નગરમાં પ્રવેશ કર્યો. રાજા તરૂણ સ્ત્રીયોમાં કેવળ લુબ્ધ થ-

ચેલો જોઈ તેઓએ અંતઃપુરમાં જઈને રાજાની આજ્ઞાથી (માર્મિક) ગાયન કર્યું. તેથી રાજાને ભાન આવ્યું. ગાયકોને ઈસારતથી સમજાવી વિદાય કર્યા.

પોતે જેવી રીત્યે પ્રથમ પ્રવેશ કરી શક્યા હતા તેવીજ રીતે પાછા એ રાજાના શરીરમાંથી નિકળીને પેલી ગુફા કે જ્યાં પોતાનું શરીર રક્ષા કરવા શિષ્યોને સોંપ્યું હતું ત્યાં આવ્યા ને જુવે છે તો પોતાનું શરીર પ્રધાનોની આજ્ઞાથી અગ્નિ સંસ્કાર પામતું માલુમ પડયું. કાંઈપણ વિચાર ન કરતાં આચાર્યે એ શરીરમાં લાગલો પ્રવેશ કર્યો કે દેહમાં સંજ્ઞા પ્રાપ્ત થઈ અને નૃસિંહ ભગવાને અગ્નિની શાંતિ કરી. જેમ રાહુગ્રસ્ત થયેલો ચંદ્ર મુખરૂપી ગુહામાંથી પાછો નિકળે તેમ યતીંદ્ર શંકરાચાર્ય એ ગુહામાંથી બહાર જવા નિકળ્યા અને શિષ્યોસહિત મણ્ડનમિશ્રને ત્યાં માહિષ્મતી નગરીમાં આવ્યા. ત્યાં તેઓ સારી પૂજા પામ્યા. પછી સરસ્વતી વંદન કરીને બોલ્યાં કે, "હે બ્રહ્મન્, તમે સર્વ વિદ્યાના, સર્વ ભૂત-પ્રાણીઓના ઈશ્વર અને બ્રાહ્મણોના પણ અધિપતિ સાક્ષાત્ શિવ છો, મને કામશાસ્ત્રમાં ન જીતતાં આપે

તેના અભ્યાસ માટે એક માસની અવધ માંગી તે કેવળ મનુષ્યધર્મને અનુસરીને કર્યું છે. તમે સર્વજ્ઞ છો. સૂર્યે કરેલા પરાભવથી ચંદ્રાદિની કીર્તિ ઓછી થતી નથી. અમો બન્ને તમે જીતશો તો તેમાં કોઈ પ્રકારે અમારે લજવાવા જેવું નથી. કારણ કે, તમે સર્વજ્ઞ છો. સર્વજ્ઞને સર્વ સહેલ છે. હવે હું જાઉંછું" એમ કહિ સરસ્વતીએ આજ્ઞા માંગી એટલે શંકરાચાર્યે તેમની સ્તુતિ કરીને "મેં ઋષ્યશૃંગ એ નામે એક સ્થાનક કર્યું છે. તેમાં તમે શારદા એ નામથી રહો અને પૂજા કરનારાઓને મનવાંછિત ફળ આપો" કહ્યું. સરસ્વતીએ તે માન્ય કર્યું અને પછી પોતે બ્રહ્માના પરમધામમાં પધાર્યા— અતર્હિત થયાં જોઈ સર્વ કોઈ આનંદ પામ્યા. મંડનમિશ્ર પણ ખુશી થયા. પછી તેમણે આ-ચાર્યની સ્તુતિ કરીને શાસ્ત્ર પ્રમાણે તેમની પાસે સન્યસ્ત દિક્ષા લીધી. આચાર્યે કૃપા કરીને દિક્ષા દિધને "तत्त्वमसि"વાક્યનો સારી રીતે ઉપદેશ ક-ર્યો અને એ વાક્યાર્થ બહુ બહુ પ્રકારે સમજાવ્યો તેમજ ગુરૂમહિમાને સારી પેઠે કહી બતાવ્યો. પ-છી મંડનમિશ્ર શ્રીશંકરાચાર્યના ચરણારવિંદમાં

પડ્યા, અને સુરેશ્વર એ નામથી આચાર્યના મુખ્ય શિષ્યપણાને પામ્યા. પછી એ સુરેશ્વરાચાર્ય મગધ દેશમાં ઘણા વખત સુધી જઈ રહ્યા.

આ પ્રમાણે શંકરાચાર્ય મંડન પણ્ડિતને જીતી, દુષ્ટ મતોનું ખંડન કરી, અને ભક્ત લોકોને સદ્બોધ દઈ અદ્વૈતમાર્ગનું સ્થાપન કરી અનેક દેશોમાં ફરતા ફરતા દક્ષિણમાં મહારાષ્ટ્રાદિ દેશોમાં પોતાનો મત તથા ગ્રંથોનો પ્રચાર કરતા શ્રીશૈલ નામના પર્વત ઉપર પધાર્યા. ત્યાં પાતાળગંગા નામની નદીમાં નહ્યા. અને મલ્લિકાર્જુન નામના શિવલિંગની પૂજા કરીને પંડિતશ્રેષ્ઠ શિષ્યોને પોતાનાં શારિરકભાષ્ય આદિ ગ્રંથોને ભણાવ્યા. અહિંઆગળ પાશુપત, વીરવૈષ્ણવ, શૈવ અને માહેશ્વરમતવાળાઓને સુરેશ્વરાદિ શિષ્યોએ જીત્યા. કેટલાક આચાર્યના શિષ્યપણાને પ્રાપ્ત થયા ને કેટલાક આચાર્યનું અશુભ ઈચ્છવા લાગ્યા.

દશમો સર્ગ સમાપ્ત.

સર્ગ ૨૧ મો.

કાપાલિકમતનો પરાજય.

એક દિવસે શ્રીશૈલપર્વતમાં કે જ્યાં શંકરાચાર્યે વાસ કર્યો હતો ત્યાં કપટવેશથી ભૈરવભક્ત કાપાલિક આવ્યો. પોતાના ઈષ્ટની સિદ્ધિમાટે ઠીક લાગ છે જાણી તેણે આચાર્યને કહ્યું કે, "હે મુને, સર્વજ્ઞતા, સુશીલતા, દયાલુતાદિ સકલ શુભ ગણો સાંભળીને આપના દર્શન કરવા હું આવ્યો છું. આપે પરોપકારને માટે દેહ ધર્યો છે, આપની કીર્તિ ઠેકાણે ઠેકાણે ગવાય છે, આપ અદ્વિતીયબ્રહ્મને પ્રતિપાદન કરનારા ઉત્તમ યતીંદ્ર છો. આપની પાસે જે જે લોકો આવે છે તે તે પોતાના મનોરથને પામીને જાય છે. મેં સદેહે સ્વર્ગે જવા માટે સો વર્ષસુધી તપકરીને ભૈરવનાથને પ્રસન્ન કર્યા છે. એ પ્રસન્ન થએલા ભૈરવનાથે મને કહ્યું કે, "કોઈ સર્વજ્ઞ પુરૂષનું અથવા રાજાનું મસ્તક અગ્નીમાં હોમીશ તો તું સદેહે સ્વર્ગે જઈ શકીશ" ત્યારથી હું ઘણે ઠેકાણે ફર્યો પણ હજુસુધી રાજા કે સર્વજ્ઞ પુરૂષ કોઈ મળ્યા નથી. આજ આપના દર્શન

થયાં છે. રાજા કે સર્વજ્ઞના મસ્તકથી મારૂ ઇષ્ટ સાધ્ય થાય તેમ છે માટે આપને ઠીક લાગે તે કરો. દેહ ક્ષણભંગુર છે. માથું આપવાથી આપની કીર્તિ વધશે અને મારૂં કામ થશે. આપના માથાની માગણી કરવા મારી જીભ ઉપડતી નથી. કારણ કે જીવિત કોને વ્હાલું નથી? તથાપી આપ તો કેવળ બ્રહ્મસ્વરૂપ છો. આપને શરીરની આસક્તિ નથી. આપે કેવળ પરોપકારને માટેજ જન્મ ધર્યો છે. જો આપની મ્હારા ઉપર કૃપા થાય તો મારૂં ઈષ્ટ થાય. જેઓ સ્વાર્થી હોય છે. તેમને પારકી વાત ખબર હોતી નથી. આપના જાણવામાંજ હશે કે, વૃત્રાસુરને મારવા માટે ઇંદ્રે દધીચી ઋષિના *હાડકાં માંગ્યાં હતાં—તેમણે હાડકાં ખુશીથી આપ્યાં હતાં તેમણે કેવળ પરોપકારને માટે હાડકાં આપ્યાં ને તેથી તેમની ઉજ્વલ કીર્તિ પ્રકાશિત થઇ છે. દયાવાળા કેટલાક મહાન્ પુરૂષો તો પોતાનું શરીર કેવળ પરોપકારને અર્થેજ ધરે છે. તેમજ કેટલાક દયાવિનાના પણ છે. આપને

* આ કથા ભાગવતના છઠ્ઠા સ્કંધના દશમા અધ્યાયમાં છે.

ધન, પુત્ર, મિથ્યા લોક તૃષ્ણા કશું પણ નથી તેમજ પરોપકારવિના આપને બિજું કોઈ કર્ત્તવ્ય પણ નથી. મારા જેવા સ્વાર્થી નિર્દય પુરૂષો પોતાનું ઈષ્ટ સાધતાં યોગ્યાયોગ્ય સમજતાજ નથી. વળી ‡જીમુતવાહન રાજાએ નાગના રક્ષણ સારૂ ગરૂડને પોતાનો પ્રાણ આપ્યો હતો. મારી માગણી જો કે અયોગ્ય છે તેથી હું ભિક્ષુક પણ આપના જેવા પરોપકારી પરમ પુરૂષો મારા જેવા માંગણને ન આપે એવું સંભવતું નથી" ત્યારે શંકરાચાર્યે તેને ઉત્તર દીધો કે, " હું ઘણી ખુશીથી મારૂં મસ્તક આપવા તૈયાર છું પણ જાહેર રીત્યે સૌના જાણતાં આપી શકું તેમ નથી માટે એકાંતે આવવું. કારણ કે જો મારા શિષ્યોના જાણવામાં આ વાત આવશે તો તારૂ કામ બનવું. કઠિન થઈ પડશે."

પછી એ કાપાલિક ઈષ્ટસિદ્ધિ થશે જાણી રાજી થતો પોતાને ઠેકાણે ગયો. આચાર્યે પણ આ વાત કોઈ પણ શિષ્યોને કહિ નહિ. શિષ્યો સ્નાન સં-

---

‡ આ કથાને જોવી હોય તો વાંચો નાગાનંદ નાટક કે કસ્થાસરિત્સાગર.

ધ્યાદિ કરવા દુર જતાં આચાર્ય એકાંતમાં ગયા. ત્યાં તે કાપાલિક આવી ચડ્યો. તેને જોઈને આચાર્યે પોતાના દેહને મુકી દેવાની ઈચ્છાથી પોતાના જીવનો પરમાત્માસાથે નિયોગ કર્યો. નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં †સિદ્ધાસનથી બેઠેલા શંકરાચાર્ય કાપાલિકથી જોવાયા કે તુરત તરવાર ઉગામીને તે પાસે ગયો. આજ પ્રમાણે પદ્મપાદના અંતઃકરણમાં લાગલો ભાસ થયો અને તે ક્રોધે ભરાઈ નૃસિંહ ભગવાનનું સ્મરણ કરતાં મંત્રબળથી નૃસિંહસ્વરૂપ પામીને એ પાપી કાલાલિક તરફ ધસી આવ્યો પ્રલ્હાદના સ્મરણથી જેમ હિરણ્યકસ્યપુના દેહને નૃસિંહભગવાને પોતાના નખવડે ચીરી નાંખ્યો તેમ એ કાપાલિક કે જે આચાર્ય ઉપર ત્રિશૂલથી ધા કરવાંગાં હતો તેને પકડી ચીરી નાંખીને ઘણો (ખડ ખડીને) અટ્ટાટ્ટહાસ્ય કર્યો. તે સાંભળી બહાર ગયેલા શિષ્યો પણ વ્યાકુલ ચિત્તથી ત્યાં તુરત દોડી આવ્યા. જુવે છે તો કાપાલિક મરણ પામેલો જોયો. ગુરૂ જોયા.

---

† વૃષણ ઉપર ડાબાપગની ઘુંટી મુકી તે ઉપર જમણા પગની ઘુંટી મુકીને બેસવું તેને સિદ્ધાસન કહે છે.

પછી નૃસિંહરૂપ પદ્મપાદે બ્રહ્માંડને પણ ફાડી નાંખે એવી ત્રણ મોટી ગર્જના કરી. આ ગર્જનાથી શ્રી શંકરની સમાધિ ઉતરી ગઈ. તેમનાં નેત્રકમળ ઉઘડી ગયાં અને વિકરાળ સ્વરૂપવાળા નૃસિંહભગવાન્ જોવામાં આવ્યા. તેમનું આચાર્યે અવલોકન કરી સ્તુતિ કરીને પ્રાર્થના કરી કે, "મારા દેહના રક્ષણ સારૂ આપ પ્રકટ થયા અને આપનું કાર્ય પૂર્ણ થયું હવે આપ આ સ્વરૂપને અંતર્હિત કરો." એટલે નૃસિંહ સ્વરૂપ ગુપ્ત થઈને પદ્મપાદ પોતાના પ્રથમ રૂપમાં જોવાયા અને જાણે સ્વપ્ન આવ્યું હોય નહિ તેમ થઈ ગયું. પછી પદ્મપાદે બનેલી હકીકત ગુરૂને કહિ સંભળાવી આ ચમત્કાર નજરો નજર જોઇને સર્વે શિષ્યોએ આચાર્યની સ્તુતિ કરી.

એકે પદ્મપાદને પૂછ્યું કે, "તમે આ નૃસિંહ ભગવાન્‌ને કેવી રીત્યે પ્રસન્ન કર્યા?"

પદ્મપાદ—"પૂર્વે અહોબલ પર્વતમાં રહિને ઘણા દિવસ સુધી મેં નૃસિંહ ભગવાન્‌નું ધ્યાન કર્યું હતું. ત્યાં એક ભિલ્લે આવી મેં ધ્યાન શા માટે કરવા માડયું છે તેનું કારણ પૂછતાં નૃસિંહ ભગવાન્‌ને પ્રસન્ન કરવાનો મારો હેતુ કહ્યો. એટલે

એ અહોબલ પર્વતનાવનના મધ્યમાં જઇ નૃસિંહ-ને વેલાઓથી દ્રઢ બાંધેલી સ્થિતિમાં મારી આગળ બતાવ્યા. ત્યારે ભિલ્લને કેવી રીત્યે વશ થયા એવું તેમને-નૃસિંહ ભગવાન્‌ને પૂછ્યું એટલે તેમણે મને કહ્યું કે, " આ ભિલ્લે મારૂં ધ્યાન જેવા એક ચિત્તથી ધર્યું છે એવું બ્રહ્માદિકે પણ ધર્યું નથી તેથી આ બાબતમાં તારે મને કશું કહેવું નહિ" કહિ મારા ઉપર કૃપા કરી અંતર્દ્ધાન થયા." આ ચરિત્રને ત્રિકાળ સંધ્યામાં જે પાઠ કરે તે અકાળ મૃત્યુથી મુક્ત થઈ અંતે મોક્ષને પામે છે એવો મહિમા છે.

અગિયારમો સર્ગ સમાપ્ત.

સર્ગ ૧૨ મો.

હસ્તામલકાદિ શિષ્યોનું શંકરને શરણે જવું.

સઘળા તીર્થસ્થાનોમાં ફરતા ફરતા શંકરાચાર્ય એક દિવસ કળિથી રક્ષણ કરવામાં અને બધાં પાપથી મુક્ત કરવાને સમર્થ એવા ગોકર્ણ

ક્ષેત્રમાં આવ્યા બ્રહ્માદિ દેવો જેનું સ્તવન કરે છે એવા ગોકર્ણેશ્વરની સ્તુતિ કરી ત્યાં ત્રણ દિવસ રહ્યા. ત્યાંથી પછી હરિશંકર નામના દિવ્યસ્થાનમાં આવ્યા. ત્યાં શંકર અને વિષ્ણું જાણે ભેદ વાદિયોના ભ્રમને ટાળવા માટે ભેગા રહ્યા હોય તેમ બે દેવો ભેગા રેહેતા હતા. ત્યાં જઈને આચાર્યે ‡સ્તવન કર્યું. ત્યાંથી પાસેજ મૂકાંબિકા નામક દેવીના મંદિરમાં પધાર્યા. ત્યાં આગળ એક બ્રાહ્મણનો પુત્ર મરણ પામેલો ખોળામાં લઈને તેના માબાપ ખેદ કરી રડતાં બેઠાં હતાં. તેમને જોઈને આચાર્ય પણ દયાને લીધે તેમના શોકમાં ભાગ લેવા લાગ્યા. એવામાં આકાશ વાણી થઈ કે, " સંરક્ષણ કરવાને જે અસમર્થ હોય તેને જો દયા ઉતપન્ન થાય તો તેને તે દુઃખપ્રદ થાય છે" તે સાંભળીને આચાર્યે ઉત્તર દિધો કે, "એ ખરૂં છે પણ ત્રૈલોકયના રક્ષણ માટે જે સમર્થ હોય

---

‡ આ સ્તવન આચાર્યે દ્વિઅર્થિ શ્લોકમાં કર્યું છે. તેમાં દશ અવતારની પણ સ્તુતિ છે. છે. એક અર્થ વિષ્ણુ અને એક અર્થ શંકરને લાગુ પડે છે.

છે તેનેજ આમ બોલવું શોભે છે, માટે આપજ સર્વેનું રક્ષણ કરવા માટે સમર્થ છો તો કૃપા કરીને આમનો શોક દૂર કરો." એવું કહે છે એવામાંજ એ મુવેલો છોકરો આળસ મરડીને ઉઠ્યો. આચાર્ય જોઇને વિસ્મય થયા.

પછી શંકરાચાર્ય મંદિરમાં પૂજા કરવા ગયા. ત્યાં જઈને મૂકાંબિકાની સ્તુતિ કરી. એ પવિત્ર ક્ષેત્રમાં કેટલાક દિવસ રહ્યા. પછી ત્યાંથી પાસે આવેલી શ્રીવલ્લી નામના ગામમાં શિષ્યોસહિત પોતે પધાર્યા. એ ગ્રામમાં વેદજ્ઞ એવા બે હજાર બ્રાહ્મણો વસતા હતા. તેઓમાં એક પ્રભાકર નામનો ઉત્તમ બુદ્ધિવાળો બ્રાહ્મણ હતો. તે બ્રાહ્મણ સર્વ પ્રકારે સુખી છતાં તેનો દિકરો ઘેલા જેવો હોવાથી તે ઘણો દુ:ખી હતો. એ છોકરો જાણે મૂગો હોય તેમ મોડેથી કશુંએ બોલતોજ નહિ. આવો• જડભરત જેવો દિકરો હોવાથી એને ભુત બુત તો નથી વળગ્યું એમ ધારી કોઈ બહુશ્રુત મળે તો પૂછીને તેની શાંતિ કરૂં એવા વિચારમાં હતો ત્યાં "કોઈ સન્યાસી ઘણા એક શિષ્યો સાથે ઘણાએક પુસ્તકો લઈને ગ્રામમાં આવ્યા" છે એવું

સાંભળીને તે પ્રભાકર બ્રાહ્મણ પોતાના દિકરાને સાથે લઈ તેમની પાસે ગયો. "રાજા, ઈષ્ટદેવ અને ગુરૂની પાસે ઠાલે હાથે ન જવું" એ નિયમને અનુસરીને ગુરૂની પાસે ફુલની ભેટ લઈને ગયો અને તે ફુલ શંકરને આપીને પ્રણામ કર્યા. પછી પોતાના પુત્રને આચાર્યના ચરણારવિંદમાં નમન કરવા નમાવ્યો. પોતાનું જડપણું દેખાડવા માટે એ પુત્ર આચાર્યના ચરણમાંજ પડયો રહ્યો પણ ત્યાંથી ખસ્યો નહિ. એટલે પ્રભાકરે કહ્યું કે, "મહારાજ, આ પુત્રને તેર વર્ષ થયાં પણ હજુ કંઈ સમજતો નથી. એને યજ્ઞોપવિતને યોગ્ય મહા પ્રયત્ને કર્યો છે એના બરોબરીના છોકરાઓ રમવા માટે એને બોલાવે છે પણ તે તેમની જોડે રમતો નથી. તેથી કોઇ છોકરા એને મારે છે પણ કશું બોલતો નથી પણ માર ખાય છે—એ કશું ભણ્યો નથી. કોઈ કોઈ વખત ખાવાનું ખાય છે ને કોઈ કોઈ વખત ખાતો પણ નથી. એના પ્રારબ્ધથીજ એ ઉછરે છે. માટે આપ કૃપા કરીને કહો કે એને શું થયું છે." આ પ્રમાણે પ્રભાકર બ્રાહ્મણ કહિને છાનો રહ્યો.

શંકરાચાર્યે એ બાલકને કહ્યું કે, "ઉઠ, તું

કોણ છે અને આવી બાલચેષ્ટા કેમ કરે છે?" બાલક ઉત્તર આપે છે કે, "હે ગુરો, હું જડ નથી પણ જે જડ છે તે મારા સાનિધ્યને લીધે પ્રવર્ત્તે છે. શોક, મોહ, ક્ષુધા, પિપાસા, જરા અને મૃત્યુ એ છ ઉર્મિઓથી તથા જન્મવું, જન્મ્યા પછી જીવવું, વૃદ્ધિ પામવું, ફેરફાર થવું, ઘટવું અને નષ્ટ થવું એ છ ભાવવિકારોથી રહિત જે કેવળ સુખરૂપ પરમપદ છે તે હું છું. હે વિદ્વાન્ ગુરો, આ મુમુક્ષુ લોકોને પણ મારા જેવો અનુભવ મળે એમ ઈચ્છું છું" એમ કહિ બાર શ્લોકથી પ્રપંચ રહિત પરમાત્માના તત્વનું નિરૂપણ કર્યું. એ બાર શ્લોકથી આત્માતત્વ હાથમાંના આંમળાં પ્રમાણે પ્રકાશિત કર્યું તેથી એ શ્લોકોનું હસ્તામલક નામ પડ્યું. અને એ બાળક હસ્તામલક નામથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યો. આચાર્યે વિચાર કર્યો કે, આને ગુરૂ બિના આત્માતત્વનું જ્ઞાન થયું તેથી તે કોઈ યોગી હોવો જોઇએ. પછી એ બાલકને પાસે લઇ તેના માથા ઉપર હાથ મુક્યો. તેના બાપને આચાર્યે કહ્યું કે, "આ પુત્રથી આ સંસારમાં તને કોઈ પણ પ્રકારનો ફાયદો થનાર નથી. કારણ કે,

પોતાના દેહ ઉપર પણ અને પ્રીતિ નથી તો ઘર આદિમાં તેની આસક્તિ ક્યાંથીજ હોય?" એમ કહિ તેના પિતાની મરજીથી એને લઇને શિષ્યો સહિત ત્યાંથી પોતે નિકળીને તુંગભદ્રા નદીને કિનારે શૃંગેરી નામની પુરીમાં આવ્યા. ત્યાં કેટલાક દિવસ રહિને ઘણા શિષ્યોને ભાષ્યાદિ શિખવ્યાં. જોડે પ્રભાકર પંડિતનો મૂંગો પુત્ર લેતા આવ્યા હતા તેને સંપુર્ણ રીત્યે બ્રહ્મવિદ્યા શિખવી અને તેનું નામ કે જે પ્રથમ હસ્તામલક પાડ્યું હતું તે પ્રમાણે બધે પ્રસિદ્ધ થયું.

શૃંગેરીમાં એક મઠ સ્થાપીને ત્યાંનો સંપ્રદાય ચલાવવા આચાર્યે સુરેશ્વર નામના શિષ્યને સોંપ્યું.

આચાર્યના ચિત્તને અનુસરનાર કોઈ તોટકાચાર્ય નામે અત્રે શિષ્ય થયા. તેમનું વૃત્તાંત આ પ્રમાણે છેઃ આચાર્યના ઘણા શિષ્યો હતા. તેમાં ગિરી નામનો એક શિષ્ય હતો. તે હમેશાં આચાર્યની પાસે રહિને તેમની સેવા કરતો હતો. તેની ભક્તિ જોઈને તેના ઉપર આચાર્યની સારી કૃપા હતી. તે એક દિવસ આચાર્યનું વસ્ત્ર ધોવા નદીએ ગયો હતો. તે વખતે કથાનો વખત થતાં આ-

ચાર્ય તેની વાટ જોતા હતા. તેવામાં કેટલાક શિષ્યો કથા આરંભનો શાંતિપાઠ કરવાને તૈયાર થયેલા જોઈ કહ્યું કે, "જરા વાર રહો, ગિરી પણ હમણા આવી પૂહોંચશે." તેથી પદ્મપાદ જરા અભિમાનથી બોલ્યા કે, "એ તો મંદબુદ્ધિ છે, એની વાટ વળી શી જોવી?" પદ્મપાદનો ગર્વ ઉતારવા એ ગિરીને આચાર્યે મનવડે અહિં રહે રહે ચૌદે વિદ્યા આપી દિધી. ગુરૂ પ્રતાપથી જેને ચૌદે વિદ્યા પ્રાપ્ત થઈ છે એવો એ ગિરી શિષ્ય બ્રહ્મતત્વને પ્રકટ કરનારા સુંદર તોટકવૃત્તોથી આચાર્યની સ્તુતિ કરતો આવ્યો. અને ઉપનિષદ્ ભાગનું પ્રતિપાદન કર્યું તે જોઈને પદ્મપાદાદિ શિષ્યોને જે ગર્વ થયો હતો તે પોતાની મેળે જતો રહ્યો. તોટકવૃત્તથી આત્માતત્વ પ્રતિપાદન કર્યું તેથી તેમનું નામ તોટકાચાર્ય પડ્યું અને મુખ્ય શિષ્યોમાં તે પણ ગણાયા.

આ વખતે આચાર્યના ચાર શિષ્યો પદ્મપાદ, સુરેશ્વર, હસ્તામલક, અને તોટકને જોઈને લોકો કહેવા લાગ્યા કે, "આ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ છે કે, ઋક્, યજુઃ, સામ અને અથર્વ એ ચાર

વેદ છે કે આ તે સલોકતા, સમીપતા, સરૂપતા અને સયુજ્યતા એ ચાર ભક્તિ છે અથવા આ ચાર બ્રહ્મદેવના મુખ છે કે શું ?" શંકરાચાર્યના આ શિષ્યો છે એમ ઘણા પ્રયત્ને તેઓને લોકો ઓળખી શક્યા. અહિં આચાર્ય કેટલાક દિવસ સુધી બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ કરતા શિષ્યો સહિત રહ્યા.

સર્ગ ૧૨ મો સમાપ્ત.

સર્ગ ૧૩ મો.

બ્રહ્મવિદ્યાના ગ્રંથો ઉપર વાર્તિક રચાવ્યાં.

એક દિવસે શારિરકભાષ્ય ઉપર સ્ફુટ વાર્તિક કરવાની ઈચ્છાવાળા સુરેશ્વરે આચાર્યને પ્રણામ કરીને કહ્યું કે. "જે કંઈ કરવાનું હોય તે મને કહો" ત્યારે આચાર્યે કહ્યું કે, "મારા ભાષ્યઉપર તમે વાર્તિક નામક ઉત્તમ નિબંધ રચો" પછી સુરેશ્વરે તેમ કરવું કબુલ કર્યું. પણ આચાર્યના પદ્મપાદાદિ શિષ્યોને આ વાત ગમી નહિ કારણ કે, પૂર્વાશ્રમમાં જીતાયેલા મંડન પંડિત સુરેશ્વર હતા. તેઓ નિરીશ્વરવાદી હોવાથી વાર્તિક કરવામાં પોતાના મતનુંજ સમર્થન કરશે એવો

તેમને ભય લાગ્યો તેથી તેમણે જાહેર રીતે આચાર્યને તેમની પાસે એ વાર્તિક કરાવતાં બિજા કોઈ શિષ્યો પાસે કરાવવા કહ્યું. આચાર્યને આ વાત ગમી નહિ તેથી તેમને-(જે શિષ્યોએ વાંધો લીધો હતો તેમને) સારી રીત્યે સમજાવ્યા કે, "સુરેશ્વરવિના બિજા કોઈથી પણ મારા ભાષ્યનું વાર્ત્તિક થઈશકે તેમ નથી." આવું સાંભળીને તેમને વળી વધારે ખોટું લાગ્યુ. તેથી વળી ફરી પાછા તકરાર કરીને બીજા શિષ્યો પાસે ભાષ્ય ઉપર વાર્તિક કરાવવાની વિનંતી કરતાં "હસ્તામલક એ ભાષ્ય કરવાને યોગ્ય છે " એવું કહિ તેની યોગ્યતા દેખાડી આપી. ત્યારે આચાર્યે "તે પણ વાર્તિક માટે યોગ્ય નથી. કારણ કે એ સમાહિત અંતઃકરણવાળો હોવાથી તેનું મન બહારના પદાર્થે ઉપર પ્રવર્તે એવું નથી." એમ કહિ તેમને શાંત કર્યા.

એક શિષ્યે પૂછ્યું કે, "સ્વામીજી, શ્રવણાદિક ઉપાયો વિના એને કેવી રીત્યે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું તે કૃપા કરી કહો" ત્યારે આચાર્યે કહ્યું કે, "પૂર્વે યમુનાજીની તટ ઉપર એક મોટો તપસ્વી બ્રાહ્મણ

રહેતો હતો, તેની પાસે એક દિવસે એક બ્રાહ્મણની દિકરી પોતાના બે વર્ષના બાળકને લાવીને 'થોડી વાર સુધી આ બાળકની ખબર જોજો.' એમ કહિ તે પોતાની સખિયો સાથે યમુનાજીમાં નહાવા ગઈ. એવામાં એ બાલક દૈવયોગે ત્યાંથી ખસી નદીમાં પડીને ડુબી જઈ મરણ પામ્યો. ત્યારે એ બાળકના મૃતદેહને લઇ તે બ્રાહ્મણની દિકરી ઘણું રડવા લાગી. એનું રડવું સાંભળતાં એ મુનિને ખેદ થયો અને એ બાલકને જીવતો કરવા માટે પોતાની યોગ શક્તિથી તેના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો. એ બાળક તે આ હસ્તામલક છે." એનાથી કશું અજ્ઞાત નથી તે વેદ, શ્રુતિ, સ્મૃતિ સઘળું જાણે છે, પણ તે સમાહિત અંતઃકરણવાળો હોવાથી બહારના કાર્યમાં તેનું ચિત્ત નથી તેથી તે વાર્તિક કરવાને યોગ્ય નથી જેના સર્વજ્ઞપણા માટે સરસ્વતી પોતે સાક્ષી હતાં એવા મંડનમિશ્ર—સુરેશ્વરજ યોગ્ય છે છતાં જ્યારે તમને ગમતું નથી ત્યારે મને બીજુ કોઇપણ યોગ્ય લાગતું નથી. આ કામમાં ઘણાઓને ન ગમતું થઈ પડવાથી હું પણ હવે તે કામ કરવા

દેવાની ઈચ્છા રાખતો નથી.” ત્યારે એક શિષ્યે કહ્યું કે, “આ પદ્મપાદ તેનું વાર્તિક કરીશકશે.” એટલે આચાર્યે ઉત્તર આપ્યો કે, “લોકોને રાજી કરનાર પદ્મપાદ ભલે વાર્તિક કરે પણ બિજાએ કરવા સ્વીકારેલું કામ તે કેમ કરી શકે? સુરેશ્વરે વાર્તિક કરવાની પ્રતિજ્ઞાને કરી છે.” પછી આચાર્યને ઠીક ન લાગવાથી સુરેશ્વરે કહ્યું કે, “તમે હવે મારા ભાષ્ય ઉપર વાર્તિક કરશો નહિ. કારણ કે, આ શિષ્યો તમારા હાથથી વાર્તિક થયેલું જોવામાં કચવાયા છે.” તેથી સુરેશ્વરે એક “નૈષ્કર્મ્યસિદ્ધિ” નામનો ગ્રંથ કર્યો. તેને આચાર્યે ઘણી સંભાળથી વાંચ્યો. ખુશી થયા. પછી સર્વ શિષ્યોએ પણ એ ગ્રંથ વાંચ્યો એટલે તેમની આંખ ઉઘડી ને સુરેશ્વર ઉપર વિશ્વાસ બેઠો.

આચાર્યે સોંપેલા કામમાં બિજા શિષ્યોએ વાંધો કાઢીને વિઘ્ન નાંખ્યું તેથી સુરેશ્વરે શાપ દિધો કે, “મોટા વિદ્વાનો પણ જો આ શારીરક ભાષ્ય ઉપર વાર્તિક કરશે તોપણ તેનો પૃથ્વીમાં પ્રચાર નહિ થાય.” પછી આચાર્યને પ્રણામ કરીને કહ્યુ કે “આપની આજ્ઞાને માન્ય કરવી જોઈએ તે-

થીજ મેં આ ગ્રંથ કર્યો છે પણ પ્રખ્યાતી કે કોઈ પ્રકારના લોભથી મેં આ ગ્રંથ કર્યો નથી." એમ કહિ પોતે પૂર્વાશ્રમની વૃત્તિમાં નથી આદિ બીજી કેટલીક હકીકત કહિને શોક કર્યો કે, " અરેરે, શારીરભાષ્ય ઉપર મારે હાથે વાર્તિક ન થયું " એ-વામાં આચાર્યે, " યજુર્વેદના તૈતરીય શાખાના ઉપનિષદ્ ઉપર તેમજ તમારી જે કણ્વ શાખા છે તેના ઉપનિષદ્ ઉપર મેં ભાષ્ય કરેલાં છે તે ઉપર તમે સંસારની પીડાનો નાશ થાય એવાં વાર્તિક કરો." ગુરૂની આજ્ઞા પ્રમાણે તૈતરીય અને બૃહદારણ્યક નામના બે ઉપનિષદ્‌ના ભાષ્ય ઉપર વાર્તિક કરીને શંકરાચાર્યને ભેટ કર્યાં.

પદ્મપાદે ગુરૂની આજ્ઞાથી સૂત્ર ભાષ્યની બે ટીકાઓ કરી: પેહેલી પંચવાદી અને બીજી વૃત્તિ. વ્યાસ મુનિના સૂત્રો ઉપરના ભાષ્યની વિવેચના વિજયડિંડિમ નામથી કરીને ગુરૂને અર્પણ કરી તે જોઇને આચાર્યે આલોચના કરી પદ્મપાદને કહ્યું કે, "હે વત્સ. આ ટીકામાંથી પાંચ પદજ પૃથ્વીમાં પ્રચાર પામશે અને ઘણું કરીને ચાર સૂત્રના ભાષ્યનું વાર્તિકજ પ્રચારમાં રેહેશે. પ્રારબ્ધ કર્મથી

જ્યારે તું પૃથ્વીમાં બીજી વખત વાચસ્પતિ એ નામથી જન્મ ધરીશ ત્યારે તું મારા ભાષ્ય ઉપર અતિ સુંદર ટીકા કરીશકે જે પૃથ્વીના પ્રલય-કાલ પર્યંત જય પામશે.

આનંદગિરી આદિ શિષ્યોએ પોત પોતાની શક્તિ અને મતિ પ્રમાણે આત્માતત્વના પ્રકાશ માટે ઘણા ઉત્તમ ગ્રંથો રચ્યા.

સર્ગ ૧૩ મો સમાપ્ત.

સર્ગ ૧૪ મો.

પદ્મપાદની તીર્થ યાત્રા.

પદ્મપાદ—"હે ગુરો, મારે તીર્થ યાત્રા કરવાની ઈચ્છા છે માટે મને આજ્ઞા આપો."

ગુરૂ—"ગુરૂની પાસે રહિને તેમની સેવા કરવી એજ મ્હોટી યાત્રા છે, ગુરૂનુ ચરણોદક તે તીર્થ છે, ગુરૂના ઉપદેશથી આત્મદૃષ્ટિ કરવી તે બધા દેવનું દર્શન છે. તીર્થ યાત્રા કરતાં સન્યાસ ધર્મ બરાબર પાળી શકાતો નથી. કારણ કે ચાલવાના શ્રમથી નિદ્રા આવતી નથી ને તેથી આ-

સ્મચિંત થઈ શકાતું નથી. સંન્યાસના બે પ્રકાર છેઃ વિદ્વત્સંન્યાસ અને વિવિદિષા સંન્યાસ. વિદ્વત્સંન્યાસ એટલે તત્વજ્ઞાન સમજાયા પછી તેનો નાશ ન થાય તેવી રીત્યે જીવન્મુક્તિ માટે યત્ન કરવો તે અને વિવિદિષાસંન્યાસ એટલે તત્વ જાણવા માટે तत् તથા त्वं આ બે પદોના અર્થનો વિચાર. આમાં તેં બીજા પ્રકારનો સન્યાસ લીધો છે. માટે तत्त्वं પદાર્થને સારી રીત્યે જાણવો જોઈએ. તે તીર્થ યાત્રા કરવામાં જાણી શકાય તેમ નથી. યાત્રા કરનારાઓને ઘણાં ઘણાં દુઃખો પણ વેઠવાં પડે છે. કોઈ ઠેકાણે પાણી મળે છે કોઈ ઠેકાણે મળતું નથી. કોઈ ઠેકાણે સુવા માટે જગા મળે છે ને કોઇ ઠેકાણે મળતી નથી. સુવાની જગા અને પાણીનો શોધ કરવામાં ચિત્ત રોકાય છે. તેથી પ્રવાસિયોને સુખ મળતું નથી. પ્રવાસમાં તાવ કે અતીસાર વિગરે રોગ થાય તો તેના ઉપાય કરવા માટે પૂરતાં સાધનો ન મળવાથી આગળ જઈ શકાતું નથી. પેહેલા ઉઠીને નહાવાનું ને દેવ પૂજન કરવાનું બની શકતું નથી આવી આવી બીજી ઘણી અડચણો નડે છે."

પદ્મપાદ—"મહારાજ, આપની આજ્ઞા વિરૂદ્ધ મારે બોલવું ન જોઇએ પણ મારૂં મન અનેક દેશો જોયા વિના શાંત થાય તેમ નથી. તીર્થાટન કરતાં ગુરૂના સમિપમાં ચિત્ત રહે એટલે બસ છે પણ જો પાસે રહ્યા છતાં ચિત્ત ન હોય તો કામનું નથી. સુખ દુઃખ તે પૂર્વ જન્મના સંસ્કાર પ્રમાણે થાય છે. તે માટે મને હરખ કે શોક, ચિંતા કે ભય કાંઈ નથી. ગમે ત્યાં જઈએ તોપણ જે થવાનું હોય છે તે થયાંજ કરે છે. મનુ આદિ મુનિયો પણ કહિ ગયા છે કે, 'ધર્મશાસ્ત્રે દેશકાલ વર્તમાન જોઈને તે પ્રમાણે ચાલવું જોઈએ. આપત્કાલમાં એ પ્રમાણે કદિ મર્યાદાનો પણ ભંગ થાય. જો દૈવ અનુકૂલ હોય તો કોઈ ઠેકાણે પણ અન્ન મળ્યા વિના રહેતું નથી. જેનું મન ઠેકાણે છે તેને બ્રહ્મચિંતવનમાં કંઇ હરકત થતી નથી."

આચાર્ય—"પ્રવાસમાં સાધુસંતના સહવાસથી સુખ અને ખલની સંગતિથી દુઃખ પ્રાપ્ત થાયછે. માટે એ બાબતમાં ઘણો વિચાર કરવો. કોઈપણ ઠેકાણે ઘણા દિવસ રહેવું નહિ. કોઈપણ ચીજ-

નો પણ સાથે સંગ્રહ કરવો નહિ. રસ્તા વચ્ચે કદી વાસ કરવો નહિ. પરદેશમાં કેટલાક લોકો બહારથી ઘણા સારા દેખાય છે પણ માંહેથી ઘણા ખરાબ માલમ પડે છે માટે તેઓથી ચેતતા રહેવું. રસ્તામાં મળતા સાધુસંત, દેવ આદિનું વિધિપુરઃસર પૂજન કરીને આગળ પ્રયાણ કરવો." પદ્મપાદનો તીર્થ યાત્રાએ નિકળવાનો દૃઢ નિશ્ચય જોઈ આ પ્રમાણે આચાર્યે કહ્યું. આથી પદ્મપાદને ઘણો આનંદ થયો અને તીર્થાટન માટે આજ્ઞા લઈ ચાલવા માંડયું.

એક દિવશ ઋષ્યશૃંગ પર્વત ઉપર આચાર્યે ધ્યાન ધર્યું હતું. ત્યાં તેમના ધ્યાનમાં પોતાના માજીને મંદવાડ આવ્યો છે અને તેઓ પોતાનું સ્મરણ કરે છે જાણી તુરતજ પોતાના શિષ્યોને કહિ ત્યાંથી આકાશ માર્ગે કાલટી નામના અગ્રહારમાં પોતાના ઘરમાં માજી પાસે આવ્યા. માજીના ચરણમાં પ્રણામ કરીને, "માજી, હું તમારા સંભારવા પ્રમાણે આવ્યો છું, શોક મુકી દેઈ મારે તમારૂં કયું કામ કરવાનું છે તે બતાવો." એમ કહ્યું ત્યારે ઘણે દિવસે કુશલક્ષેમ ઘેર આ-

વેલા પોતાના યતીંદ્ર પુત્રને ધીમે સાદે માજીએ કહ્યું કે, "હે પુત્ર, મેં મારી આવી દશામાં તને જોયો એ સારૂં થયું. આ વિના મારે બિજું કયું કામ હોય? હે દિકરા, ઘરડપણથી ઘસાઈ ગયેલું મારૂં જીવિત વધારે ચાલવાનું નથી. તેથી શાસ્ત્ર પ્રમાણે આ દેહના યોગ્ય સંસ્કાર કરી મને પરલોકમાં પોહોંચાડજે." આવાં માજીના પુત્ર સ્નેહને અનુસરતાં વચનો સાંભળી આચાર્યે પોતાનાં માજીને બ્રહ્માનંદ મળે જાણી બ્રહ્મનો ઉપદેશ કર્યો. ત્યારે માજીએ કહ્યું કે, "બ્રહ્મ નિરાકાર હોવાથી મારાથી બરોબર સમજી શકાતું નથી. તેથી સગુણ બ્રહ્મનો ઉપદેશ કરી મારા અંતઃકરણમાં ઠસે તેમ નિરૂપણ કર". ત્યારે માજીની આજ્ઞાને અનુસરી ભોજંગપ્રયાત વૃતથી શ્રી શંકરનું સ્તવન કર્યું. એટલે તેમણે પોતાના દૂતો મોકલ્યા. દૂતો આવ્યા પછી શંકરે માજીને કહ્યું કે, આ શંકરના દૂતો વિમાન લઇને આવ્યા છે તેથી તેમાં બેશીને શંકરના ધામમાં પધારો." પણ માજીએ તે દૂતોની સાથે જવાની ઇચ્છા બતાવી નહિ. તેથી આચાર્યે એ દૂતોને પાછા જવાનું કહિ

સત્વગુણ સંપન્ન વિષ્ણુનું સ્તવન કર્યું. એટલે વિ-ષ્ણુ પ્રસન્ન થયા અને પોતાના દૂતોને વિમાન લ-ઇને મોકલ્યા. વિષ્ણુનુ વર્ણન કરતી વખતે વર્ણન કર્યા પ્રમાણે માજીએ વિષ્ણુને મનમાં જોવા તેથી તેમનું સ્મરણ કરતાં માજીએ પોતાનો દેહ મુકી દિધો અને દૂતો સાથે વિમાનમાં બેસી વૈકુણ્ઠમાં ગયા.

પછી આચાર્યે માજીનું ઔર્ધ્વદૈહિક કર્મ ક-રવા માટે સગાં વહાલાંને બોલાવીને કહ્યું કે, "મેં સન્યાસ લીધો છે પણ માતાજીને વચન આપ્યા પ્રમાણે, હું પોતે તેમનો સર્વ પ્રકારે સંસ્કાર ક-રીશ." ત્યારે સગાંમાંથી કોઇએ કહ્યું કે, "સન્યા-સીને એવો અધિકાર નથી. પૂર્વાશ્રમમાં આ અ-ધિકાર તમને હતો. જો આ આશ્રમમાં કરશો તો શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ થશે." પણ આમ કહેવાથી કાં-ઇપણ અસર ન થતાં પોતાની માનો સ્વતઃસંસ્કાર કરવામાં આગ્રહ જોઇ તેમનાથી વિરૂદ્ધ થઇ કોઇએ આગ પણ આપી નહિ ત્યારે આચાર્યને રીસ ચઢી ને એમને શાપ દિધો કે, "આજથી તમે વેદભ્રષ્ટ થશો અને તમારે ત્યાં કોઇપણ સંન્યાસી ભિક્ષા લેશે નહિ અને તમારા ઘરની સમિપમાંજ મુડ

દાં બાળવામાં આવશે." પછી લાકડાં ભેગાં કરીને માજીના જમણા હાથમાંથી અગ્નિ પ્રકટ કરીને તે અગ્નિથી માજીના શબને પોતે દહન કર્યું.

આચાર્યના શાપથી કેરલ દેશ (કાલટી) માં હજુપણ બ્રાહ્મણો વેદ ભણી શકતા નથી. તેમને ત્યાં સન્યાસીઓ ભિક્ષા લેતા નથી, અને તેમનામાં કોઈ મરી જાય તો તેમના ઘરની આગળજ તેમને બાળે છે. જાણી જોઈને મહાત્માઓનો અપરાધ કરવામાં આવે તો તેથી સુખ કેમ પ્રાપ્ત થાય? શાંત એવા મહાત્માને પણ તેનું શાંતપણું જોઈને પીડા કરવી નહિ કારણ કે એવા પુરૂષને પણ ક્રોધ ચઢે છે. ચંદનનું વૃક્ષ શીતલ અને સુખદાઈ છે તાપણુ તેને ઘસવામાં આવે તો તેનાથી તીવ્ર અગ્નિ પ્રકટે છે.

આણી તરફ પદ્મપાદ તીર્થાટન કરતા દક્ષિણ દિશા તરફ ગયા અને ત્યાંથી શ્રીકાલહસ્તીશ્વરનું દર્શન કરીને, પુંડરીક નામક પુરીમાં આવ્યા. આ પુરીમાં શંકર નિરંતર નૃત્ય કરે છે. ત્યાંના માણસોને પૂછતાં "આ શિવગંગા તીર્થ છે." એમ કહ્યું" એક વેળા મહાદેવે ગંગાનું સ્મરણ કર્યું

એટલે ગંગાજી પ્રકટ થઈને તેમની આજ્ઞાથી અહિં વહન થવા લાગ્યાં. આ શિવગંગામાં નાહી સદાશિવના દર્શન કરનારને જે પુણ્ય થાય છે તેનું વર્ણન સાક્ષાત્ શિવ વિના કોઇપણ કરી શકે એવું નથી. આ પ્રમાણે એ શિવભક્તના વચન સાંભળીને પદ્મપાદે ત્યાં નાહીને શિવના દર્શન કર્યા ત્યાંથી રામચંદ્રજીએ બાંધેલા શેતુના દર્શન કરવાને માટે નિકળતાં રસ્તામાં રંગનાથના ચરણારવિંદને પ્રક્ષાલન કરીને વહન થાય છે એવી કાવેરી–પશ્ચિમ વાહિનીમાં સ્નાન કરીને રંગનાથના દર્શન કરીને પોતે જવા ધારેલા સ્થળમાં જવા માટે શિષ્યો સહિત નિકળ્યા.

રસ્તામાં પૂર્વાશ્રમના પોતાના મામાનું ઘર આવ્યું ત્યાં પોતે ગયા. ઘણે દિવસે પદ્મપાદને આવેલ જાણી સગાં વહાલામાંથી કેટલાંક ખુશી થયાં ન કેટલાં એક હર્ષના આંસુ પાડી રડવા લાગ્યાં પદ્મપાદે પછી પોતાની કહેવા લાયક વાર્ત્તા તે આપ્તજન પાસે કહિ સંભળાવી. આગ્રહ થવાથી કેટલાક દિવસ ત્યાંજ રહ્યા ને ગૃહસ્થાશ્રમમા ધર્મ કહિને ત્યાંથી શિષ્યો સાથે રામેશ્વર જવા નિકળ્યાં જતી વખતે

મામાને ત્યાં પોતાની સાથે જે પુસ્તકો હતાં તે પણ મુક્યાં અને મામાને કહ્યું કે, "આમાં શ્રી મચ્છં-કરાચાર્યે કરેલા ભાષ્ય ઉપર મેં કરેલી ટીકા પણ છે." ત્યારે મામાએ ટીકાને જોવા માંગી. જોઈ. મનમાં તો પોતે દ્વૈતવાદી હોવાથી તેમાં પ્રભાકર ભટ્ટ આદિના મતનું ખણ્ડન હતું અને અદ્વૈતનું પ્રતિપાદન હતું તે તેનાથી તે ખમી શકાયું નહિ તોપણ બહારથી સારૂં દેખાડવા માટે તેણે "આ ટીકા ઘણી ઉત્તમ છે" કહિ વખાણ કર્યાં. પદ્મ-પાદ એ સર્વે પુસ્તકોને મુકીને રામેશ્વર તરફ વિ-દાય થયા.

અહિં મામાએ વિચાર કર્યો કે, "જો આ-ગ્રંથ રહેશે તો મારા ગુરૂના પક્ષને હાનિ પોંચશે માટે મારા ઘરનેજ સળગાવી દઉં કે જેથી ઘરની જોડે ગ્રંથ પણ બળી જાય." આવા વિચારથી તેણે ગ્રંથ બાળવા પોતાનું ઘર બાળી મુક્યું અને બુમ પાડી કે "ધાઓરે, ધાઓ, મારૂં ઘર બ-ળી જાય છે."+

+ વિધારણ્યં પોતે આ ઠેકાણાના શ્લોકમાં કહે છે કે, "લોક વાયકાથી સાંભળ્યું છે કે મામાએ

પદ્મપાદને, રામેશ્વરની યાત્રા કરીને મામાના ઘર તરફ આવતાં રસ્તામાં વાત સાંભળતાં ઘણો ખેદ થયો. ફરીથી કેટલાક દિવસ મામાને ત્યાં રહ્યા. ફરીથી પાછી એવી ટીકા કરવાનો વિચાર કરી આરંભ કર્યો એટલે મામાએ જાણ્યું કે, "આ, બુદ્ધિમાન્ છે તેથી પાછી એવી કે એ કરતાં પણ સારી ટીકા કરશે તેથી એની બુદ્ધિ નષ્ટ થાય એવું એને ખવડાવ્યું હોય તો ઠીક" એવો વિચાર કરી જમતી વખતે કંઇ ખવડાવી દિધું. તેથી બુદ્ધિ મંદ થઈ ગઈ અને ટીકા લખવા પણ રહિ. આચાર્યના ઘણા દિવસથી દર્શન ન થવાથી તીર્થ યાત્રા કરતા ત્યાંથી ગુરૂના દર્શન સારૂ નિકળ્યા. આચાર્ય કેરલ દેશમાં છે એવી ખબર મળવાથી ત્યાં ગયા. અને આચાર્યના ચરણારવિંદમાં પ્રણામ કરીને તીર્થયાત્રાની સવિસ્તર હકીકત કહિ. પોતે કરેલી ટીકા મામાને ત્યાં બળી ગઈ તે ફરીથી

ભાષ્ય ઉપરની ટીકાના નાશ માટે ઘર બાળી મુક્યું. તેથી મેં લખ્યું છે માટે મારા ઉપર ગુહ્ય વાર્ત્તા પ્રકટ કરવાનો દોષ મુકશો નહિ. પ્રસિદ્ધ રીતે બોલાતું હોવાથી લખ્યું છે તેમાં મારો દોષ નથી."

લખવાની મતિ ચાલતી નથી તેથી કહ્યું કે, "મને આ દુઃખમાંથી ઉગારો. ત્યારે આચાર્યે કહ્યું કે, "તું શોક કરીશ નહિ. થવાનું હતું તે થઈ ગયું. ગઈ ગતી વાતનો શોક કરવો મિથ્યા છે. તે ઋષ્ય શૃંગ પર્વત ઉપર મને એ ટીકા વંચાવી હતી તે મ્હારા સ્મરણમાં છે માટે તે હું લખાવું છું. લખી લે," એમ કહી ભાષ્ય ઉપરની બધી ટીકા પદ્મપાદને લખાવી દુઃખમુક્ત કર્યો.

કેરલ દેશનો રાજશેખર રાજા કે જેણે પૂર્વે આચાર્યને ત્રણ નાટકો વાંચી સંભળાવ્યાં હતાં તેના તે ત્રણ નાટકો પણ કંઈ કારણથી બળી ગએલાં હતાં. તેથી તેને ઘણો શોક થતો હતો પણ ઉપરની વાત તેનઃ જાણવામાં આવવાથી તે પણ આચાર્ય પાસે આવી ને પોતાના ત્રણ નાટકો લખાવવા વિનંતી કરવાથી આચાર્યે તે લખાવ્યાં. તેથી ખુશી થઈને રાજાએ પ્રાર્થના કરી કે, "સેવકને જે કંઈ આજ્ઞા હોય તે કરો." ત્યારે આચાર્યે "કાલટીના લોકોને વેદબાહ્ય કર્યા છે માટે તમારે પણ તેમને તેવાજ માનવા." એવું કહિ આશિર્વાદ દઈ રાજાને વિદાય કર્યો. પછી પોતે પોતાના આ-

નેક શિષ્યો સાથે અનેક દેશોમાં જઈને દ્વૈતમત ખંડન કરી અદ્વૈતમતનું મંડન કર્યું.

સર્ગ ૧૪ મો સમાપ્ત.

સર્ગ ૧૫ મો.

આચાર્યે કરેલો દિગ્વિજય.

પછી હજારો શિષ્યો સાથે દિગ્વિજય કરવાની ઈચ્છાથી શ્રીમચ્છંકરાચાર્ય રામેશ્વર જવાનિકળ્યા. તેમને સહાય કરવા સુધન્વા રાજા પણ જોડે ગયો. ત્યાં *શાકતમતવાદિયોને આચાર્યે હરાવી

---

* શાક્ત, લક્ષ્મીભક્ત, શારદોપાસક, વિદ્યોપાસક, જંગમ, શૈવ, વિગેરેને જીતીને આચાર્ય અનંતશયન દેશમાં ગયા. ત્યાં છ પ્રકારના વૈષ્ણવો (ભક્ત, ભાગવત, વૈષ્ણવ, પંચરાત્રી, વૈખાનસ અને કર્મહીન એ છ પ્રકારના વૈષ્ણવ) જીત્યા. હિરણ્યગર્ભોપાસક, અગ્ન્યુપાસક. સૂર્યોપાસક વિગેરેના મતનું ખંડન કરીને ગણવર નામના નગરમાં આવ્યા. ત્યાં કૌમુદી નદીમાંનહાયા. અહિં ગાણુપત મત કે જેના છ ભેદ છે તેનું ખંડન કરીને જીત્યા. શિવના ગણને પૂજનારા હતા તેમને પણ આચાર્યે જીત્યા.

તેમને અદ્વૈત બોધ કરી કર્મ કરવાની આજ્ઞા આ-પી. રામેશ્વરની પૂજા કરી પાંડય, ચોલ અને દ્ર-વિડ લોકોને વશ કરી કાંચી+ નગરમાં આવ્યા. અહિં એક મોટું દેવસ્થાન બંધાવ્યું. ને જગદંબાનો વેદોક્ત પૂજન કરવાનો ચાલ ચાલુ કર્યો. અહિં આંધ્રલોકોને વશ કર્યા. વ્યેંકટેશ્વરનું વિધિપૂર્વક પૂજન કરીને વિદર્ભ દેશની રાજધાનીમાં પધારી કાપાલિકમતવાદિયોને હરાવ્યા. પછી અહિંથી કર્ણાટક દેશમાં જવાની આચાર્યે ઇચ્છા કરી. ત્યારે ત્યાંના રાજાએ તે દેશમાં જવાની ના કહેતાં કહ્યું કે, "વૈદિક ધર્મ ઉપર ઈર્ષ્યા કરનારા ઘણા કાપા-લિકો એ દેશમાં વસે છે તેઓ આપનો યશ સાં-ભળીને આપને હેરાન કરશે" આ સાંભળીને આ-

× ત્યાંથી કાંચીમાં કે જ્યાં અંબરેશ નામે પ્રસિદ્ધ શંકરનું સ્થાનક છે ત્યાં આવ્યા. અહિં એક માસ રહ્યા. અહિં શિવની અને વિ-ષ્ણુની સ્થાપના કરીને શિવકાંચી અને વિષ્ણુકાંચી નામ પાડયાં. હજુ આ બે સ્થળો દક્ષિણમાં પ્રસિદ્ધ છે અને મેં નજરે જોયેલાં છે. એ દેશમાં તામ્ર-પર્ણીને કાંઠે રહેનારા ભેદવાદીઓને હરાવ્યા. ચાર્ય તથા

વિદર્ભદેશના રાજાને સુધન્વાને કહ્યું કે, "કશી ફિકર નથી હું જોડે છું એટલે એમને વશ કરીશ." તેથી આચાર્ય એ દેશ તરફ જવા નિકળ્યા.

કાપાલિક લોકોને જીતવાની ઇચ્છાથી આચાર્ય ઉજ્જયની નામના નગરમાં આવ્યા. આચાર્યનું આવવું સાંભળીને કાપાલિકનો મુખ્ય અગ્રણી ક્રકચ તેમની પાસે આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે, "તમે ભસ્મ ધારણ કરો છો તે ઠીક છે પણ માણસના માથાની પવિત્ર ખોપરી રાખવાને બદલે ખર્પર-ખપ્પર શા માટે રાખો છો અને ભૈરવની કેમ ઉપાસના કરતા નથી? લોહીથી ખરડાએલા મસ્તક રૂપ કમળોથી ભૈરવની પૂજા કર્યા વિના અને પાર્વતી જેવી સુંદરીનું આલિંગન કર્યા વિના ભક્ત જનોને આનંદ કેમ થાય?" આવું આવું ક્રકચ બોલવા જાય છે એવામાં સુધન્વા રાજાને ક્રોધ ચઢવાથી તેને ધિક્કારીને કાઢી મુકયો.

ક્રકચને પણ રીસ ચઢી તેથી "જો હું તમારા સર્વેના માથાં ફોડી ના નાંખુ તો હું ક્રકચ નહિ" એમ કહિ પોતે જતો રહ્યો. તેણે કાપાલિકોને ઉશ્કેરીને લડવા માટે મોકલ્યા. તેમની

સામે સુધન્વા રાજા લઢયો. બીજી તરફથી એક હજાર કાપાલિકો આચાર્ય તથા તેમના શિષ્યોને મારી નાંખવા આવ્યા. શિષ્યો ગભરાઈને આચાર્યને શરણે ગયા. તેમણે એ કાપાલિકોનું ઝોલુ આવતું જોઈને પોતાના હુંકારથી પ્રકટ કરેલા અગ્નિથી એમને ભસ્મ કરી નાંખ્યા. આણી તરફ સુધન્વા-રાજા પણ હજારો કાપાલિકો કે જે સામા થયા તેમના મસ્તકોને છેદી નાંખીને વિજય કરી આચાર્ય પાસે આવ્યો.

આવી હાર થયેલી જોઈને ક્રકચે પોતાનો પ્રભાવ બતાવવાને માટે ભૈરવનું ધ્યાન કરતાં હાથમાંની ખોપરી મદિરાથી ભરાઈ ગઈ. તેમાંથી અડધી પોતે પીધી ને પાછું ભૈરવનું ધ્યાન ધર્યું કે ભૈરવ પ્રકટ થયા એટલે ક્રકચે કહ્યું, "હે દેવ, આપના ભક્તનો દ્રોહ કરનાર આ શંકરાચાર્યને આપ મારી નાંખો" ત્યારે ક્રોધયુક્ત થયેલા ભૈરનાથે "મારા સ્વરૂપભૂત શંકરાચાર્યનો તું કેમ અપરાધ કરે છે" કહિ તેનુંજ માથું કાપી લીધુ શંકરાચાર્યે અંતર્હિત થતા ભૈરવનાથની સ્તુતિ કરી. કાપાલિકોનો નાશ થયો. બ્રાહ્મણો ખુશી થયા.

આ પ્રમાણે ઘણા ઘણા *મતોનો પરાજયકરી અદ્વૈતનું સંસ્થાપન કરી પશ્ચિમ સમુદ્ર તરફ જઈને ત્યાંના કુમતોનું ખંડન કરી ગોકર્ણમાં આવ્યા. ત્યાં સમુદ્રનું સ્નાન કરીને મહાબલેશ્વરના દર્શન કર્યાં.

ત્યાંના હરદત્ત નામના એક બ્રાહ્મણે પોતાના ગુરૂ નીલકણ્ઠને નિચે પ્રમાણે નિવિદન કર્યું.

હરદત્ત કહે છે—"મહારાજ, ભટ્ટપાદ તથા મંડનમિશ્રને જેણે જીત્યા છે એવા શંકરાચાર્યે આપને જીતવા માટે શિષ્યોસહિત આવ્યા છે, તે આપણા ગ્રામના શિવાલયમાં ઉતર્યા છે."

---

* નાસ્તિકમતવાદિ ચાર્વાક, સૌગત, ક્ષપણક જૈન, અને બૌદ્ધને જીતીને અનુમલ્લપુરીમાં આવ્યા. અહિં એકવીશ દિવસ રહ્યા ને મલ્લારીના ભક્તોને જીત્યા. ત્યાંથી પશ્ચિમ દિશા તરફ મરૂંથ નામે નગરમાં ગયા. ત્યાં વિષ્વક્સેનમતવાળાઓને જીતીને પોતાના મતને માનતા કર્યા. મન્મથભક્તોને જીત્યા. ત્યાંથી ઉત્તર દિશામાં માગધપુરમાં આવ્યા: ત્યાં કુબેર અને ઇંદ્રમતનું ખંડન કર્યું. પછી ત્યાંથી યમપ્રથપુરમાં જઈને યામ્યમતનું ખંડન કર્યું પછી પ્રયાગમાં આવ્યા. વરૂણ અને શૂન્ય-

આ પ્રમાણે હરદત્તનું કહેવું સાંભળી ઘણી ઘણી ડફાંસો હાંકીને પોતેજ આચાર્યને જીતવા માટે શૈવમતના સારા અભ્યાસી શિષ્યો સાથે લઈ આચાર્ય પાસે જવા નિકળ્યો. તેને દૂરથી આવતો આચાર્યે જોયો. પાસે આવ્યા છતાં નીલકણ્ઠે અભિવંદનાદિ પ્રકાર ન કરતાં પોતાના મતનું મણ્ડન કરવા લાગ્યો. તે જોઇ સુરેશ્વરે આચાર્યને કહ્યું કે, "આપ બેઠા બેઠા જુઓ. હુંજ એની જોડે વાદ કરૂં છું." વાદ માટે સજ્જ થતા સુરેશ્વરાચાર્યને જોઈને નીલકણ્ઠે કહ્યું કે, "તમારૂં વાક્કૌશલ હું જાણું છું મારે તમારી જોડે વાદ કરવો નથી

મતવાદીઓને બ્રહ્મોપાસક કર્યા. વારાહમતનું ખંડન કરીને સંઘ અને ગુણુનેજ મુખ્ય માનનારા લોકોને જીત્યા. પછી સાંખ્ય, કપિલમતનું ખંડન કરીને શિષ્યો સાથે આચાર્ય વારાણુસી ક્ષેત્રમાં આવ્યા. ત્યાં ત્રણ મહિના રહ્યા. ત્યાં કર્મવાદીઓ કર્મજ મોક્ષ આપે છે એવું કહેતાં તેમનું ખંડન કરીને બ્રહ્મતત્વવાદી કર્યા. પછી ચંદ્ર, મંગલ વિગરે નવ ગ્રહ અને પિતર, ગંધર્વ અને ભૂત ઉપાસકોને સમજાવીને બ્રહ્મોપાસક કર્યા.

પણ આચાર્ય જોડે કરવો છે." તે સાંભળીને આ-ચાર્ય વાદ કરવા તૈયાર થયા. વાદ કરતાં કરતાં નીલકણ્ઠે કરેલા પોતાના મતના મણ્ડનને આચાર્યે ખંડન કર્યું. ત્યારે પોતાના મતનું રક્ષણ કરવાને બદલે અદ્વૈતમત નિર્ણય કરવા માટે પ્રયત્નવાન્ થઈ "तत्त्वमासि"થી જીવ અને ઈશ્વરનો અભેદ માનો છો તે યોગ્ય નથી, કેમકે, અજવાળા અને અંધારાના પરસ્પર વિરૂદ્ધ ધર્મને લીધે તેમનું ઐક્ય સંભવતુ નથી તેમ જીવ અને ઈશ્વરના વિરૂદ્ધ ધર્મ હોવાથી અસંભવિત છે." આવા અનેક દાખલા બતાવીને નીલકંઠે ભેદ સિદ્ધ કરવા માંડયો. એટલે આચાર્યે તેણે કરેલો અર્થ ખોટો કહિ "तत्त्वमासि" નો અર્થ આ પ્રમાણે સમજાવ્યોઃ 'જીવ કાર્યોપાધિ છે અને ઇશ્વર કારણોપાધિ છે પણ તેમનો ચિદંશ એકજ છે. તેથી ભાગલક્ષણથી એટલે કોઇ બાબતને ગ્રહણ કરવી અને કોઇ બાબત ન ગ્રહણ કરવી એવીજ જહદજહલ્લક્ષણાથી દેહનું ઐક્ય છે ત્યાં કોઇપણ જાતનો વિરોધ આવતો નથી.' આ પ્રમાણે ઘણા શ્રુતિપ્રમાણોથી તેનું ખંડન કર્યું એટલે તે પોતે તથા હરદ-

સાદિ શિષ્યો સહિત આચાર્યના શિષ્યપણાને પામ્યા.

પછી સૌરાષ્ટ્રાદિ દેશોમાં ફરીને પોતાના ભાષ્યનો પ્રચાર કરી દ્વારકામાં પધાર્યા. ત્યાંના શંખ, ચક્રાદિ ચિન્હો ધારણ કરનાર પાંચ ભેદને માનનારા પાંચરાત્ર્યમતના વિદ્વાનોને હરાવ્યા. વળી વૈષ્ણવ, શૈવ, શાક્ત અને સૌરમતના પ્રમુખોને જીતીને ઉજ્જયની નગરીમાં પધાર્યા. ત્યાં મહાકાળેશ્વરની પૂજા કરીને વિશ્રાંતી લીધી. પછી પદ્મપાદની સાથે ભટ્ટભાસ્કરને આચાર્યે કહાવી મોકલ્યું કે, "તમારો કુત્સિતમત મુકી દઇને શુદ્ધાદ્વૈતમતનો સ્વીકાર કરો અથવા મારી સાથે વાદ કરો." આ પ્રમાણે પદ્મપાદે આવીને ભટ્ટ ભાસ્કરને કહ્યું તે સાંભળી, "મારી વાણીને કોઈપણ પહોંચે તેવું નથી." વિગરે કહીને પદ્મપાદની જોડેજ પોતે વાદ કરવા ગયા. પરસ્પરમાં વાદ થયો. ભટ્ટભાસ્કરે ભેદવાદનું શ્રુતિયોના પ્રમાણ આપી સમર્થન કર્યું. અને તેની તેજ શ્રુતિનો ખરો અર્થ કરી બતાવી આચાર્યે અભેદનું પ્રતિપાદન કર્યું. ભટ્ટ ભાસ્કરે આચાર્યનું શિષ્યપણું કબૂલ કર્યું: ત્યાંથી પછી પોતે બાલ્હિક દેશમાં પ-

ધાર્યા. અર્હત સંજ્ઞાવાળા જૈનધર્મના આચાર્યની જોડે વાદ કરી તેમને જીત્યા. નૈમિષક્ષેત્રમાં પોતાના ભાષ્યનો પ્રચાર કરીને દરદ, ભરત, શૂરશેન કુરૂ અને પાંચાલાદિ ઘણા ઘણા દેશોમાના વિદ્વાનોને જીત્યા. ખંડનખાદ્ય નામનો ગ્રંથ જેણે રચ્યો છે, જે પ્રભાકર, ભટ્ટભાસ્કર અને ઉદેયન નામના મોટા પંડિતોથી જિતાએલ નથી એવા શ્રીહર્ષ પંડિતની જોડે ઘણે ઘણે પ્રકારે વાદ કરી તેને જીતી લીધો.

પછી આચાર્ય કામરૂપદેશમાં જઈને શાક્તમતવાદિ અભિનવગુપ્તને જીત્યો. ત્યારે તેણે વિચાર કર્યો કે, "મને જીતવા માટે કોઈપણ સમર્થ નથી છતાં જ્યારે આમનાથી હું જિતાયો ત્યારે આ કોઈ દેવાંશી પુરૂષ હોવા જોઇએ તેથી કંઇ યુક્તિથી મંત્ર બળે કરીને આમનો નાશ કર્યો હોય તો ઠીક" આવી મનમાં ગોઠવણ કરીને પ્રકટપણે આચાર્યના શિષ્ય પ્રમાણે વર્ત્તવા લાગ્યો. ઉત્તર દેશનાઓને પોતાના મતાનુયાયિયો કરીને વિદેહ અને કોસલદેશના લોકોથી પુજાએલા આચાર્ય અંગ અને બંગ—બંગાલદેશમાં પધાર્યા.

ત્યાંના મુરારિમિશ્ર, ઉદયન, અને ધર્મગુપ્તમિશ્રને જીતી લેવાથી ગૌડ લોકો તેમની કીર્તિ ગાવા લાગ્યા. પછી મિથ્યાપક્ષનો સ્વીકાર કરવામાં ચતુરાઈવાળા બૌદ્ધમતવાળાને પણ જીત્યા. આ પ્રમાણે ઘણા ઘણાઓને જીતી દિગ્વિજય કરીને અદ્વૈતમતનો પ્રકાશ કર્યો.

સર્ગ ૧૫ મો સમાપ્ત.

સર્ગ ૧૬ મો.

આચાર્યનો શારદાપીઠમાં નિવાસ.

જ્યારથી આચાર્યે માંત્રિક અભિનવગુપ્તને જીત્યો ત્યારથી તે બાહારથી આચાર્યના શિષ્ય જેવો થઈને રહ્યો હતો પણ મનમાં કઈ રીત્યે આચાર્યનો નાશ કરી શકાય તેના ઉપાય કરવામાં રોકાતો હતો. તેણે તેમને મારી નાંખવા આભિચારક પ્રયોગ કર્યો. તેથી કોઈપણ વૈદ્યથી જેનો ઉપાય ના થઇ શકે એવો ભગંદરનો રોગ થયો. આવા વખતમાં તોટકાચાર્ય આચાર્યના લોહિથી ભરેલાં વસ્ત્રાદિક ધોઇને ઘણી સારી ચાકરી કરતા હતા.

આચાર્યને બિજા શિષ્યોએ એનો ઉપાય કરવા વિનવ્યું ત્યારે આચાર્યે પોતાના શરીર ઉપર ભાવ ન હોવાથી શિષ્યોને ઉત્તર આપ્યો કે, "જન્માંતરના પાપથી વ્યાધિ થાય છે, તેને ભોગથીજ નાશ થવા દેવો જોઈએ. વ્યાધિ બે પ્રકારથી થાય છે. કર્મ કરવાથી અને બીજો વાત પિત્તાદિ ધાતુઓના વિકારથી થાય છે. તેમાં બીજા પ્રકાર માટે ચિકિત્સા લાગુ પડે છે ને પેહેલા માટે તો લાગુ પડતી નથી. આ વ્યાધી કર્મથી થયેલ છે અને તે કર્મના ક્ષયથી તેનો પણ ક્ષય થશે.

શિષ્યોના આગ્રહથી આચાર્યે ઔષધ કરવાની હા કહિ. શિષ્યોએ ઘણા ઘણા વૈદ્યોની પાસે ચિકિત્સા કરાવી પણ કોઈથી એ રોગ મટ્યો નહિ અને બધા વૈદ્યો નિરાશ થઇને ઝંખવાણાં પડી ગયા. તેથી તેમને આચાર્યે સમજાવીને પાછા મોકલ્યા. પછી પોતે ઘણાં વૈદ્યોથી પોતાનો રોગ ન મટવાથી શંકરનું સ્મરણ કર્યું એટલે શંકરે અશ્વિનીકુમારોને આજ્ઞા કરી તેથી તેઓ બ્રાહ્મણને વેશે આચાર્યની પાસે આવ્યા. "હે યતિવર્ય, આ રોગ શત્રુએ કરેલા અભિચારપ્રયોગથી થયો

છે તેથી તેની ચિકિત્સા થવી અશક્ય છે.” આ પ્રમાણે કહિને પોતે જેવા આવ્યા હતા તેવા પોતાને ઠેકાણે ગયા.

આચાર્યને તો શત્રુવર્ગ ઉપર દયાનો ભાવ હતો પણ તેમના પદ્મપાદ શિષ્ય કે જે ઉત્તમ રીતે મંત્રશાસ્ત્રને જાણતા હતા તેમને શત્રુ ઉપર ક્રોધ ચડ્યો અને પોતાના ગુરૂના રોગને મટાડવા માટે ચમત્કારવાળા મંત્રનો જપ કર્યો. એટલે આચાર્યના શરીરમાંથી રોગ નિકળીને અભિનવગુપ્તના શરીરમાં પેઠો તેથી તે છેવટે મરી ગયો. મહાત્માઓને જાણી જોઈને સતાવનારાઓને કદી પણ ફળ મળતું નથી. આચાર્ય રોગરહિત થયા.

એક દિવસ ગંગાની રેતીમાં આચાર્ય પરબ્રહ્મનું ધ્યાન ધરીને બેઠા હતા તેવામાં તેમનાથી ગૌડપાદ નામના મોટા યોગી જોવાયા. આચાર્ય તેમની પૂજા કરીને નમ્રપણે પાસે ઉભા રહ્યા. ત્યારે તેમણે આશિર્વાદ દિધો અને બન્ને આસન ઉપર બેઠા. કુશળ પુછ્યું. પછી “ગોવિંદપાદે તમારી કીર્તિના વખાણ કરવાથી તે જાતે

જોવા અને બ્રહ્મસૂત્ર ઉપરનું તમારૂં ભાષ્ય જોવા સારૂ આવ્યો છું" એવું ગૌડપાદે આચાર્યને કહ્યું. એટલે આચાર્યે ગુરૂનું સ્મરણ કરીને પોતાનું ભાષ્યા બતાવ્યું. પછી માંડુકય અને ગૌડપાદીય-કારિકા ભાષ્ય (જે શ્રુતિયો સાથે સંબંધ રાખનારી ગૌડપાદે કરેલી કારિકાઓ તે) બતાવ્યાં. તે જોઈને ગૌડપાદ અત્યંત પ્રસન્ન થયા. પછી તેમણે આચાર્યને વર માગવા કહ્યું. ત્યારે "શુકદેવજીના રૂપાંતર રૂપ સાક્ષાત્ વિષ્ણુ સ્વરૂપી આપના દર્શ થયાં એજ મોટો વર છે એ વિના બિજો કોઈ પણ વર નથી. તોપણ આપની ઈચ્છા છે તેથી માંગુ છું કે, મારૂં ચિત્ત નિરંતર બ્રહ્મ ચિંતવનમાં રહેજો." ગૌડપાદ तथास्तु કહિ અંતર્હિત થયા.

એક દિવસે એમના સાંભળવામાં આવ્યું કે, "કાશ્મિરમાં શારદાદેવિનું એક સ્થાન છે. તેને ચાર દ્વાર છે. તેમાં સર્વજ્ઞપીઠ એ નામનું આસન છે. જે સર્વજ્ઞ અને પવિત્ર હોય તેજ તે પીઠ ઉપર ચઢી શકે છે. પૂર્વદેશના સર્વજ્ઞે આવીને પૂર્વદિશાનું એ શારદાપીઠનું દ્વાર ઉઘાડયું છે. પશ્ચિમનાઓએ પશ્ચિમ તરફનું

બારણું ઉઘાડયું છે. ઉત્તર તરફનું પણ તે દેશના સર્વજ્ઞે ઉઘાડયું છે પણ દક્ષિણ દિશામાં કોઈ સર્વજ્ઞ ન હોવાથી એ દિશા તરફનું બારણું હજુ સુધી કોઈએ ઉઘાડયું નથી." આવું સાભળીને પોતે કાશ્મીર દેશમાં ગયા. અને દેવીના મંદિર આગળ આવ્યા. મંદિરમાં જવા જાય છે એવામાં ત્યાંના કેટલાક વિદ્વાનોએ અટકાવ્યા અને કહ્યું કે, "અહિં સર્વજ્ઞપણાની પરીક્ષા આપીને દક્ષિણ દિશાનું દ્વાર ઉઘાડો. ઉતાવળ કરવાની જરૂર નથી." ત્યારે આચાર્યે કહ્યું કે, "ભલે, જેને જે જે પૂછવું હોય તે પૂછો." ત્યારે ત્યાંના વિદ્વાનોએ જૂદા જૂદા મતોના પ્રશ્ન પૂછ્યા તે સર્વેના આચાર્યે ઉત્તર આપ્યા તેથી પ્રસન્ન થઈને તેમણે આચાર્યની પૂજા કરી અને દ્વાર ઉઘાડીને મંદિરમાં જવા દિધા.

પદ્મપાદનો હાથ પકડીને આચાર્ય વિદ્યાભદ્રઆસન ઉપર ચઢવા લાગ્યા એટલે આકાશ વાણી થઈ કે, "તમે સર્વજ્ઞ છો એમાં તો કંઈ સંશય છે નહિ. એની તો પરીક્ષા પ્રથમ થઈજ છે. જો સર્વજ્ઞ ન હોય તો બ્રહ્માના અવતારરૂપ મંડનમિશ્ર ત-

મારાથી જીતાઈને તમારા શિષ્યપણાને કેમ પામે? આ ઠેકાણે એકલું સર્વજ્ઞપણું કામ લાગે તેવું નથી. તે સાથે સર્વ પ્રકારના શુદ્ધપણાની પણ જરૂર છે. એ તમારામાં છે કે નહિ તે જોવાનું છે તેથી ઉભા રહો ઉતાવળ ના કરો, તમે યતિધર્મમાં છતા અનેક અંગનાઓના ઉપભોગને લીધો છે તેથી તમે શુદ્ધ નથી. સર્વજ્ઞતાની સાથે નિર્મલતા જોઈએ." ત્યારે શંકરાચાર્યે ઉત્તર આપ્યો કે,

"મેં જન્મથી માંડીને આ શરીરથી કોઈપણ પાપકર્મ કર્યું નથી તેથી મને જરા પણ સંશય નથી. દેહાંતરથી જે કંઈ થયું હોય તેથી તે દેહના કર્મથી આ દેહ લિપ્ત ન થવો જોઈએ."

સર્વ કોઈએ આચાર્યનું આ કેહેવું માન્યું. પછી પોતે સર્વજ્ઞ એવા વિદ્યાપીઠ ઉપર આરોહણ થયા. સર્વજ્ઞપીઠમાં કેટલાક દિવસ રહિને ઋષ્યશૃંગ આશ્રમાં પોતાના કેટલાક શિષ્યોને મુકીને બિજા કેટલાક શિષ્યો સાથે લઈ બદરિકાશ્રમમાં ગયા: ત્યાં કેટલાક દિવસ રહિને પાતંજલમતવાળાઓને જીતી અદ્વૈતનો ઉપદેશ કર્યો. આચાર્યની આયુષ્યમર્યાદા હમણા પાસે આવી હતી તેથી ત્યાંથી હિમાલયમાં કે-

દારનામક સ્થાન છે ત્યાં ગયા ત્યાં કેદારેશ્વરની પ્રાર્થના કરીને ઉના પાણીની ઈચ્છા કરી તેથી કેદારેશ્વરે પ્રસન્ન થઈને ઉના પાણીનો ઝરો પ્રકટ કર્યો કે જે અધાપિ પર્યંત ત્યાં **તપ્તતોયા** એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

આ પ્રમાણે સુરકાર્યો અટોપીને પરવારેલા શંકરાચાર્યની કૈલાસમાં પધરામણી કરાવવા માટે બ્રહ્મા, ઈંદ્રિ, ચંદ્ર, વિષ્ણું, વાયુ તથા અગ્નિ આદિ મોટા મોટા દેવો કેદારક્ષેત્રમાં પધાર્યા અને તેમનું પૂજન કરીને કહ્યું કે, "આપ કામને દહન કરનારા, વિષનુપાન કરનારા, જગત્‌ની ઉત્પત્તિ, સ્થિતી અને પ્રલયના કારણરૂપ ત્રિનયન છો. આપે જે જે કાર્યો માટે પૃથ્વીમાં અવતાર ધર્યો હતો તે તે કાર્ય પરિપૂર્ણ થયાં છે તેથી આપ અમારૂં પ્રિય કરવા અમારા ધામમાં પધારો".

આવું સાંભળી તેમની ઇચ્છાને માન આપી આચાર્યની સ્વધામમાં પધારવાની ઇચ્છા જાણી શિલાદપુત્ર નંદિકેશ્વર તેમની પાસે આવ્યા બ્રહ્માએ હાથનો ટેકો જેને આપ્યો છે એવા આચાર્ય પોતાના વહાન ઉપર આરૂઢ થયા અને

સર્વ દેવો સહિત ઋષિઓ જેમની સ્તુતિ કરે છે તે સાંભળતાં (યુધિષ્ઠિર શક ૨૧૯૦ ના દુર્મુખ સંવત્સરના માર્ગશીર્ષ સુકલપક્ષના સોમવારને સાયાન્હને શુભ દિવસે) સ્વધામમાં પધાર્યા

સ્વર્ગ ૧૬ મો સમાપ્ત

સમાપ્ત.